

STUDIES
OVER DE SOCIAAL ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

VIII

ONDER REDACTIE VAN

DR. REMIGIUS DIETEREN O.f.m.

en

DRS. J. F. R. PHILIPS

★

MAASTRICHT 1963

V O O R W O O R D

Dit Jaarboek opent met de belangwekkende rede van de Rijksarchivaris in Limburg, Dr. G. W. A. Panhuysen, over "De taak van het Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats van archieven". Deze rede, welke werd gehouden op de jaarvergadering van onze instelling op 22 februari 1952, is nog steeds dermate actueel, dat zij ten volle verdient in deze vorm meer bekendheid te krijgen. Het is daarbij eveneens onze bedoeling, dat de lezing van deze voordracht voor velen een aansporing zal zijn om hun archieven bij ons instituut te deponeren.

Het tweede artikel handelt over een van de dorpen van Noord-Limburg, namelijk het kerkdorp Meterik-Horst, en wel gezien "als een specimen van de ontwikkeling, die zich in de levenswijze en de bestaansvorm van de bewoners van Oost-Noord-Limburg heeft voltrokken op het eind van de vorige en het begin van deze eeuw". Behalve de algemene geschiedenis wordt in dit artikel gehandeld over de geschiedenis van de kerk en de parochie en over de ontwikkeling van de tuinbouw in dit kerkdorp. Dit laatste facet hopen wij eerlang voor Noord-Limburg uitvoeriger te beschrijven. De redactie juicht deze bijdrage graag toe als een aanzet tot de verdere bestudering van de sociale geschiedenis van Noord-Limburg, die tot heden nog sterk verwaarloosd is.

In het derde artikel beschrijft Pater Dr. Remigius Dieteren OFM de verwikkelde gang van zaken rond de verkiezing in 1916 van de eerste arbeiderscandidaat in Nederland, de heer Jos. Maenen, tot lid van Provinciale Staten van Limburg. Dit opstel dat oorspronkelijk verscheen naar aanleiding van het uitzonderlijk jubileum van de heer Maenen bij zijn veertigjarig lidmaatschap van Gedeputeerde Staten, geeft een treffende typering van de emancipatie van de arbeidende stand op politiek gebied, uit welk gezichtspunt wij dit ook graag ter lezing aanbevelen.

In de reeks demografische studies vervolgen wij met een artikel over de bevolkingsontwikkeling in de eerste helft van de vorige eeuw in de provincie Limburg. Hoewel hier slechts de absolute bevolkingscijfers worden vermeld, zijn deze samengebrachte gegevens nochtans een waardevol begin voor de bevolkingsanalyse van een periode, waarover nog weinig statistische gegevens voorhanden zijn. In de volgende afleveringen hopen wij de verschillende bevolkingscomponenten in deze periode wat nader te belichten.

Zoals gebruikelijk wordt dit Jaarboek wederom besloten met het Jaarverslag 1962 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en de verdere bijlagen omtrent onze instelling.

De Redactie

I N H O U D S O P G A V E

Voorwoord	blz. 5
Dr. G. W. A. Panhuysen. De taak van het Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats van archieven	blz. 9
P. Jacobinus Jenniskens O. F. M. Sociaal-historische notities over het kerkdorp Meterik-Horst	blz. 27
P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M. De hertog van Limburg, Jos. Maenen veertig jaar lid van Gedeputeerde Staten van Limburg	blz. 79
Drs. J. F. R. Philips. Limburgse bevolkingscijfers uit de eerste helft van de 19e eeuw	blz. 99
Jaarverslag Sociaal Historisch Centrum over 1962	blz. 161

DR. G. W. A. PANHUIJSEN

DE TAAK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM ALS VERZAMEL- EN BEWAARPLAATS VAN ARCHIEVEN

Rede, uitgesproken bij gelegenheid van de Jaarvergadering van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op 22 februari 1952.

Het doel, dat de Stichting "Sociaal Historisch Centrum voor Limburg" zich gesteld heeft, wordt in de Statuten omschreven op de volgende wijze (art. 2):

"a. het verzamelen, bewaren, ordenen en inventariseren van bronnenmateriaal betreffende het sociale leven in Limburg in heden en verleden."

"b. het beschikbaar stellen van dit bronnenmateriaal zowel voor wetenschappelijke als voor praktische doeleinden."

"c. het verrichten van zelfstandig onderzoek en het publiceren van gegevens, slechts voor zover het Dagelijks Bestuur dit wenselijk acht."

De Stichting tracht (volgens art. 3) dit doel onder meer te bereiken door: "het in eigendom verwerven (door aankoop of aanvaarden van schenkingen) of in bruikleen ontvangen van het boven (onder artikel 2) genoemde bronnenmateriaal en het inrichten van een verzameling van sociaal historische archieven en een sociaal historische bibliotheek."

Het verzamelen, bewaren, ordenen en inventariseren van sociaal historische archieven als bronnen voor de sociale en economische geschiedenis van ons gewest is dus één der primaire doelstellingen van onze Stichting, en tevens één der belangrijkste.

Het Dagelijks Bestuur van onze Stichting heeft mij verzocht speciaal deze doelstelling voor de huidige vergadering van het Algemeen Bestuur en zijn hoge gasten nader toe te lichten.

Ik voldoe vanzelfsprekend graag aan dit verzoek.

Vooraf ga echter de bemerking, dat ik hier dus opzettelijk niet nader zal ingaan op de taak van het

Sociaal Historisch Centrum als centrale voor het verschaffen en verkrijgen van inlichtingen over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Dit betekent echter in het geheel niet, dat deze taak van ons Centrum minder belangrijk zou zijn. Integendeel, de behoefte die aan een Centrum ter verschaffing, verkrijging van inlichtingen op dit sociaal-economisch gebied der Limburgse historie bestaat, is zelfs de eerste beweegreden geweest om tot de Stichting van dit, ons Centrum over te gaan. Het is echter niet mijn opdracht bij deze gelegenheid over deze doelstelling van ons Centrum verder uit te weiden.

De wording van het Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats voor allerlei soorten van archieven, welke op sociaal en economisch gebied voor Limburgs geschiedenis als bronnen dienst kunnen doen, moet men, om ze goed te begrijpen, naar mijn mening zien met als achtergrond de groei en de ontwikkeling van het officiële Nederlandse Archiefwezen, d. w. z. van het archiefwezen, waarbij de archieven van de Overheid, de archieven van de Centrale regeringsorganen, van de Provinciale en Gemeentelijke bestuursinstellingen betrokken zijn. Daarom zullen enige opmerkingen daarover hier niet mogen ontbreken.

Dit officiële Nederlandse Archiefwezen is geregeld bij de Wet, n. l. de Archiefwet 1918, welke in 1928 werd gewijzigd en aangevuld.

De waarde van de zogenaamde oude archieven, daterende van vóór 1813, het einde van de Franse Tijd in ons land, werd in deze wet volkomen erkend en vele nuttige maatregelen werden hierin genomen tot het behoud van deze archieven en tot het ordenen en inventariseren hiervan, teneinde ze op deze wijze toegankelijk te maken voor wetenschappelijk onderzoek.

Volgens de bepalingen van deze Wet is er een Algemene Rijksarchiefbewaarplaats in Den Haag, waarin o. a. de archieven van voormalige, centrale landelijke bestuursorganen bewaard worden, ter-

wijl daarnaast in de hoofdplaats van iedere Provincie een Rijksarchiefbewaarpplaats is gevestigd, waarin o.a. de archieven der voormalige Provinciale bestuursorganen zijn geborgen en die van vroegere zelfstandige landschappen en hun bestuursorganen, welke in de desbetreffende Provincie bestaan hebben

Wat is nu eigenlijk het werk van de beheerders dezer archieven, de archivariissen?

Zij zijn de verantwoordelijke bewaarders van de officiële bescheiden, die wel hebben uitgediend voor de administratie, maar nog grote betekenis en waarde hebben, eensdeels als le titels en bewijzen van rechten en verplichtingen van de Staat, de gemeenten, van korporaties en van particulieren, voor het andere deel als 2e geschiedbronnen.

Zij hebben die bescheiden te ordenen en te beschrijven zo mogelijk door publicatie bekend te maken, en ook op te sporen en aan te vullen. Tevens zijn zij belast met hulp bij de raadpleging ervan door anderen, of zelf moeten zij de nodige inlichtingen er uit nasporen en verschaffen.

De belangrijkste taak van de archivariissen is dus: het ordenen en beschrijven der archieven, die onder hen berusten. Het is kort gezegd, maar er zijn archieven, aan wier ordening en beschrijving jaren van ingespannen arbeid moeten worden ten koste gelegd.

Men gaat hier bij te werk volgens de "Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven", ontworpen in opdracht van de Vereniging van archivariissen in Nederland, door de Mrs. Muller, Feith, en Fruin.

De werkelijke onvolprezen waarde van deze handleiding zal ook de leek enigszins beseffen, wanneer hij weet, dat zij vertaald is in het Frans, in het Duits en in het Italiaans, (en werkelijk niet omdat het zo'n gemakkelijke literatuur is), dat verder Jenkinson in Engeland en Romanowsky in de Oekraïne in de handleidingen voor archiefordening, die zij voor hun landen vervaardigden, uitdrukkelijk er-

kennen, dat zij veel te danken hebben, aan onze Nederlandse handleiding!

Volgens de algemeen aanvaarde beginselen dezer handleiding wordt als een archief beschouwd: "het geheel der bescheiden, ex officio ontvangen bij of opgemaakt door enig bestuur of een zijner ambtenaren, voorzoverre deze bescheiden bestemd waren om onder dat bestuur of onder die ambtenaar te blijven berusten."

Deze definitie is het fundament, waarop alles moet rusten.

Een archief moet dus omvatten alléén die stukken, die een bepaald bestuur of een zijner ambtenaren van ambtswege in hun bijzondere kwaliteit van bestuur en ambtenaar onder hun beheer hadden. Onder ieder bestuur komt als een neerslag van zijn werkzaamheden een kleiner of groter aantal dezer stukken te berusten. Naar de grootte en belangrijkheid van dat bestuurscollege is het weer onderverdeeld in meer of minder afdelingen en onderafdelingen, commissies en subcommissies. Ook deze vormen weer een lopende administratie en de stukken dezer administratie worden na afdoening der zaken in de archieven opgeborgen. Een archief is dus niet een willekeurige opeenstapeling van papieren, het wordt niet willekeurig gemaakt, zoals men deen of andere verzameling historische handschriften samenstelt. Een archief vormt een organisch geheel: volgens de inrichting van het bestuur van welks werkzaamheden het de neerslag is, groeit het als een levend organisme; het vormt en vervormt zich naar de vorm en vervorming van dat bestuur. Veranderen de functies van dat bestuurscollege, dan verandert de aard van het archief mede.

Dus niet de eerste de beste, maar alleen hij, die de organisatie van die bepaalde bestuursinstellingen heeft bestudeerd en door deze studie de nodige kundigheden bezit, is tot de ordening van het archief dezer instelling bevoegd.

Bij het hiervoor gezegde is dus als grondprincipe aanvaard het zogenaamde herkomst-beginsel,

wat de Fransen noemen "le respect des fonds", de Duitsers het "Provenienzprincipe"; d. w. z. degene, die de archieven ordent, moet elk archiefstuk terugbrengen op zijn oorspronkelijke plaats; hij mag een archief niet naar zijn eigen subjectieve willekeurige opvatting uiteen rijten, om die stukken dan weer chronologisch of zakelijk in afzonderlijke groepen te ordenen; de stukken moeten zo blijven samengevoegd als zij oorspronkelijk bij de lopende gang van zaken in het staatsbestuur bij iedere afzonderlijke overheid in oorzakelijke samenhang werden gegroepeerd. Zo weerspiegelen de archieven in een Algemene Rijksarchiefbewaarpplaats de gehele bouw van het staatsorganisme, een gemeente-archief de bouw van het gemeente-organisme, een korporatie-archief de bouw van het korporatie-bestuur.

Wanneer nu een archivaris een archief te ordenen krijgt: b. v. de rechterlijke archieven van de oudste stad van ons land, van Maastricht, dan heeft hij dit dus te reconstrueren in overeenstemming met de oude ordening van dit archief, die op haar beurt weer een weerspiegeling is van de vroegere rechterlijke organisatie in deze stad. Zijn eerste werk is dus uit de geschreven geschiedenis van de stad die rechterlijke organisatie zo goed mogelijk te leren kennen. Dáár, waar de bestaande geschiedwerken hem in de steek laten (en dat is natuurlijk altijd juist op de moeilijkste punten), daar moet hij de inrichting en de vervorming, kortom de gehele geschiedenis van deze rechterlijke instellingen uit de archieven zelf trachten te achterhalen.

Hij moet b. v. weten, dat Maastricht tot 1794 gestaan heeft onder souvereiniteit van twee heren: aan de ene zijde de Staten-Generaal als getreden in de rechten van de vroegere Hertogen van Brabant, en aan de andere zijde de Prins-Bisschop van Luik; dat deze beide souvereinen tot uitoefening van hun jurisdictie in Maastricht een onverdeeld, indivies Laaggerecht hebben gehad; daarnaast zorgden twee schepenbanken, een Luikse en een Brabantse, voor de handhaving der hogere rechtspraak;

zaken in appèl werden behandeld door de Commissarissen-Deciseurs na de instructie der Commissarissen-Instructeurs. Al de onderverdelingen van deze instellingen en de zelfstandige werkzaamheden der ambtenaren moeten worden nagespoord, om de neerslag van hun werkzaamheden in de archieven te herkennen, en naar dit organisme de organisch gegroeide archiefindeling te reconstrueren.

Zijnzo de gehele bouw der gerechtelijke instellingen van de stad en haar hervormingen in de loop der tijden, en al de oorzaken daarvan, na grondige studie achterhaald, dan moet men in de archieven, die meestal in droevige ordeloze toestand tot ons zijn gekomen de sporen zien terug te vinden van deze vroegere organisatie. Het hoeft geen betoog, dat dit uren vordert van vaak dorre, afmattende werkzaamheid.

Maar des te groter is dan ook de bevrediging, wanneer men eindelijk en ten langen laatste is geslaagd in dit werk, wanneer een inventaris helder en overzichtelijk, weergeeft het gehele organisme, dat in vroegere tijden recht en orde handhaafde in de stad, wanneer een inleiding de resultaten van het onderzoek naar de bouw en de geschiedenis van dit organisme weergeeft, wanneer als de neerslag van de werkzaamheden der vroegere ambtenaren alle archiefstukken organisch staan gegroepeerd en historische noten boven de onderafdelingen van de inventaris de geschiedenis en werkzaamheid van de verschillende leden van dat organisme doen kennen.

Waar nu in een Rijksarchiefbewaarplaats de archieven van de meest verschillende instellingen berusten, waar men daar kan vinden, om maar iets te memoreren, de archieven van de Staten-Generaal en de Raad van State uit de tijd der Republiek, van de Provinciale en Gedeputeerde Staten der toenmaals Souvereine Provinciën, de rechterlijke archieven van alle dorpen en voormalige heerlijkheden uit de provincie, de archieven van de departementale besturen uit de Franse Tijd, de archieven van vroegere kapittelkerken, kloosters en abdijen, en die

van velerlei andere korporaties, waar de gemeentelijke archiefbewaarplassen eveneens de archieven van veelsoortige instellingen bewaren, en waar men nu weet, dat voor de ordening en inventarisatie van één enkel dezer archieven telkens opnieuw een dergelijke diepgaande studie nodig is, daar is het begrijpelijk, dat de wet haar eisen voor de benoembaarheid in het archiefwezen gesteld heeft.

Al hetgeen ik U tot nu toe mededeelde, werd tot vóór nog vrij korte tijd bijna uitsluitend toegepast op de oudere archieven, daterende van vóór 1813.

Voor de archieven van de overheid, welke dateerden van na 1813 en zich uitstrekken tot over onze eigen tijd, bestond zowel bij de Overheid als bij de archivarissen ex professo zeer weinig belangstelling. Het fatale gevolg is geweest, dat vele van deze moderne overheidsarchieven uit de 19e en 20e eeuw, zodra zij voor de administratie van de bestuursinstellingen, waarbij zij ontstonden, hun actuele waarde verloren hadden, verwaarloosd werden; tengevolge van gebrek aan ruimte verhuisden zij in vele gevallen (de uitzonderingen niet te na gesproken) naar kelders en zolders en vlieringen, waar zij vergeten werden, in vele gevallen ten gevolge van vocht en vuil verteerden, of door insecten, door ratten en muizen werden opgeknagd. In vele andere gevallen werden zij zelfs door de administraties zelf opgeruimd en vernietigd of aan de papiermolens overgeleverd. Deze wantoestanden hebben, zowel in ons eigen land als in België, Frankrijk, Amerika en andere landen een dergelijke ravage onder de moderne archieven aangericht, dat het in vele gevallen moeilijker zal zijn de geschiedenis van de moderne bestuursinstellingen en organisaties van de 19e eeuw te schrijven, dan die van soortgelijke instellingen in vroeger tijden.

In de laatste decennia is men in verschillende landen tot het inzicht gekomen, dat maatregelen hiertegen dringend en onmiddellijk noodzakelijk waren. Speciaal in Amerika en Frankrijk zijn, respectievelijk in 1934 en 1936, zeer belangrijke wette-

lijke maatregelen tot bescherming, tot behoud, ordening en inventarisatie van deze moderne overheidsarchieven genomen. En deze nieuwere inzichten en deze nieuwe belangstelling zijn bezig zich ook een baan te breken in ons eigen land. De Vereniging van Archivarissen in Nederland heeft zich grondig met deze kwestie bezig gehouden en tenslotte in januari 1951 een ontwerp voor een nieuwe Archiefwet bij het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ingediend, waarbij deze nieuwe inzichten volledig tot hun recht komen. Daarin worden maatregelen voorgesteld, welke een goede zorg voor deze moderne archieven zullen verzekeren gedurende de tijd, dat zij nog bij de verschillende bestuursinstellingen bewaard worden, en bovendien zal volgens deze nieuwe wetsbepalingen de overdracht van deze moderne archieven naar de rijks- en gemeentelijke archiefbewaarplaatsen periodiek plaats vinden en regelmatig gecontroleerd worden.

Deze zorg, ook voor de moderne archieven, is volkomen logisch. De waarde en de betekenis van de archieven, welke door de activiteit van de talloze administraties, diensten en instellingen van de Staat, de Provincies en de Gemeenten in ons vaderland zijn gevormd gedurende de 138 jaren, dat nu het Koninkrijk der Nederlanden bestaat, zijn onmiskenbaar groot. In deze archieven immers ligt vast de historie van ons Koninkrijk; daarin zijn vastgelegd talloze rechten van het Rijk en van zijn burgers; zij zijn daardoor tevens voor een groot gedeelte van belangrijke administratieve en rechterlijke waarde.

Uit zuiver wetenschappelijk standpunt bezien is het nu langzamerhand een verouderde en overwonnen gedachte geworden, dat de archieven uit de éne bepaalde periode belangrijker zouden zijn dan die, welke uit een andere periode dateren. Zijn de archieven, die het materiaal leverden voor het schrijven van de geschiedenis van de arbeidende klasse in de 19e eeuw, minder belangrijk dan die, welke de bronnen vormden, voor de geschiedenis der lakindustrie en handel van één of andere stad in de mid-

deleeuwen? Zijn de archieven, die het ons mogelijk maken de economische functie van de kloosters in de middeleeuwse samenleving te bestuderen en te beschrijven belangrijker dan de nieuwe archieven, die het de moderne sociograaf mogelijk maken zijn werk gedocumenteerd te verrichten?

Het zou toch eigenlijk van een min of meer bekrompen inzicht getuigen, wanneer men pas werkelijk respect en werkelijke waardering voor de archieven zou gevoelen, wanneer zij op zijn minst van vóór de Franse Revolutie dateren! Bovendien is een zo gefundeerde waardering ook zo uiterst subjectief. Waarvoor, denkt U, zouden wij in Limburg, meer waardering, respect en eerbied gevoelen: voor het Verdrag van Meerssen van 870, waarbij onze Maasgouw, de ééns zo bloeiende éénheid in het centrum van het Karolingische Rijk, werd verdeeld, om vele eeuwen lang een steeds meer versplinterd grensgewest te blijven? voor de vrede van Munster (1648), waarbij het zijn plaats onder de Generaliteitslanden kreeg toegewezen? voor het Partage-tractaat van 1661, waarbij het nog hopelozeler dan ooit te voren versplinterd werd? voor het besluit van de Nationale Conventie van 1795, waarbij het als "Département de la Meuse-Inférieure" in bijna "Karolingische" éénheid werd hersteld, maar tevens voor twintig lange jaren werd ingelijfd bij de Franse Republiek? voor de stichtingsakte van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815, waarbij het gewest onder de naam "Limburg" een gelijkwaardige plaats kreeg tussen de overige Nederlandse provincies, (al bleef de leeuw in het Nederlandse wapen ook toen nog slechts 7 pijlen voeren in zijn linkerklauw, als onvolledig restant van de 17 pijlen, waarmee hij in de 16e eeuw de éénheid der Nederlandse Gewesten symboliseerde)? of zou het vredesverdrag met België in 1839, waarbij het gewest opnieuw gesplitst en verdeeld werd, het meest moeten spreken tot ons hart?

Ik wil maar zeggen, dat de inwendige waarde en betekenis van de archiefstukken voor ons niet mag

worden bepaald door de subjectieve instelling van de onderzoeker, die honderdvoudig variëren kan.

Men is dan eindelijk tot de overtuiging gekomen, "dat er slechts archieven zijn; archieven zonder meer; archieven, welke onophoudelijk van karakter veranderen; de historische archieven van heden, waren gisteren administratief; de administratieve archieven van heden zullen morgen historisch zijn" (Cuvelier). De beheerders van deze archieven, de archivarissen, en ook de administrateurs, de beheerders der moderne, nog actuele archieven, dragen daardoor een grote verantwoordelijkheid: zij beslissen nú, over welke geschiedbronnen de historici en allerlei andere mannen van wetenschap in de toekomst zullen kunnen beschikken.

Met het groeien van dit inzicht, met het stijgen van de waardering voor onze moderne Overheidsarchieven is nu in de laatste tientallen van jaren tegelijkertijd het inzicht gerijpt, dat er náást de moderne overheidsarchieven der instellingen, diensten en bedrijven van het Rijk, van de Provincies en van de Gemeenten, nog zeer vele andere moderne archieven bestaan, welke als bronnen voor de moderne geschiedenis van ons Vaderland en van zijn provincies uiterst belangrijk zijn.

Dit zijn de archieven van de moderne groot-industrieën, van de klein-industrieën, van de handelsondernemingen, van de landbouwbedrijven, van particuliere stichtingen op allerlei gebied, van sociale, politieke en andere organisaties en verenigingen op alle terreinen van het maatschappelijk leven.

Nadat wij hebben moeten constateren, hoe slecht de moderne archieven van vele overheidsinstellingen er in vele gevallen aan toe waren, hoe veel er van deze verloren zijn gegaan of zwaar gehavend werden, zal wel niemand verwachten, dat het lot van deze particuliere moderne archieven veel beter is geweest. Het tegendeel is dan ook waar; hier werden de archieven natuurlijk op nog veel groter schaal vernietigd, wanneer de archiefstukken voor de administratie van het bedrijf, van de onderne-

ming, van de organisatie of instelling hun actuele betekenis eenmaal verloren hadden. Men moet het door eigen onderzoek ondervonden hebben om te beseffen, hoe moeilijk het is nog iets van de archieven en over het ontstaan en de geschiedenis dezer particuliere ondernemingen in de 19e eeuw te achterhalen, terwijl deze nu toch in vele gevallen zeer belangrijke elementen vormen van onze samenleving, en terwijl hun ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis voor ons van het grootste belang kan zijn.

De bijzondere waarde van deze talrijke particuliere archieven ligt hierin, dat zij veel meer dan overheidsarchieven dit ooit zullen kunnen, een beeld geven van het werkelijke leven van iedere dag van onze maatschappelijke samenleving in zijn duizendvoudig variërende geledingen; dat zij véél reëler en véél concreter het ontstaan, de groei, de ontwikkeling en de betekenis van het economische en sociale leven weergeven.

Er is wel niemand, die de grote waarde niet erkennen zal van de archieven van industrieën en ondernemingen als onze Limburgse Kolenmijnen, van Philips in Eindhoven, van de Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij en andere reuzen op dit gebied. Deze archieven zijn in hun waarde dan ook gelijk te stellen met de archieven van onze Departementen van Algemeen Bestuur, zij zijn voor de geschiedenis van het gehele land van grote betekenis en natuurlijk heel in het bijzonder voor de geschiedenis van het gewest, waarin zij gevestigd zijn.

Maar daarnaast zijn er de archieven van zó vele andere ondernemingen en bedrijven, die, al nam hun groei dan ook niet de enorme omvang aan van de zojuist bedoelde Maatschappijen, toch van zeer grote betekenis zijn voor de gewestelijke en locale samenleving, temidden waarvan zij gesticht werden en uitgroeiden, zó dat zij het materiële bestaan en dewelvaart van de streek verzekerden, waarbij zij tevens zeer vaak de hele kleur van het maatschappelijk leven dezer streek bepaalden. Men denke b. v. aan de textiel-fabrieken in Twente en de aardewerk-

industrie te Maastricht.

In een Verslag van de Gedeputeerde Staten van Limburg van 25 november 1816 worden mededelingen gedaan aan de Minister van Binnenlandse Zaken over de toen bestaande industrieën in ons gewest; in dit rapport worden genoemd o. a. : zouttraffinaderijen, zeepziederijen, azijnmakerijen, cichorei-fabrieken, graanmolens, hoeden-fabrieken, lakenfabrieken, leerlooierijen, linnenweverijen, meekrapfabrieken, een naaldenfabriek, papiermolens, pijpenfabrieken, steenbakkerijen, de steenkoolmijnen te Kerkrade, wolspinnerijen, en dan (niet te vergeten) jeneverstokerijen en bierbrouwerijen, (welke laatste) volgens het rapport, "zoals Uwe Excellentie zal blijken in dit gewest het grootste getal uitmaken" (!.); (tot onze geruststelling gaat het rapport verder: "...waaruit echter niet moet worden opgemaakt, dat de handel in bier hier van eenig aanbelang zoude zijn; de meesten dier brouwerijen, vooral op het platte land, zijn alleen op sommige tijden van het jaar aan den gang").

Hoe buitengewoon belangrijk zou het zijn voor de economische en sociale geschiedenis van ons gewest, wanneer de archieven van de ondernemingen uit deze jaren van de 19e eeuw en van de ondernemingen, welke later in de loop dezer eeuw opkwamen, voor ons althans ten dele bewaard waren gebleven.

Wanneer wij daarin tot in details zouden kunnen bestuderen en nagaan, op welke wijze nu toch eigenlijk geheel onze tegenwoordige moderne samenleving, economisch en sociaal gegroeid is uit deze eerste industrialisatie-pogingen in het eerste kwart van de 19e eeuw en later.

Ongetwijfeld is reeds zeer veel van deze veelsoortige particuliere archieven verloren gegaan. En juist daarom is het de allerhoogste tijd om nog te redden wat er te redden valt. De Stichting van het Sociaal Historisch Centrum in Limburg als verzamel- en bewaarplaats voor deze particuliere archieven van industriële bedrijven, van handelsson-

dernemingen, van particuliere stichtingen en organisaties op allerlei terreinen van het maatschappelijk leven was allerdringendst noodzakelijk. Hier kan nu verzameld en bewaard worden wat op dit gebied nog aan archieven is overgebleven. Hier kan het deskundig geordend en geïnventariseerd en voor het wetenschappelijk onderzoek beschikbaar gesteld worden.

Bij deze ordening en inventarisatie zal de archivaris, die met dit werk belast wordt, op precies dezelfde wijze te werk moeten gaan als de archivaris die oudere archieven, daterende van vóór de Franse Revolutie, inventariseert. Misschien heeft het U even bevreemd, toen ik in het begin van deze uiteenzetting uitvoerig inging op het wezen en de betekenis van deze oude archieven, en op het werk van hun beheerders. Ik deed dit opzettelijk om nú te kunnen zeggen, dat de wetenschappelijke arbeid van degene, die de moderne archieven van industrieën bedrijven, ondernemingen en organisaties te ordenen en te inventariseren krijgt, in wezen niet verschilt van de arbeid van beheerders, van oudere archieven.

Ook deze moderne archieven vormen een organisch geheel; ook voor hen geldt de stelling uit onze handleiding, dat als een archief beschouwd wordt: "het geheel der bescheiden van ambtswege ontvangen bij of opgemaakt door enig bestuur of één van zijn ambtenaren, voorzoverre deze bescheiden bestemd waren om onder dat bestuur of onder dien ambtenaar te blijven berusten". Wij behoeven slechts in de plaats van de officiële overheidsbesturen en ambtenaren te stellen de besturen en functionarissen van de industriële bedrijven, handelsondernemingen, stichtingen en organisaties. Ook deze particuliere archieven zijn dus niet een willekeurige opeenstapeling van papieren; ook deze archieven zijn organisch gegroeid: volgens de inrichting van de besturen (wel te verstaan: fabrieks-, ondernemings-, verenigingsbesturen) van wier werkzaamheden deze archieven de neerslag vormden ,

groeiden ook zij als een levend organisme, vormden en vervormden zij zich naar de vorm en de vervorming van het bestuur en zijn functies. Ook bij de inventarisatie van déze archieven moet ieder archiefstuk worden teruggebracht op de plaats, waarop het organisch in dat archief thuis behoort.

Dus ook hier geldt dat niet de eerste de beste deze archieven ordenen en inventariseren kan, maar slechts degene, die archief-economisch geschoold is, die in de toepassing van de beginselen onzer moderne archiefwetenschap getraind is, die de sociaal-economische wetenschappen beheerst en daarnaast bovendien bijzondere studie heeft gemaakt van de geschiedenis, van de organisatorische ontwikkeling en van de bestuursvormen van die bedrijven, ondernemingen of organisaties, waarvan hij de archieven te inventariseren krijgt. Nogmaals: van wetenschappelijk standpunt bezien is het werk van deze archivaris, van de beheerder en inventarisator dezer moderne archieven, even belangrijk als het werk van de beheerders der oude historische archieven. Zijn werk zal tevens even inspannend en even tijdrovend zijn. Dit alles toont aan, hoe belangrijk de Stichting van het Sociaal Historisch Centrum is voor het wetenschappelijk leven in ons gewest. Het moet dan ook de kans krijgen, om uit te groeien, door voldoende financiële steun én van de Overheid en van de vele organisaties, én van de talloze particuliere industriële bedrijven, handelsondernemingen en stichtingen, die bij zijn bestaan belang hebben. Het moet de beschikking krijgen over voldoende personeel, over voldoende kantoor-ruimte, over een ruime bewaarplaats, waarin het de archieven bergen kan. Wanneer daarbij de eigenaars en de bezitters van deze moderne particuliere archieven voldoende medewerken, en bereid zijn deze archieven of archiefstukken aan het Sociaal Historisch Centrum over te dragen, in eigendom of in bruikleen, dan zal dit alles in hoge mate bijdragen tot de bloei van het wetenschappelijke en culturele leven van Limburg. Zij mogen daarbij bedenken, dat zij

hiermede ook hun eigen belangen dienen. Immers door deze archieven over te dragen aan Het Sociaal Historisch Centrum kunnen zij de administraties hunner bedrijven, ondernemingen en organisaties bevrijden van die archiefstukken, welke voor deze administraties hun actuele waarde verloren hebben en daarom in zekere zin tot "ballast" geworden zijn. En toch blijven deze archiefstukken dan voor deze bedrijven, ondernemingen en organisaties beschikbaar; want het Sociaal Historisch Centrum zal deze archiefstukken ordenen, inventariseren en voor onderzoek toegankelijk maken, en deze stukken weer ter beschikking stellen van de schenkers, telkens wanneer in het belang van hun bedrijf, onderneming of organisatie deze daaraan om een of andere reden behoefte hebben.

Als ik temidden van mijn collega's archivarissen in het Noorden vertoef, voel ik altijd een zekere trots, wanneer dit Limburgs initiatief tot het stichten van een gewestelijk Sociaal Historisch Centrum ter sprake komt, een initiatief, dat grotendeels te danken is aan Pater Remigius Dieteren O. F. M. Ik ben ervan overtuigd, dat ook organisatorisch deze opzet volkomen juist is, dat inderdaad in iedere provincie een dergelijk Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats van de moderne 19e en 20e eeuwse archieven van industriële bedrijven, handelsondernemingen, stichtingen en organisaties op allerlei gebied van ons maatschappelijk leven, opgericht behoort te worden; even goed als in iedere provincie een Rijksarchiefbewaarplaats is gevestigd. Zij behoren opgericht te worden op particulier initiatief, want het gaat om particuliere archieven, maar in de aanvang zullen zij de steun van de Overheid onmogelijk kunnen ontberen.

Hoe belangrijk zou het b. v. niet zijn voor de grondige wetenschappelijke vorming van de studenten aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg en aan de Ned. Economische Hogeschool te Rotterdam, wanneer dergelijke Sociaal-Historische centra voor Noord-Brabant in Tilburg en voor Zuid-

Holland in Rotterdam gesticht zouden worden; wanneer de voornoemde particuliere archieven van industriële bedrijven, handelsondernemingen enz. in de bewaarplaatsen dezer centra verzameld en door ordening en inventarisatie voor de studie en het wetenschappelijk onderzoek der hoogleraren en studenten van deze hogescholen beschikbaar gesteld zouden worden.

Ook in het buitenland heeft men dit ingezien. Te Aarhus in Denemarken is een jonge universiteit gevestigd. Daar vormde zich in 1942 een comité om te komen tot de stichting van een Centraal Bedrijfsarchief: het zou speciaal te Aarhus gevestigd worden, omdat de universiteit te Aarhus een economische faculteit bezit, en omdat een Centraal Bedrijfsarchief te Aarhus, zowel de studenten van deze economische faculteit, als de a. s. historici en juristen waardevolle hulpmiddelen bij hun studie zou kunnen verschaffen. De burgemeester van Aarhus werd voorzitter van het comité; de stad bleek bereid lokaliteiten beschikbaar te stellen, en men begon met het inzamelen van archivalia.

In 1948 kwam het Centraal Bedrijfsarchief te Aarhus tot stand: het omvatte toen reeds 350 archieven, afkomstig van 40 bedrijven (handel, nijverheid, landbouw) over de periode van 1670 tot 1947.

Dit voorbeeld moge moedgevend zijn voor het Bestuur van ons Sociaal Historisch Centrum en speciaal voor zijn Directeur, de heer Drs. J. Cornips, die al zijn bekwaamheid en al zijn werklust geeft in dienst van dit Centrum. Dit voorbeeld moge tevens een stimulans zijn voor de Overheid, Rijk, Provincie en Gemeenten, voor particuliere organisaties en ondernemingen om het Sociaal Historisch Centrum financieel zo krachtig mogelijk te steunen; opdat het moge uitgroeien en zijn belangrijke taak volledig moge vervullen. Het voorbeeld van Aarhus moge tevens een aansporing zijn voor al degenen, die in het bezit zijn van archieven of archiefstukken van industriële bedrijven, van handelsondernemingen, van land- en tuinbouwbedrijven, van allerlei

stichtingen en organisaties op het uitgebreide gebied van ons maatschappelijk leven: laten zij deze archieven en archiefstukken overdragen in eigendom of in bruikleen aan het Sociaal Historisch Centrum; zij zullen er de wetenschap een grote dienst mee bewijzen. Zijn er redenen om de openbaarheid van de geschonken archieven te beperken, voor een bepaalde tijd of voor een bepaald gedeelte van het archief, dan is dit altijd mogelijk. Ook kan men publicatie uit de geschonken archieven afhankelijk stellen van de toestemming van de schenker, indien hij dit wenst.

Dergelijke maatregelen zijn ook in het Rijksarchiefwezen mogelijk.

Tot slot nog een opmerking. Ik sprak U over de waarde en de betekenis van het Sociaal Historisch Centrum in Limburg als verzamel- en bewaarplaats van moderne particuliere archieven. Het is misschien nuttig hier uitdrukkelijk aan toe te voegen, dat onder deze archieven ook begrepen worden de zuiver persoonlijke papieren, welke zijn nagelaten door persoonlijkheden, die het economische en sociale leven in Limburg op een of andere wijze belangrijk hebben beïnvloed: b. v. brieven van en aan Mgr. Nolens, Mgr. Poels, Dr. Verhagen, Hermans en zovele anderen en allerlei andere geschriften welke van hen afkomstig zijn.

Bovendien vormt het Sociaal Historisch Centrum niet alleen een verzameling van sociaal historische archieven, maar tevens, zoals U weet, een sociaal-historische bibliotheek. Al was het dan mijn uitdrukkelijke taak hier te spreken over het Sociaal Historisch Centrum als verzamel- en bewaarplaats van sociaal-historische archieven, ik moge hier toch nog aan toevoegen, dat de vorming van de sociaal-historische bibliotheek eveneens zeer belangrijk is. Na de uiteenzetting over de eigen aard van een archief en zijn organische groei en samenhang is het duidelijk, dat een bibliotheek hiervan wezenlijk verschilt.

Een bibliotheek is wél een verzameling en de bi-

bibliotheek van ons Sociaal Historisch Centrum bestaat uit een verzameling van boeken, tijdschriften en publicaties van sociaal-economische aard betreffende de geschiedenis van Limburg; tevens bevat zij een uitgebreid documentatie-materiaal bestaande uit excerpten uit allerlei publicaties, voorzover deze gegevens bevatten over deze sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Ieder, die drukwerken van welke aard ook in zijn bezit heeft, die voor de sociaal-economische geschiedenis van Limburg van belang zijn, doet een goed en nuttig werk door deze drukwerken aan de bibliotheek van ons Sociaal Historisch Centrum te schenken.

Ik herhaal tenslotte wat mijn mede-bestuurslid, de Z. G. Heer J. Colsen C. M. hierover reeds eerder in de pers geschreven heeft, maar wat niet genoeg herhaald kan worden; en bij deze herhaling richt ik mij over U, geachte aanwezigen, heen tot ieder die belang stelt in de geschiedenis van ons dierbaar gewest:

"Vóóral: schenkt ons waardevolle documenten. Verbrandt of vernietigt géén oude paperassen, die voor de geschiedenis van belang kunnen zijn. Wat gij niet meer bewaren wilt, omdat het op zolders of in volgepropte kasten te verwerpen ligt, redt het door het óns toe te vertrouwen."

Laat géén enkel archief, géén enkel drukwerk van vroegere tijd meer de weg opgaan naar de brandstapel of naar de mestvaalt. Uit schijnbaar onbelangrijke stukken diept een historicus soms de oplossing van een brandend vraagstuk op.

Schenkt aan het Sociaal-Historisch Centrum alle stukken uit vroegere tijd, die nog in Uw bezit zijn, en laat dáár de deskundigen uitmaken, wat hiervan belangrijk is en in de archiefbewaarplaats of in de bibliotheek bewaard moet blijven.

Moge zo ieder op zijn eigen wijze bijdragen aan de instandhouding, de groei en vruchtbare werkzaamheid van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

SOCIAAL - HISTORISCHE NOTITIES OVER HET
KERKDORP METERIK - HORST

door

P. JACOBINUS JENNISKENS O. F. M.

Aan de oostelijke rand van de Peel ligt een klein dorpje, Meterik. Het is een van de vijf kerkdorpen van de uitgestrekte gemeente Horst in Noord-Limburg. Het aantal inwoners van Meterik bedraagt ongeveer 1300.

Over het verleden van dit kerkdorp volgen hier enkele notities. Deze zijn zeer onvolledig en summier, daar wij niet in de gelegenheid waren meer gedocumenteerd te werk te gaan. Hoewel de meeste gegevens Meterik betreffen, zullen wij ons niet tot dit kerkdorp beperken. Meterik kan immers gezien worden als een specimen van de ontwikkeling, die zich in de levenswijze en de bestaansvorm van de bewoners van Oost-Noord-Limburg heeft voltrokken op het eind van de vorige en het begin van deze eeuw. Dit artikel wil derhalve enkele aanknopingspunten geven voor een meer uitgewerkte studie over de sociale historie van dit gebied.

Cultuurlandschap en oudste nederzettingen

Het landschap van Noord-Limburg, oostelijk van de Peel, heeft waarschijnlijk zeer lang een sterk wisselend karakter gehad. Naast gebieden van onvruchtbaar vliegzaam, slechts begroeid met enkele zwerfdennen en struiken van de jeneverbess, de z.g. waggelen, vindt men er grote stukken betrekkelijk laag land, welke alleen geschikt zijn voor grasland. Hier en daar zeer scherp afgebakend vindt men er streken van vruchtbare zandgrond. De structuur van de ondergrond is zeer open. Door eeuwenlange bewerkingen zijn deze "velden" tot zeer goede cultuurgrond geworden.

Reeds in de praehistorie schijnen in deze streken mensen gewoond te hebben. Wisseling van klimaat en jaargetijde konden op deze afwisselende bodem gemakkelijk opgevangen worden en de primitieve

landbouw en veeteelt vonden er een natuurlijke bestaansmogelijkheid. Enige jaren geleden is er in deze streek een stenen handbeitel gevonden, die door het Bonnefantenumuseum te Maastricht gedateerd werd in het Neolithicum, dus 5000-7000 voor Christus. In dit tijdperk was er reeds sprake van een sedentaire landbouw en veeteelt, bloeiende pottenbakkerijen en werden er toen reeds gestileerde en gepolijste stenen gereedschappen gebruikt. 1)

Volgens Steffens 2) zijn de gehuchten onder Horst zoals Meterik, Middelijk, Oostenrijk en Schadijk, naar ligging en inrichting van de woningen een trouw beeld van oud-germaanse nederzettingen. Men kan zich echter moeilijk een goed beeld vormen van de mensen, die in het begin van onze jaartelling deze streek bewoonden, omdat er verder weinig gegevens uit deze tijd zijn. De eerste schriftelijke getuigenissen geeft Steffens in een verzameling uit de administratie van de Kasteelheren van "Ter Horst" en uit het archief van de kerk van Horst. Oude pachtakten vermelden de namen van personen en percelen grond. Deze namen worden nu nog in het dialect gebruikt. De komende ruilverkaveling zal waarschijnlijk wel een eind maken aan het gebruik van deze overgeërfde naamsaanduidingen. In deze oude namen vindt men vaak de herkomst van een stuk grond terug; ook vertellen ze soms iets van de wijze waarop de grond verdeeld werd bij een erfenis.

Gebruik van eigennamen

Typisch voor het gebied is het gebruik van bijnamen of roepnamen. Deze komen echter vrijwel uitsluitend voor bij "gezeten" families of voor "plaatsen", zoals de boerderijen hier wel genoemd worden. Het merkwaardige is, dat eerst de algemene naam genoemd wordt en dan de voornaam. Bijvoorbeeld: Wienen Handrie of Olieslagers Frans. Het valt op dat de namen tevens een beroep aangeven. Over deze namen alleen zou al een uitgebreide stu-

die te maken zijn; men vindt er honderden zeer sprekende namen. Het gebruik van deze namen neemt tegenwoordig sterk af. Vooral de kinderen gebruiken veel meer dan vroeger de officiële naam. De ontwikkeling en ontsluiting van deze streek zal grote veranderingen meebrengen; het volkseigen zal wellicht meer en meer verdwijnen. Of het waardevolle hierin bewaard en tijdig vastgelegd kan worden valt ernstig te betwijfelen. Pogingen daartoe worden wel gedaan door de Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse Volkseigen te Amsterdam 3). Een heemkundige kring van de Jong Studentenvereniging te Horst heeft vóór 1940 veel waardevolle gegevens verzameld, maar voorzover bekend zijn deze door oorlogshandelingen verloren gegaan 4).

Ontwikkeling van landbouw en veeteelt

Over de toestand en de ontwikkeling van de landbouw in deze streek is onlangs een interessante studie verschenen van Claessens 5). Tuinbouw was er in de vorige eeuw niet, alleen misschien enkele traditionele teelten voor eigen gebruik. Het menu was zeer eenzijdig en bestond over het algemeen uit produkten van eigen bedrijf. Van Gogh zou zijn "Aardappeleters" in Noord-Limburg geschilderd kunnen hebben; voorbeelden lagen voor het grijpen. De boerderijen hadden meestal wel een boomgaard, maar de opbrengst is niet groot geweest, omdat een goede verzorging ontbrak. Het brood werd veelal zelf gebakken; hier en daar vindt men nog de z. g. bakhuisjes. De boter werd zelf gekarnd, totdat er zuivelfabriekjes kwamen. Er bestond een natuurlijke ruilhandel; boter en eieren werden bij de winkelier ingeruild tegen winkelwaren. De boeren zelf gingen met hun waar naar de markt, tot in Duitsland toe. Er is pas verbetering in de handel gekomen door de samenwerking in coöperatief verband.

Oudere mensen kunnen U nog vertellen over de komst van de kunstmest, over het in gebruik nemen

van de eerste machines, over de wijze van werken 's Winters werd er op de boerderijen gedorst. Dit gebeurde aanvankelijk nog met de vlegel. Daarbij werden dorsliederen gezongen, om een vast ritme aan te geven voor de dorsers. Later werden de eerste dorsmachines gekocht. Dit was een hele gebeurtenis, zoals uit de verhalen blijkt. Deze dorsmachines werden met de hand gedraaid. Op de grotere boerderijen maakte men echter gebruik van paardentraktie. Daarvoor werden vlak buiten de schuur de z.g. maneges aangelegd, waarin het paard dan "zijn rondjes liep". De pk's werden overgebracht op een drijfstang, die door een gat in de muur liep. Een andere krachtbron was de tredmolen voor een hond, die vooral bij het karnen en later ook bij het water pompen gebruikt werd. De hond moest daarbij in een groot wiel lopen, dat door zijn gewicht bleef draaien.

De veeteelt heeft op de gemengde bedrijven ook vroeger steeds een belangrijke plaats ingenomen. Behalve schapen had men hier ook koeien. Meestal waren het de kinderen die met de koeien naar het gras trokken. Bepaalde drinkplaatsen voor het vee waren gemeenschappelijk, maar het grasland schijnt toen al lang in eigen percelen verdeeld te zijn geweest. Deze percelen waren nog niet afgerasterd met prikkeldraad, zoals tegenwoordig, maar wellicht wel met struiken of z.g. wallen. Met de schapen trokken de herders of schepers naar de hei aan de rand van de Peel. De grotere schaapsboeren hadden in de Peel ieder hun eigen nachtverblijf, de hut geheten. Men weet nu nog de plaats te noemen waar die of die hut gestaan heeft.

Bestaansniveau

Het bestaan van deze mensen heeft zich gekenmerkt door hard werken en zuinig leven. Steffens vermeldt dat Horst en omstreken meerdere malen zwaar geteisterd werd door vreemde legers en hij

noemt personen en boerderijen - in Meterik b. v. de Crommetuyn - die door de rondtrekkende krijgsbenden werden gemolesteerd of platgebrand 6). De Vader van Jacob Merlo Horstius, een van de beroemde mannen van Horst, zou op het veld door muitende krijgslieden vermoord zijn. In hun zelfstandig bestaan werden de kleine boeren vaak bedreigd door armoede. Als de huisnijverheid, het weven, hun dan ook geen kost meer kon verzekeren, trokken ze naar elders om werk te zoeken, naar de Peel of ook wel naar Duitsland. Het weven aan de weefstoelen thuis schijnt iets eigens voor Horst geweest te zijn. De bijnaam, die de Horstenaar nu nog draagt, Dreumel, heeft hij te danken aan dit weven thuis.

De grotere boeren op het platteland konden het in tijden van nood wel klaren. Ze moesten wel wat zuiniger leven, maar werden toch niet met honger bedreigd. Ze waren alleen nog meer aangewezen op produkten van eigen bedrijf. Ook in de noodzakelijke kleding konden ze zelf vaak voorzien. De schapen leverden de wol, die de boeren geheel zelf bewerkten. Het vlas dat verbouwd werd, verschaftte hun het zware zelfgeweven linnen.

Gezelligheidsleven

Een kleine gemeenschap als Meterik in de vorige eeuw moet men zich voorstellen als een groep van rustige en hard werkende mensen, die voor afwisseling in hun bestaan niet veel meer verlangden dan een naburige kermis en het gewone dorpsvertier op zondag. Wel doet het merkwaardig aan dat men in Meterik van de vorige eeuw met misschien de helft van het huidige inwonertal veel meer café's gekend heeft. Men kan U 13 plaatsen aanwijzen waar vroeger een café heeft gestaan. Momenteel vindt men in heel Meterik 3 café's. De café's uit die tijd moeten er echter wel anders uitgezien hebben dan nu. Het ging er erg gemoedelijk toe; er was geen duide-

lijke afscheiding tussen de gelagkamer en de privé-woonruimte van de café-houder. Op zondagavond kwam dan een vaste groep kaarten, met een pot bier en een dampende pijp. Een van de kaarters bediende dan wel het touw van de schommelwieg om de baby des huizes zoet te houden. Buiten bij zo'n café lag meestal een beugelbaan: een lemen vloer, al of niet overdekt, waar met zware ballen rondom een staande ring gespeeld werd. Hier en daar ziet men dat spel nog in Limburg, maar het schijnt nu uit te sterven. Heel interessant schijnt de oude manier van puntentelling bij dit spel geweest te zijn. Met typische codenamen, die alleen door ingewijden begrepen werden, hield men de normale puntentelling bij.

Er heeft in de Meterik vroeger ook een herberg, een "uitspanning", gestaan voor de voerlieden, die met kar en paard langs kwamen, en wel op de plaats waar nu de boerderij de Speulhof ligt. Een weg waarlangs deze voerlieden hun transporten vervoerden - waarschijnlijk in de richting van Venlo, of zelfs naar Duitsland - draagt nog de naam Speulhofbaan. Mensen die dit persoonlijk meegemaakt hebben lever er niet veel meer. Wat men ervan weet te vertellen zijn nog slechts enkele anecdotes. Zo moet er in de Speulhof 's avonds laat eens een voerman aangekomen zijn toen alle slaappleatsen en warme plekjes bij de kachel reeds bezet waren. Door een slimmigheid heeft hij toen toch nog het beste plekje weten te veroveren. Nadat hij zijn paard gestald had, begon hij, binnen gekomen, een verhaal op te hangen over zijn merkwaardig paard, dat zelfs haringen zou lusten. Het liep uit op een weddenschap en de voerman kreeg de aanwezigen zo ver, dat zij zijn paard een haring gingen voorhouden. Intussen kon hij zich van de beste plaats meester maken.

De café's, beugelbanen en herbergen schijnen volgens de gangbare goede gewoonten alleen toegankelijk geweest te zijn voor mannen. Voor de vrouwen schijnt er een ander soort gemeenschappelijk

vermaak bestaan te hebben in de z. g. spinnings. Wat het precies inhield is mij nog niet helemaal duidelijk. Vrouwen of alleen huwbare dochters uit een bepaalde buurt kwamen bijeen op een boerderij en zetten zich dan gezamenlijk aan het spinnen en breien. Natuurlijk werd daarbij het nodige over en weer gepraat. Mogelijk zijn deze bijeenkomsten weleens uitgroeid tot danspartijen of ander onschuldig vermaak met de jongelui uit de omgeving die deze spinnings altijd goed wisten te vinden. Men vertelt dat de bewuste boerderij voor ingewijden kenbaar werd gemaakt met b. v. een bezem, die buiten in de heg gestoken werd.

Onderwijs

In de Meterik werd al betrekkelijk vroeg een school opgericht. Volgens een aanstellingsakte van meester Tielen 7) werd de eerste school geopend in 1836. Het onderwijs schijnt voor die tijd op een behoorlijk peil gestaan te hebben. Steffens vermeldt dat men in het gebied van Horst indertijd goede onderwijzers kon vinden 8). Hoewel de leerplicht eerst vele jaren later werd ingevoerd, bestond er in Meterik een relatief grote belangstelling voor het onderwijs. De school had alleszins reden van bestaan. Wanneer later in de 90-er jaren en in het begin van deze eeuw de emancipatie van de boeren op gang komt, blijken er in Meterik betrekkelijk veel boeren te zijn die zich hiervoor inzetten, waarschijnlijk mede dank zij het goede onderwijs dat zij genoten hadden.

Men moet dit echter niet zien met de maatstaven van onze tijd. Zeker waren er ook mensen die niet lazen of konden lezen. Ook nu zijn er in dit boeren- en tuindersdorp nog wel mensen, die weinig belangstelling aan de dag leggen voor het gedrukte woord. Zo kon het onlangs nog gebeuren bij een boereng gezin, dat men heel lang een mooi boek had gehad, maar dat het jammer genoeg met de evacuatie in de

laatste oorlog verloren was gegaan en dat men sindsdien nog geen nieuw boek had gekocht. Dit behoort echter tot de uitzonderingen.

De ongedrukte loopmare

In de besloten dorpsgemeenschap van Meterik heeft lange tijd de "macht van het blote woord" een belangrijke rol gespeeld, zeker toen het gedrukte woord nog niet zo'n gewichtige functie vervulde als in onze dagen. Het nieuws hoorde men van elkaar; het werd aan elkaar doorverteld. Uit deze tijd stammen talloze verhalen. Men krijgt de indruk dat er toen veel meer verteld werd. Merkwaardig zijn de nu bijna uitgestorven verhalen over spoken en heksen. Vooral rond de Peel moeten er vele gespeeld hebben. Zo was het vroeger algemeen gebruik, dat een boer die met een kar naar de Peel trok om daar turf te halen, altijd een houweel bij de hand moest hebben. Het was immers vaak gebeurd, dat in een van de wielen in plaats van 12 plotseling 13 spaken staken. Het paard kon dan de kar met geen geweld meer voor- of achteruit krijgen. Pas als de overbodige spaak er met het houweel uitgeslagen was, kon de tocht worden voortgezet.

Zeker hebben er nog andere naar bijgeloof helende praktijken bestaan. Bij een begrafenis moesten, wanneer men onderweg was met het lijk naar de kerk, hier en daar bossen stro verbrand worden. Heksen en spoken moesten uit de huizen geweerd worden door voor de deur een laag geel zand te strooien. Een spook kon dan niet binnenkomen zonder zich met zijn voetstappen in het zand te verraden. Men krijgt bij dit soort verhalen sterk de indruk, dat het nachtelijk spookbedrijf uitgevoerd werd door bepaalde personen, die hiervan soms wel verdacht werden.

Zonder veel moeite zou men bij de ouderen nog tientallen van dergelijke verhalen kunnen achterhalen. Met deze mensen zullen echter ook die verhalen

verdwijnen, want bij de jongere generatie zijn ze geen levend bezit meer. Wat er van waar is, en hoe men deze verhalen moet waarderen in het leven van deze mensen, is moeilijk te bepalen. Mogelijk hebben ze er zelf weinig van geloofd en was het vertellen ervan een aangename tijdpassering. Zo probeerden ze wellicht een beetje kleur aan hun leven te geven.

De landbouwcrisis

Het leven van deze zandboeren was inderdaad niet zo rooskleurig, vooral niet op het einde van de vorige eeuw, ten tijde van de landbouwcrisis. Dr. Drogen ging in zijn feestrede bij het 60-jarig bestaan van de Boerenbond in zijn geboorteplaats, Meterik, nog eens terug naar deze tijd van vóór de organisaties 9). De boeren op de zandgrond hebbengewerkt en geleefd, terwijl ze zelf niet wisten hoe arm zij waren. Kinderen en grijsaards, boer en boerin ploeterden op de schrale grond. Van de vroege morgen tot de late avond werkten zij voor een schamel bestaan. De zandboer bleef materieel arm, maar een rotsvast geloof gaf hem de moed en de kracht om door te werken. Op zijn lichaam droeg hij de sporen van het harde werken, maar zijn geest bleef fris. De boer op het zand zat in de ijzeren greep van gebrek aan financiële middelen om zijn bedrijf meer rendabel te maken; de crisistijd maakte velen boer af. Maar ook hier kwam de redding toen de nood het hoogste was. Leidende katholieke figuren hadden de oproep van Leo XIII in Rerum Novarum van 1891 begrepen en de emancipatie begon. De jarenlange indolentie werd afgeschud en de redding uit de stoffelijke nood was nabij. De geestelijkheid steunde en aktiveerde de boerenbelangen. De invloed van enkele onderwijzers - in Noord-Limburg o. a. Rutten uit Wanssum - is voor deze streek van groot belang geweest. Door cursussen en de aanleg van proefvelden vormden zij de jonge boeren-

stand. De ontwikkeling en samenwerking in coöperatief verband nam een aanvang.

Oprichting Boerenbond

Als een van de eersten in de wijde omtrek kreeg Meterik zijn Boerenbond. Bijna plotseling kwam het bewustzijn op, dat men samen sterk kon zijn en met de oprichting van de Boerenbond werd de grondslag gelegd voor een hechte en vruchtbare samenwerking binnen deze kleine gemeenschap. Dit feit is des te opmerkelijker omdat Meterik vrij afgelegen lag en moeilijk bereikbaar was, en vooral omdat het zelfs nog geen parochie was. Jong en oud moesten nog in Horst ter kerke. Dezelfde pioniers, die in 1896 de Boerenbond stichtten, zouden enige jaren later na veel strijd, maar vooral door sterke samenwerking hun streven voor een eigen parochie met succes bekrond zien.

Het is in Meterik vooral Joh. Drabbels geweest, die met enige medewerkers veel voor de boerengemeenschap in Meterik gedaan heeft. Zijn activiteit heeft zich echter niet tot zijn geboortedorp beperkt. Naast Truyen en Verheggen behoort hij tot de grondleggers van de L. L. T. B. (Limburgse Land- en Tuinbouwbond) met haar vele neveninstellingen ten behoeve van de boerenbevolking. Op zijn initiatief en onder zijn voorzitterschap werd op 10 dec. 1896 te Meterik de eerste algemene vergadering van de Boerenbond gehouden. Er werd gestart met het opvallend groot aantal leden van 276, die echter de eerste jaren niet alleen uit Meterik, maar ook uit Horst, Melderslo, Hegelsom en America afkomstig waren. Bittere noodzaak dwong de boeren hun belangen in eigen handen te nemen. De kunstmest was bekend geworden en de eerste gemengde veevoeders kwamen op de markt. De boeren zagen de mogelijkheden voor hun bedrijven. Controle op de kwaliteit was niet mogelijk en de boer werd al gauw de dupe van fraude. De coöperatieve aankoop waarborgde

lagere prijzen en het ontvangen van waar naar geld. Ook de afzet van produkten kreeg door samenwerking meer zekerheid. Maar niet alleen in materieel opzicht heeft de Boerenbond goed gewerkt, ook voor het algemeen, het maatschappelijke en culturele leven in de boerengemeenschap van Meterik heeft hij veel goeds gedaan. Door de sterke ruggesteun van de Boerenbond hebben veel verenigingen activiteiten kunnen ontplooien, waartoe zij uit zichzelf nooit in staat waren geweest. In hetzelfde jaar 1896 werd in Meterik ook de eerste onderlinge veeverzekering opgericht, waardoor het risico van het verlies van een kostbaar stuk vee gezamenlijk gedragen werd.

Bouw van een eigen kerk

Een hoogtepunt van de groeiende samenwerking in Meterik is wel geweest de bouw van een eigen kerk, geheel uit eigen initiatief en met eigen middelen. Ondanks de aanvankelijke tegenwerking heeft men zelf een kapel gebouwd met daarnaast een woonhuis voor de nog aan te stellen rector. Voorts werd een coöperatieve graanmolen gebouwd om uit de opbrengst daarvan de nodige garantie te krijgen voor het onderhoud van de kerk en zijn bedienaar. Het devies, dat nog steeds op de pas weer gerestaureerde molen prijkt, "Eendracht maakt macht", heeft in die eerste jaren van 1900 in Meterik zichtbare gestalte gekregen. Wijs beleid en taai doorzettingsvermogen hebben de grondslag gelegd voor een bloeiende gemeenschap. De molen voorzag niet alleen in het onderhoud van kerk en bedienaar, maar tevens in de behoefte van de boeren, die veel meel nodig hadden voor hun vee. Ver uit de omtrek kwamen de boeren met hun karren om hier hun graan te laten malen. Men vertelt nog, dat de wegen naar America soms zo slecht waren, dat de boer twee paarden voor zijn kar moest spannen. En de wegen moeten heel slecht geweest zijn, want een onderwijzer, die dagelijks naar America ging, heeft zelfs

een hond als trekdier voor zijn fiets moeten spannen.

Er is door de pioniers van Meterik ook met vooruitziende blik gewerkt. Dat heeft de kerk na de laatste wereldoorlog nog mogen ondervinden. In de beginjaren van de parochie hadden de pioniers op gepachte gemeentegrond een perceel dennenbos aangelegd, dat juist na de oorlog gekapt en verkocht kon worden, toen de kerk wegens verwoestingen voor grote schulden stond. Voor het eigenlijke ontstaan van de parochie en de bouw van de kerk verwijzen wij naar de geschreven geschiedenis door P. J. W. Jenniskens, overgenomen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht 10).

Eigen parochie

Het streven naar een eigen zelfstandige parochie was alleszins gerechtvaardigd en toen men bij de tenuitvoerlegging geen medewerking maar openlijke tegenwerking ondervond, ging men in Meterik vechten voor "de goede zaak". Besloten werd om in Horst niet meer te offeren, maar alles in de eigen kerkenkas te storten. Ook nam ieder bij een begrafenis of bruiloft de laagste klas in Horst, terwijl het overige geld, dat ieder volgens zijn "stand" meer betaald zou hebben, weer bestemd werd voor de eigen kerk. Tegenwoordig, als men het gesprek op deze geschiedenis brengt, vertellen de mensen die het meegemaakt hebben nog allerlei details. Zo zou er op een zondagmorgen in Horst tegen een van de bomen op de markt een bord gespijkerd zijn met het opschrift: Offert voor de kerk van Meterik, voor de Boerenbond en voor Fleuren Driek zijn Kont. Fleuren Driek, overigens Hendrik Jenniskens geheten, was ook een van de drijvers naar zelfstandigheid. Men wilde hem even nemen, en de Boerenbond van Meterik - die van Horst werd pas in 1903 opgericht - was blijkbaar ook een doorn in het oog.

Men werkte in Meterik echter onverstoord ver-

der. Het was teleurstellend dat de aanstelling van een rector voor hun kerk uitbleef. In het onbewoonde "rectoraat" werd tijdelijk een coöperatieve winkel ingericht, waarvan de opbrengsten weer ten goede kwamen aan de kerk. Men bleef niet stil zitten en acties werden gevoerd om bekendheid te geven aan de stiefmoederlijke behandeling die Meterik ten deel viel. Er werd een prentbriefkaart ontworpen, waarop in een echte foto "het verweesde kerkje", de molen en het rectoraat stonden afgebeeld. Het resultaat kon niet uitblijven, al heeft het nog betrekkelijk lang geduurd voordat de parochie volledige zelfstandigheid verkreeg. Meer dan drie jaar stond de kerk leeg en daarna zouden er nog 20 jaren verlopen eer het rectoraat parochie werd. Pas in 1918 mocht er gedoopt worden en het begraven werd nog een jaar later pas toegestaan.

Ontwikkeling van de tuinbouw

Wij willen hier in 't kort nog wijzen op een ander belangrijk aspect van de groei en expansie van de gemeenschap van Meterik na 1900. Het gaat hier niet alleen om Meterik, maar om de betekenis van hetgeen daar gegroeid is voor heel Noord-Limburg. Het betreft de tuinbouw en de instellingen, die zich rond deze nieuwe tak van het boerenbedrijf hebben gevormd.

In 50 jaar is de tuinbouw uitgegroeid tot waarschijnlijk de belangrijkste vorm van bestaan in de gemeente Horst. Kleine bedrijfjes, die rond 1900 moeite hadden het hoofd boven water te houden, hebben in de tuinbouw een welvarend bestaan gevonden. De boeren hebben met tientallen een succesvolle omschakeling van hun bedrijf bewerkstelligd. Vooral na de oorlog heeft de tuinbouw rond Horst een grote vlucht genomen. De teelten zijn aangepast aan de marktbehoeften. Men gebruikt de nieuwste middelen en methoden, en de afzetmogelijkheid wordt gewaarborgd door een sterke veilingvereniging. In een

halve eeuw is er veel gebeurd, en de vruchten die de tuinders nu plukken zijn het resultaat van veel en moeilijk werk in het verleden. Een sociologisch-historisch onderzoek zou veel kunnen bijdragen tot een goede kijk op deze ontwikkeling en vooral een steun kunnen zijn voor een juist inzicht in sociale veranderingen, welke de grotere werkgelegenheid en welvaart met zich meebrachten. Ook voor een verdere noodzakelijke ontplooiing en ontsluiting van dit gebied tussen Peel en Maas zou een verantwoorde studie waardevolle adviezen kunnen geven.

Voor een eerste aanzet van de geschiedenis van de tuinbouw in Horst en omgeving, zouden wij gebruik kunnen maken van de feestrede, welke H. J. P. Verhaegh als voorzitter van de gouden tuinbouwvereniging op 9 januari 1962 te Meterik heeft gehouden. Wij laten het echter bij een verwijzing, daar de gegevens uit deze rede eveneens zijn overgenomen door het Sociaal Historisch Centrum te Maastricht 11). Weer lag het initiatief en de oprichting van de eerste tuinbouwvereniging bij enkele pioniers te Meterik. De eerste leden kwamen weer uit de wijde omtrek. Uit de noodzaak om een goede afzet voor de produkten te vinden, ontstond vanuit deze vereniging het streven naar de oprichting van de Coöperatieve Veiling Vereniging. Het begin is moeilijk geweest, maar de resolute aanpak was een gevolg van het feit, dat aan de tuinders van de dorpen een gelijkwaardig lidmaatschap bij de Venlose Veiling Vereniging geweigerd werd.

Door de Tuinbouwvereniging is in de loop der jaren veel gedaan aan onderwijs en voorlichting ten behoeve van de tuinders. In de toekomst zal de gespecialiseerde en intensieve tuinbouw rond Horst een steeds belangrijker plaats gaan innemen in de bestaansmogelijkheid van de bevolking. In de komende ruilverkaveling zijn nog enkele tuinbouwcentra geprojecteerd. Van belang zijn ook de opkomende teelten van b. v. kleinfruit en champignons, van welke laatste Horst in enkele jaren een belangrijk centrum is geworden.

Enkele andere instellingen en verenigingen

In een boeren- en tuindersdorp als Meterik hebben ook andere instellingen een grote rol gespeeld in de ontwikkeling van het sociaal-economisch leven sinds 1900. Daarvan is waarschijnlijk de Boerenleenbank de grootste en belangrijkste. Voor de veehouders is er geweest de oprichting van de Coöperatieve Zuivelfabriek en de Fokvereniging, welke beide na de laatste wereldoorlog een sterke evolutie en centralisatie hebben ondergaan. Voor het sociaal-culturele leven zouden nog te noemen zijn de Boerinnenbond en de organisaties voor de jeugd. Voorts clubs en verenigingen, die er zijn op het gebied van sport en ontspanning. Al deze verenigingen hebben het leven op het platteland en met name ook in Meterik sterk bepaald. Hierin begint zich echter de laatste jaren een wijziging af te tekenen.

Sociale verschuivingen

Het maatschappelijk leven is vooral de laatste jaren na de oorlog aan verandering onderhevig. De groei van het aantal inwoners loopt terug. Meerdere jongeren, die in de land- en tuinbouw geen emplooi kunnen vinden, trekken naar elders. De gemiddelde leeftijd van de inwoners schijnt naar boven te schuiven, mede tengevolge van de expulsie van deze jongeren. Zoals elders op het platteland treedt ook hier een proces van "vergrijzing" op. Diverse verenigingen van culturele en technische aard hebben te kampen met een soort bloedarmoede door gebrek aan jongere krachten. Het maatschappelijk leven kan hierdoor sterk belemmerd worden. De belangstelling voor bepaalde activiteiten neemt af. Voor het verenigings- en organisatieleven is hier en daar geen animo meer. Er is een andere belangstelling aan het groeien, vooral onder de jongeren. Nieuwe vormen van verenigingen en van maatschappelijke omgang ontbreken echter nog.

Dit is wel duidelijk, daar ook in Meterik de moderne sociale structuurveranderingen, die wij elders op het platteland zien, zich voordoen. De sociale problematiek heeft op het platteland waarschijnlijk zijn eigen vormen; een mogelijke oplossing zal ook haar eigen gestalte moeten hebben. Alleen een duidelijk beleid, gebaseerd op een verantwoorde kennis van de sociale historie en de hedendaagse sociale problematiek zal nieuwe wegen en vormen kunnen aangeven voor het sociale leven van het kerkdorp Meterik.

Drachten

Jacobinus Jenniskens O. F. M.

Noten:

- 1) Wordt bewaard bij P. J. H. Jenniskens, St. Maartensweg 10, Horst.
- 2) Steffens, A., Geschiedenis der Heerlijkheid en Heren van Ter Horst in het land van Kessel, Roermond 1888.
- 3) Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen, Nieuwe Hoogstraat 17, Amsterdam-C. Afdelingen: Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, Medewerkster: Mej. P. L. F. Janssen, St. Jansstraat 14, Horst.
- 4) Zou bewaard zijn bij Driessen. Loevestraat 10, Horst.
- 5) Th. J. A. H. Claessens, De ontwikkeling van de landbouw in Venray; Horst en Sevenum (1850-1914).
Uitg. van Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht 1962.
- 6) Steffens, a. w. Merlo Horstius.

- 7) Aanstellingsacte tot onderwijzer, bij Wed. Tiel-
len, St. Jansstraat 12, Horst.
- 8) Steffens, a.w., Onderwijs.
- 9) Verslag 60 jaar Boerenbond Meterik, Feestrede
door Dr. Ir. W. J. Droesen.
- 10) Overgenomen door het Sociaal Historisch Cen-
trum te Maastricht van:
J. W. Jenniskens, Crommetuynstraat 50, Horst.
 - a) originele correspondentie van het bisdom bij
Z. E. H. Pastoor te Meterik.
 - b) afschrift daarvan bij J. Jenniskens, St. Jans-
straat 54, Horst.
 - c) uitvoerige beschrijving bij J. M. M. J. Tacken,
Schadijkerweg 6, Horst.
- 11) Overgenomen door het Sociaal Historisch Cen-
trum te Maastricht van:
H. J. P. Verhaegh, Speulhofsbaan 44, Horst.

Geschiedenis van de kerk te Meterik

Vijftig jaren is een lange tijd. En dat er in zo'n tijd veel kan gebeuren kan men zien als men de geschiedenis van onze kerk nagaat. De mensen van de Meterik hadden het rond de laatste eeuwwisseling bij het vervullen van hun godsdienstplichten nog lang niet zo gemakkelijk als wij dat nu hebben. Zij moesten bij weer of geen weer, bij licht en bij donker, steeds de verre weg afleggen naar Horst. En nu moeten wij ons dat niet al te licht voorstellen. Dat moest allemaal te voet gebeuren en niet over de prachtige wegen, zoals wij ze thans kennen maar vaak, vooral in de winter, over modderwegen; en de gewone grintwegen, zoals wij ze nog wel allemaal gekend hebben, waren toen ook verre van ideaal. En oudere mensen beweren ook nog dat het vroeger veel meer sneeuwde dan tegenwoordig. Of dat in werkelijkheid zo is doet weinig ter zake, maar een feit is, dat er vroeger veel meer heggen en struikgewas langs de weg stonden, zodat de sneeuw er gewoonlijk op hopen kwam te liggen. En omdat de goede mensen van toen, als dat enigszins kon, drie maal naar de kerk gingen, moest al vroeg in het donker de weg naar Horst worden gemaakt en zo kon het gebeuren dat de jongedames van toendoor de hoge sneeuw naar de kerk stapten met de "bouwschoenen" - zoals wij dat zouden uitdrukken - van de jongens aan hun voeten. Ook naar het Lof ging men trouw te voet, alsook de mannen naar de H. Familie. Maar bij dit alles was het geen wonder dat, vooral bij slecht weer, toch wel eens onder de Meterikse mensen gedacht moet zijn of het niet mogelijk zou zijn om misschien hier zelf een kerk te bezitten en de H. Mis te kunnen horen. En dat het niet bij gedachten bleef, bewijst wel het feit dat er op het einde van de vorige eeuw reeds meermalen stappen werden ondernomen voor het verkrijgen van een kapel, doch deze waren steeds zonder resultaat. Toen kwam echter in 1898 het besluit van de ge-

meenteraad van Horst om een nieuw ziekenhuis te stichten, wat tevens zou worden ingericht voor het opnemen van armen en ouden van dagen. Daarbij zou dan een rector worden aangesteld. Toen voelde men hier aan de Meterik ook weer ineens de grote behoefte aan een eigen kapel met een rector om hier de godsdienstplichten te kunnen vervullen, om nog niet eens te spreken over het grote goed wat zou worden bereikt voor vele moeders, voor ouden van dagen en voor de kinderen, die steeds de verre afstand naar Horst moesten gaan om er de catechismusles bij te wonen.

Daarom werd thans besloten, kostte wat het kostte, om door te zetten. Enkele personen wendden zich tot de toenmalige deken van Horst, L. Janssens. Deze voelde heel weinig voor een kapel te Meterik, maar zei tot hen: "Helpen kan ik U niet, tegenwerken zal ik U ook niet. Gaat naar de bisschop, zoals die doet is mij goed".

Dit resultaat was misschien niet direkt denderend, het was toch ook niet zonder hoop, en met vertrouwen togen de heren J. Drabbels en P. J. Tacken naar het Bisdom. Wegens ziekte van Mgr. Boermans werden zij ontvangen door de secretaris van het Bisdom, Mgr. v. Meijel, die hen welwillend te woord stond en beloofde hun zaak gunstig voor te staan bij de bisschop, Hij adviseerde hen om ook eens te gaan praten met de Vicaris Generaal, Mgr. Hoefnagels. Deze was goed bekend aan de Meterik, was hier meermalen geweest en zei, dat een kapel hier goed zou kunnen bestaan en dat die er reeds lang had moeten zijn. Hij gaf hen de verzekering van zijn steun en zij gingen tevreden en vol goede hoop weer huiswaarts.

Enige dagen daarna werd in de school alhier een vergadering belegd en de beide heren, die naar de bisschop waren geweest, deelden het resultaat van hun besprekingen mede. Verheugd werd hier besloten om krachtig samen te werken om het doel te bereiken en er werd een voorlopig bestuur gekozen voor de uitvoering van de verdere werkzaamheden.

Op 6 september 1898 ontving de heer J. Drabbels van de H. E. H. Deken een schrijven om op de pastorie te komen en op het bepaalde uur meldden zich J. Drabbels, P. v. Thiel, het hoofd der school en P. J. Tacken. In tegenwoordigheid van de beide H. H. Kapelaans namen zij van deken Janssens de voorwaarden in ontvangst zoals de bisschop deze per brief had gedecreteerd. Ter verkrijging van een rector te Meterik was nodig: 1e een kapel, 2e een rectoraat, 3e elk jaar f 500, -- voor het onderhoud van de rector. De deken voegde er nog aan toe: "Dat is bezwaarlijk, ge zult er de hele Meterik mee uitputten". De heer Drabbels antwoordde: "Dat is zeker bezwaarlijk, maar wij zullen toch zorgen, dat wij ermee klaar komen".

In de vergadering die daarna in de school werd gehouden en waar de voorwaarden van de bisschop bekend werden gemaakt, werd besloten om zo spoedig mogelijk te beginnen met de werkzaamheden, die nodig waren voor de bouw van een kapel. Er werd besloten om een geldinzameling te houden om de bouwkosten te bestrijden. In één rondgang werd f 33.000, -- opgehaald, het beste bewijs dat het de mensen ernst was met het bouwen van hun kapel. Er werden stenen gekocht bij Rambaghs in Castenray. Met grote ijver werden ze door de boeren gehaald en er kwamen soms meer dan 20 karren tegelijk aan. De hele buurt hielp bij het afladen en de gekochte stenen waren spoedig hier. Toen werden er alweer nieuwe gekocht bij Mooren in Meerlo met hetzelfde gevolg; ze waren ook spoedig ter plaatse. Onze mensen hadden echter te vroeg gejuicht; ze meenden dat ze al bijna klaar waren, maar toen kwam de ontgoocheling: de tegenwerking en veel meer dan ze hadden kunnen dromen.

De inwoners van Horst-Dorp begonnen zo zoetjesaan te merken dat het er ondanks alles van ging komen om een kapel te bouwen en toen zagen vooral de neringdoenden en zakenmensen daar financieel nadeel van komen; immers als de mensen niet meer in Horst naar de kerk zouden gaan, zouden ze daar ook

niet meer of tenminste veel minder hun inkopen doen.

Verder bleek ook nog dat de burgemeester, Th. Houba, sterk gekant was tegen het streven van de bewoners van de Meterik tot het verkrijgen van een eigen kapel met rector. Tot overmaat van ramp kwam ook deken Janssens zijn destijds uitgesproken woorden en beloften niet na en ging ook fel tegenwerken. Daar er heel wat geld nodig was voor de bouw van de kapel werd besloten om een verzoekschrift tot de gemeente Horst te richten om subsidie. Toen de gemeenteraadsvergadering gehouden werd, waarop de subsidie-aanvraag zou worden behandeld, gingen vele mensen van de Meterik luisteren. Na opening van de vergadering stelde de burgemeester direct het voorstel aan de orde om op de subsidie-aanvraag afwijzend te beschikken. Hij voegde er nog aan toe: "Dan kunnen die van de Meterik naar huis gaan".

Het voorstel kwam in stemming en het werd met algemene stemmen aangenomen, uitgezonderd die van Peter Hendrik Derix, het Meterikse raadslid. Deze zei dat de kapel er toch wel zou komen, maar dat hij ook gaarne gezien had dat ook de gemeente geholpen had.

Hierna meende men in Horst-Dorp dat het nu wel afgelopen zou zijn met de plannen om een kapel te bouwen, wegens gebrek aan geldmiddelen. Meterik werd in die dagen in Horst-Dorp overal en in alle toonaarden het voorwerp van spot. Het liep werkelijk de spuigaten uit en men maakte het wat al te bont. Zo werden ter gelegenheid van de veemarkt, enige dagen na de gemeenteraadsvergadering, ledige sigarenkistjes tegen de bomen gespijkerd op het marktplein met het opschrift: "Offer voor de kapel te Meterik". Onnodig te zeggen dat er aan spotters en lachlustigen geen gebrek was.

Kort daarna werd aan veldwachter van den Beuken opdracht gegeven om de inwoners van Meterik ter vergadering op te roepen in de school te Meterik, een vergadering die nog diezelfde dag gehouden werd. Zeer velen waren in de school aanwezig en

men was zeer nieuwsgierig wat er zou gaan gebeuren. De H. E. H. Deken en de beide kapelaans kwamen ter vergadering en de deken vertelde dat men maar niet met bouwen moest beginnen want, zo zei hij: "Al hebt ge ook de kapel kant en klaar en het rectoraat erbij, dan krijgt ge nog niet een rector". Hij voegde er ook nog aan toe, dat het volk verkeerd werd ingelicht door de voormannen, die hij nota bene "volksmenners" noemde. Deze mededelingen werden onder protest en met verontwaardiging ontvangen, maar de deken had niet kunnen bereiken dat het vertrouwen in de leiders geschokt werd.

Besloten werd om zich tot het Bisdom te wenden en vol vertrouwen op een goede uitslag ging men door met de voorbereidingen voor de bouw van een kapel.

Op 11 februari 1899 bereikte een brief het Bisdom en op 16 februari d. a. v. kreeg J. Drabbels van Mgr. Hoefnagels ten antwoord, eraan herinnerend wat hij al eerder gezegd had, dat men zich voor dergelijke kerkelijke zaken, waarin de bisschop diende te beslissen, gerust ook in de toekomst tot Mgr. de bisschop of zijn secretaris, Mgr. v. Meijel kon wenden maar nog liever via de H. E. H. Deken. Aan die bemiddeling van de deken hadden ze echter niet veel, want bij een gelegenheid dat er afgevaardigden van de Meterik op de pastorie waren, werden ze niet ontvangen en werden gewoon aan de deur gezet. De deken kwam zelfs naar de Meterik om de stenen te kopen die reeds hier waren voor de kapelbouw; die waren echter niet te koop.

De koster van Horst maakte het nog wat mooier. Niemand was zo kwaad als hij. De reden hiervan was niet moeilijk te raden. Bij een trouwpartij, als er een vrouw ter kerke ging, bij een begrafenis, enz., hield de koster de hand open en hij kreeg er blijkbaar goed wat in. Hij zag zich het beste deel ontglippen als de Meterikse mensen niet meer in Horst naar de kerk kwamen. Tussen twee haakjes was dat ook al de ergste drijfveer voor de handelwijze van deken Janssens - de centen - als hij zijn Meterikse schaapjes ging kwijtworden. Van die koster was het

dus geen wonder dat hij zo woedend was en het kwam zelfs zover dat hij zijn mond niet meer open deed tegen de Meterikse mensen en hij zei toen deze heel erg lelijke woorden: "Ze motten die koel dao an de Miëterik ma toewmake mit de Miëterikse boere". Zoals men weet was er op de plaats waar nu de kerk staat een kuil. De boeren hielpen allemaal om die te dempen en het grondwerk werd allemaal door de Meterikse mensen verricht.

Intussen was men met de voorbereidingen zover dat op 1 mei 1899 in tegenwoordigheid van vele Meterikse mensen de eerste steen van de kapel kon worden gelegd.

Nu de subsidie-aanvraag door de gemeente was geweigerd, werd naar andere middelen gezocht om tot een vast inkomen te geraken voor het onderhoud van een rector. De oplossing werd gevonden door de oprichting van een coöperatieve graanmolen. Alle ingezetenen zegden hun steun toe en men had dus een nieuw middel, waarvan een flinke winst verwacht kon worden. Door J. Drabbels werd een perceel grond afgestaan in het Molenveld en daarop verrees de molen, die op haar kap het devies kreeg: "Eendracht maakt macht", een devies wat door onze voormannen werd opgevolgd en wat zoveel heil en zegèn heeft afgeworpen. Er werd ook besloten om maandelijks langs de huizen te collecteren en niet meer te offeren in de kerk te Horst, noch aan andere collecten of inzamelingen enige bijdrage te verlenen, voordat aan het rechtmatig verlangen was tegemoet gekomen.

Teneinde de gedragslijn te volgen zoals Mgr. Hoefnagels had aangegeven, werd in augustus 1899 weer een onderhoud aangevraagd bij de H. E. H. Deken. In het antwoord daarop was het volgende te lezen: "Uw bezoek bij mij om over zaken van de Meterik te spreken acht ik geheel nutteloos en vergeefs. Mijn gevoelens omtrent de kapel, een rector, een kapelaan of pater, om 't even wat het is, is U genoegzaam bekend en is onveranderd gebleven. Een toenadering tussen U en mij omtrent deze zaak is

onmogelijk en daarom herhaal ik nog eens, laat dat drijven voor Uw kapel en laat de mensen geen geld uitgeven voor een doel, dat niet te bereiken is. Uw drijven heeft al meer dan te veel onenigheid gesticht in de parochie en de gemeente".

Hierop richtte de heer Drabbels weer een schrijven tot de deken waarin hij meedeelde dat men te Meterik het voornemen had om zich tot het Bisdom te wenden, daar het scheen dat de weg door bemiddeling van de H. E. H. Deken was afgesneden en ze wilden toch liefst niet stilzitten. Het antwoord kwam prompt en het bevatte niets nieuws. "Ik moet opmerken dat U in elke brief van het Bisdom en bij elk bezoek aan het Bisdom is geweest op de noodzakelijkheid van samenwerking met de heer burgemeester en de deken. Zonder deze samenwerking is voor U, ook van het Bisdom, niets te verwachten. Deze samenwerking is echter thans, na al het gebeurde, meer dan ooit onmogelijk".

Het was waarlijk of alle boze machten zich tegen de Meterik keerden. Op 7 oktober 1899 ontving J. Drabbels van de deken plotseling het volgend briefje: "Ik verzoek U beleefd op zondagmorgen na de Hoogmis op de pastorie te willen komen".

Door J. Drabbels, P. v. Thiel en P. J. Tacken werd aan dit verzoek gevolg gegeven. Behalve de deken waren ook burgemeester Houba en wethouder Geurts op de pastorie. De deken deelde mede dat hij een schrijven van de Bisschop had ontvangen met enkele vragen, welke hij verzocht te beantwoorden. Deze vragen luiden als volgt: 1e Is de kapel klaar?, 2e Is het rectoraat klaar?, 3e Is er een bestaan voor de rector? Joh. Drabbels beantwoordde de vragen: "De kapel is bijna klaar, het rectoraat nog niet en het bestaan van de rector ook nog niet, doch wij zullen overal voor zorgen. Door de tegenwerking is er vertraging in gekomen. Kom maar eens kijken Mijnheer Deken!" De deken zei: "Ik zal me wel wachten". Hierna was de zaak afgehandeld en de Meterikse afgevaardigden konden weer vertrekken.

Intussen werd de laatste hand gelegd aan de bouw van de kapel en de bouw van de molen ging flink vooruit. Op 2e Kerstdag 1899 kon de molen proefdraaien.

Begonnen werd ook met de bouw van het rectoraat. Van de heer W. Bos werd een perceel grond gekocht. Met de bouw werd ras begonnen en na gereedkomen van dit gebouw werd het voorlopig gebruikt tot exploitatie van een coöperatieve winkel totdat het voor de bewoning door de nieuwe priester nodig zou zijn. Er verliep enige tijd zonder dat er verder iets bijzonders gebeurde, maar er is een spreekwoord dat zegt: Stilstand is achteruitgang" en gedachtig dit spreekwoord richtte de heer Drabbels maar weer eens een schrijven tot het Bisdom waarin hij vroeg tot aanstelling van een rector over te gaan. Dit gebeurde in augustus 1900 en het schrijven van W. Linssen, secretaris van het Bisdom bevatte de mededeling dat er nog eens aan werd herinnerd dat al de aangelegenheden over deze zaak eerst in handen zouden worden gelegd van de H. E. H. Deken van Horst, die toch de rechtmatige pastoor was. Anders konden ze niet door het Bisdom in behandeling worden genomen. Overigens bestond er ook weinig kans dat aan het verzoekschrift gevolg zou kunnen worden gegeven wegens de bestaande overwegende bezwaren.

Het was om de moed te verliezen, maar men bleef niet bij de pakken neerzitten. Integendeel. Niettegenstaande het teleurstellende en weinig moedgevend antwoord van het Bisdom bleef men toch onvermoeid doorgaan met de geldinzameling. Op 1 januari 1901 sloot de coöperatieve molen haar boeken af en toen bleek dat er een flinke winst gemaakt was en zodoende was het inkomen van de rector, ook voor de toekomst, voldoende gewaarborgd.

Op 19 februari 1901 wendden de bewoners van Meterik zich nogmaals tot de Bisschop om met aandrang de benoeming van een rector te verzoeken. Men kon thans voldoen aan de gestelde voorwaarden. De kapel en het rectoraat waren klaar en de onder-

tekenaars verplichtten zich om jaarlijks 500 gulden bij te dragen in het onderhoud van de priester. De maat was echter nog niet vol en ook op dit request werd afwijzend beschikt. In het schrijven van secretaris Linssen stond, dat Mgr. Drehmans, die intussen Mgr. Boermans was opgevolgd, geen termen aanwezig achtte om de prosynodale vergadering te verzoeken een voorstel tot wijziging te doen, omdat zich daarvoor naar het oordeel van de bisschop evenmin omstandigheden hadden voorgedaan.

Ondank's het bijna hopeloze van het geval bleef men vechten voor de goede zaak en het voorlopig bestuur richtte zich op 18 maart 1901 met het volgende schrijven tot de H. E. H. Deken: "Hoogeerw. Heer-Ondergetekenden, leden van het voorlopig bestuur van de kapel te Meterik, nemen hierbij de eerbiedige vrijheid zich tot U Hoog Eerw. Heer te wenden onder mededeling van: 1e. Dat zij als antwoord op hun laatste verzoekschrift om een rector aan Z. D. H. de Bisschop van Roermond de teleurstellende mededeling ontvingen, dat er zich geen omstandigheden hadden voorgedaan, die Mgr. aanleiding konden geven om aan de prosynodale vergadering van 1901 een voorstel te doen tot wijziging van het besluit van oktober 1899. 2e. Dat zij toch aan alle voorwaarden, die eertijds gesteld werden, kunnen voldoen. 3e. Dat zij in 1899 aan de H. E. H. Deken mededeelden, dat zij op 't ogenblik nog geen woning, noch middelen van bestaan voor een rector hadden, doch dat zij er uitdrukkelijk bijvoegden daarvoor te zullen zorgen. 4e. Dat de verklaring van de H. E. H. Deken: "Ik kan U niet helpen, doch ik zal U ook niet tegenwerken", hun het voornemen deed opvatten door te zetten en dat zij daarom ook niet schroomden over te gaan tot het bouwen van de kapel. 5e. Dat zij nog altijd menen dat het doel goed is evenals de middelen, die zij aanwendden om de te benoemen rector een bestaan te verschaffen, hetgeen trouwens door Mgr. de Bisschop bij het laatste bezoek aan het Bisdom ook werd erkend. 6e. Dat zij wegens de voorgaande erkenning door Z. D. H.

niet kunnen begrijpen, wat er nog in de weg kan staan, wijl toch ook de H. E. H. Deken aan meer dan één ondertekende gezegd heeft: "Ga naar de Bischof; zoals Mgr. beslist is het goed". 7e. Dat zij zich ook eerst tot Mgr. Hoefnagels, later tot Mgr. Drehmans zelf wendden om hun verzoek kenbaar te maken, tevens om raad te vragen, welke raad steeds met de meeste welwillendheid werd verleend, doch ook even trouw opgevolgd. Redenen, waarom adresanten niet kunnen begrijpen waarom, zelfs na het voldoen aan alle voorwaarden, toch niet aan hun vurig, doch rechtmatig verlangen kan worden voldaan.

H. E. H. Deken, wachtersmoede, herhaaldelijk zo bitter teleurgesteld, maar toch overtuigd van hun goed recht en de heiligheid der zaak, waarvoor zij strijden, wendden ondergetekenden zich tot U, uit naam van zovele huismoeders, wie het moeilijk valt de lange weg op zondagmorgen, in het donker, door modder en slijk, te moeten afleggen; uit naam van de schoolkinderen, die verstoken zijn van het grote voorrecht om ook op werkdagen de H. Mis te kunnen bijwonen, en eindelijk ook uit naam van de gehele bevolking. Zij verzoeken U dringend hun voorspraak te willen zijn en smeken U Uw machtige steun te verlenen bij elke voorkomende aangelegenheid, opdat toch eindelijk zovele inwoners niet langer meer gedwongen zijn de kapel, gebouwd met zovele offers hunnerzijds, te moeten voorbijgaan om een half uur verder hun godsdienstplichten te gaan vervullen.

't Welk doende, van U, H. E. Heer, de ootmoedige dienaren w. g. J. Drabbels, P. v. Tiel, P. J. Tacken, L. Tacken, J. M. Jenniskens". Intussen werd de meubilering van de kapel verder afgewerkt. Het altaar was afkomstig uit Venlo, de communiebank kwam uit de parochie Arcen. Een nieuwe kruisweg werd geschonken door de Paters Franciscanen van Venray, terwijl de banken werden bekostigd door de coöperatieve molen. Van tijd tot tijd ging men bij de H. E. H. Deken vragen om de kruisweg te komen

inzegenen, maar dit werd telkens geweigerd. De Paters van Venray wilden dit graag komen doen, mits de heer Deken dit goedkeurde, maar die goedkeuring werd natuurlijk ook niet gegeven.

Om de hemel geweld aan te doen en om de zegen van O. L. Heer af te smeken om hulp en uitkomst in deze netelige kwestie, werd elke zondagnamiddag in de kapel de rozenkrans gebeden.

Om aan de strijd voor hun goed recht nog wat meer bekendheid naar buiten te geven, werd er propaganda gemaakt door woord en geschrift waardoor men wilde bereiken dat ook elders verdedigers zouden komen voor de goede zaak van de Meterik. Zo liet men prentbriefkaarten maken met foto's van de coöperatieve molen, met als onderschrift: "Eendracht maakt macht". Ook de kapel moest op de prentbriefkaart en deze kaarten droegen als onderschrift: "Het verweesde kerkje". Deze kaarten werden overal naar toe gestuurd en vooral aan geestelijke en wereldlijke autoriteiten.

In september 1902 wendde men zich wederom tot de Bisschop, maar in het daaropvolgende schrijven van het Bisdom werd medegedeeld dat een onderhoud met Z. D. H. nutteloos zou zijn, vooraleer men het over het doel en het voorwerp van dat onderhoud eens was geworden met de H. E. H. Deken van Horst. Een beslissing, in welke vorm dan ook, zou trouwens toch niet door de Bisschop genomen worden zonder vooraf eerst het advies van de deken van Horst te hebben ingewonnen. Zoals men ziet bleef het steeds maar hetzelfde liedje. Men bleef steeds maar ronddraaien in dezelfde cirkel. Men werd van het kastje naar de muur gestuurd. Klopte men aan bij de bisschop, dan werd men naar de deken verwezen en kwam men op de pastorie in Horst, dan werd men weggestuurd met de woorden: "Ga naar de Bisschop". Het was iets verschrikkelijks, er was geen uitweg meer. Wat moest men nu beginnen, waarheen moest men zich nu nog wenden?

Er volgde nu weer een tijd van wachten, maar in het najaar besloot men om toch weer persoonlijk

naar het Bisdom te gaan.

De afgevaardigden werden ontvangen door de secretaris van het Bisdom, Linssen. Deze stond hen welwillend te woord en zei dat de zaak er goed voorstond. Hij beloofde hen er met Mgr. over te spreken. Men had weer nieuwe hoop gekregen en vol verwachting keerde men huiswaarts.

Op 12 december 1903 kwam het volgende schrijven binnen:

"Mijnheer, Zodra ik in de gelegenheid was, heb ik Mgr. gesproken over de zaak van Uw komst alhier. Nadat ik alles getrouw had uitgelegd, antwoordde Mgr. dat hij nog niets met zekerheid kon aangeven, omdat hij nog juist daags tevoren geschreven had naar de deken van Horst om te informeren naar het jaarlijkse inkomen van H. H. Kapelaans en rectoren. Dit zal moeten voorafgaan als grondslag voor alle onderhandelingen, nl. dat men weet hoeveel in zijn geheel de rector jaarlijks zal behoeven voor zijn onderhoud. Gij zult dus nog een beetje geduld moeten hebben. w. g. W. Linssen, secretaris".

Hierop volgde enkele maanden later, op 8 maart 1904, het volgende schrijven:

"Weled. Heer, Z. D. H. draagt mij op U, en door Uw vriendelijke bemiddeling, aan de ingezetenen van Meterik, te berichten, dat het in de bedoeling ligt van Z. D. H. om, alvorens een bepaalde grondslag voor het bestaan van een rector vast te stellen, af te wachten de inzending en het nazien van de begrotingen van de rectorale hulpkerken in Uw streken. Deze begrotingen zijn reeds ten dele ingezonden of zullen weldra ingezonden en nagezien worden. Wat verder aangaat de definitieve aanstelling van een rector, zo belast Z. D. H. mij verder met de mededeling, dat, aangezien het beschikbaar geestelijk personeel sedert enige tijd weinig in aantal is, vóór september of oktober a. s. wel niet tot de aanstelling van een rector zal kunnen worden overgegaan, w. g. Linssen, secr. Bisschop".

Men meende nu aan de Meterik dat alles in kanen en kruiken was, maar zelfs nu nog bleek dit een

fata morgana te zijn.

Weldra kwam er een nieuwe vloedgolf van tegenwerking van burgemeester Houba en de Horster burgerij en niet het minste van de deken en het kerkbestuur. Nu men in Horst bemerkte, dat de Meterikse droom misschien in vervulling zou gaan, ging men dit oude, beproefde middel weer in alle felheid hanteren om zodoende op het meest kritieke ogenblik weer een wig te kunnen drijven in de lopende onderhandelingen en de bereikte resultaten weer te niet te doen.

Het was waarlijk of de duivel er mee speelde, maar het eind van het liedje was dat men in Horst wist te bereiken, dat door Mgr. Drehmans de oorspronkelijke voorwaarden van de overleden Mgr. Boermans werden ingetrokken en een nieuw voorstel werd samengesteld. Hierin heette het: Een kapelaan meer in Horst met als standplaats Meterik. Het ging vergezeld van de volgende voorwaarden:

1e. de ondertekenaars van het ons toegezonden stuk of andere personen, wie dan ook, storten aan het Bisdom Roermond een som van $560 + 200 = 760$ gulden totwaarborg dat door hen elk jaar aan de dienstdoende priester te Meterik zal worden uitbetaald in 4 termijnen de som van 560 gulden en dat door hen zijn woning en kapel in goede staat gebracht en onderhouden wordt en voor de benodigdheden der godsdienstoefeningen in voldoende mate gezorgd wordt.

2e. blijven de bewoners van Meterik naar het oordeel van de Kerkvoogd van het Bisdom Roermond bij de vervulling een of meer termijnen ten achter, dan wordt gemelde priester uitbetaald uit genoemde waarborgsom. Is deze voor meer dan $\frac{3}{4}$ van 560 gulden verbruikt, dan zal het kerkbestuur van Meterik worden gewaarschuwd het verbruikte binnen een maand aan te vullen. Zo dit niet geschiedt, zal de dienstdoende priester naar elders verplaatst en niet meer vervangen worden.

3e. voor genoemde waarborgsom van 560 gulden zal een pandbrief, rentende 4% worden aangekocht, welke rente jaarlijks aan de dienstdoende priester zal

worden uitbetaald in mindering van f 560,--. Genoemde belegging geschiedt op risico der waarborggevers, zodat het Bisdom voor onverhoopt verlies van het waarborgkapitaal niet aansprakelijk is.

4e. indien het Rijk, de Gemeente en de Parochie een gedeelte van genoemde jaarlijkse bijdrage van 560 gulden blijvend voor hun rekening nemen, wordt het bedrag van genoemde som van 560 gulden afgetrokken. Tevens wordt dan een gelijk bedrag voor eenmaal door het Bisdom toegegeven van de waarborgsom, indien de rest naar het oordeel van de Kerkvoogd van het Bisdom Roermond nog genoeg waarborg biedt.

5e. de som van 200 gulden, die in genoemde 760 gulden begrepen is, dient tot waarborg voor de behoorlijke verzorging van de benodigdheden van de godsdienst.

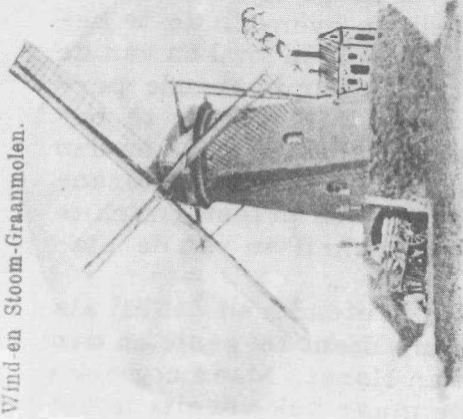
6e. genoemde som van 760 gulden moet gestort zijn vóór of op 20 september e. k., anders kan de Meterik niet voor het dienstjaar 1 oktober 1904 - 1 oktober 1905 in aanmerking komen.

7e. de regeling der werkzaamheden van de dienstdoende priester geschiedt door de Bisschop.

Te Meterik werd hierna van gedachten gewisseld en men was zeer teleurgesteld over deze verandering. Men dacht dat er nu een rector benoemd zou worden en nu was het slechts eendienstdoende priester met minder bevoegdheden. Er werd besloten om maar weer eens een schrijven te richten aan de Bisschop en hem erop te wijzen, dat de voorwaarden van Mgr. Boermans destijds tot het verkrijgen van een rector geheel waren nagekomen.

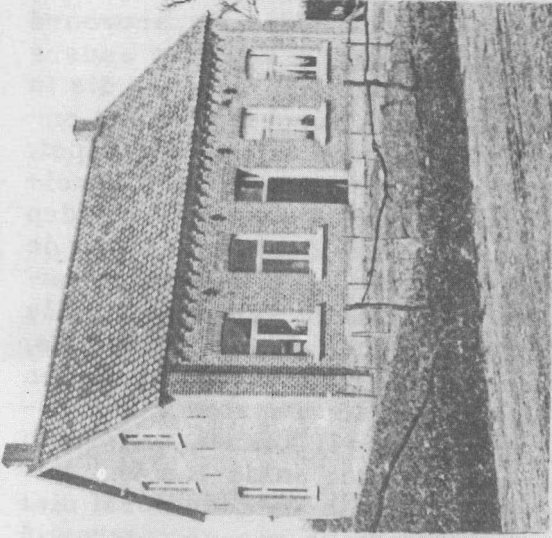
Op 15 augustus 1904 ontving Joh. Drabbels een brief van de deken van Horst waarin deze mededeelde, dat hij een brief van de Bisschop had gekregen. Drabbels kon die brief aan de belanghebbenden voorlezen en er een afschrift van nemen, daarna moest hij weer terug naar de deken omdat Mgr. wilde dat de brief in het archief van de parochie bewaard bleef. Het schrijven van de deken bevatte ook de opmerking van Mgr., dat de voorwaarden omtrent de

Horst.
(Meeterik.)

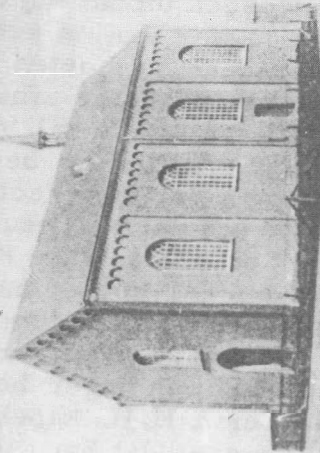

Wind-en Stoom-Graanmolen.

Eendracht maakt Macht.

Rectoraat.

Verweede Kerkje.

te benoemen geestelijke en de diensten in de kapel onveranderd van kracht bleven.

In die ingesloten brief van de Bisschop stond het volgende:

De tijd nadert om over de benoeming van een priester te Meterik, althans voor dit jaar, een beslissing te nemen. De brief, welke men mij in de te Meterik gehouden vergadering gezonden heeft, kan ik, én om de vorm én om de inhoud, niet als antwoord op mijn voorstellen aanvaarden. Ik kan niet anders dan mij aan de gestelde voorwaarden houden, die in som niets anders zijn dan waarborgen voor het onderhoud van de aan te stellen priester, van de kapel, de woning van de priester en de godsdienst. Op welke wijze de daartoe nodige gelden verschafft worden kan ons onverschillig zijn. Wel denken wij dat de gemeente en het kerkbestuur voor de te Meterik fungerende priester evenveel subsidie zullen geven als voor de beide te Horst wonende heren kapelaans, zodat de Meterik dan zoveel minder zal behoeven op te brengen, maar de aangeduide som moet gewaarborgd worden, immers, wij kunnen toch geen priester benoemen, als hij geen middelen van bestaan heeft en in de onkosten van de godsdienst niet voorzien wordt, en die som dient ons gewaarborgd te worden omdat wij ons niet willen blootstellen aan het gevaar van na een korte of lange tijd de betrekking weer te moeten opheffen en evenmin de te benoemen priester afhankelijk te willen maken van de goede of kwade wil van enkele contribuerende personen. Willen de bewoners van Meterik de te benoemen priester rector i. p. v. kapelaan noemen dan laten wij dat aan hen over, aan de zaak zelf verandert dit niets, daar de te benoemen priester zich te houden zal hebben aan de voorschriften van de statuten van het Bisdóm.

Wel zal een rector kunnen pretenderen dat hij als zodanig een hoger honorarium dient te genieten dan de Eerw. H. H. kapelaans van Horst. Maar nog eens wij menen dat het voldoende maar ook vereist is dat de fungerende priester met deze gelijk staat.

Wij verzoeken U het bovenstaande aan de heer Drabbels bekend te maken met de bemerking dat de zaak voor 20 september moet geregeld zijn, daar wij aldan over de weinige priesters kunnen beschikken. w.g. J.M. Drehmanns, bisschop van Roermond.

Als er weer een brief van Roermond was gekomen volgde daarna weer prompt een bespreking van de inwoners van Meterik in de school. Zo was dit ook nu weer. De toestand werd besproken en er werd besloten om, ondanks het feit dat het geen rector zou worden, die benoemd werd, het voorstel toch maar aan te nemen, dan zou men tenminste gedeeltelijk de godsdienstplichten in de eigengebouwde kapel kunnen vervullen. Op 17 september 1904 werd door bemiddeling van de kassier van de Bank van Haffmans en Steegh te Venlo het bedrag van de waarborgsom ad 760 gulden overgemaakt aan de Bisschop van Roermond, Mgr. Drehmanns. En toen kwam oktober 1904 en toen werd door de bisschop benoemd tot kapelaan te Horst met standplaats Meterik, de Weleerw. heer P. J. de Fauwe, tot dan toe kapelaan te Helden.

Ik hoef U niet te schetsen de blijdschap waarmee deze benoeming hier werd ontvangen. Na zoveel jaren van wachten, van offers brengen, van hoop en teleurstelling, was het dan eindelijk zover gekomen dat de kapel zou kunnen worden gebruikt en vanaf deze tijd werd er iedere dag één heilige Mis gelezen, let wel, ook 's zondags was er nog maar één H. Mis.

Tot leden van het kerkbestuur werden door de Bisschop benoemd:

J. Drabbels, P. J. Tacken, P. H. Derix en F. Verheijen. Deken Janssens was nu toch naar de Meterik gekomen om de kapel in te zegenen, wellicht niet met grote vreugde, maar de inzegening werd toch door hem verricht.

Precies zoals het met een opgroeiende jongen gaat, die, zoals men dat wel eens uitdrukt, van onder en van boven uit zijn broek groeit, zo ging het

ook met de kapel. Die bleek veel te klein te zijn voor het aantal inwoners en hij moest dus vergroot worden. Bij het gemeentebestuur werd aangeklopt voor de som van 10.000 gulden. De gemeenteraad besloot met algemene stemmen om 7.000 gulden toe te staan, alsmede elk jaar 125 gulden voor de priester. In het jaar 1906 begon men met de eerste steenlegging van het nieuwe gebouw hetgeen in oktober van dat jaar klaar kwam; het werd een kruiskerk, die zeer zeker velen nog gekend hebben.

Nog steeds was er op de zondagen slechts één leesmisse, zodat niet alle Meterikse mensen hun zondagsplichten in hun eigen kerk konden vervullen. Daarom werd er door tussenkomst van de Weleerw. heer de Fauwe bij de deken op aangedrongen om op zondag een 2e H. Mis en wel een gezongen Hoogmisse te mogen hebben. Dit werd echter geweigerd!

Op 5 april 1909 werd nogmaals door 3 Meterikse afgevaardigden verzocht om een 2e H. Mis op zondag; ook deze keer echter zonder resultaat.

Hierna werd op 12 april 1909 een door ruim 100 Meterikse gezinshoofden ondertekend schrijven gericht tot deken Janssens, waarin zij hun volle instemming betuigden met het recente verzoek van de drie afgevaardigden om op zon- en feestdagen een 2e H. Mis te verkrijgen, alsmede het dopen van de kinderen toe te staan en het eerste kerkbezoek van kraamvrouwen. Ook dit werd geweigerd!

Daarna ging de heer Drabbels naar de bisschop met hetzelfde verzoek om een 2e H. Mis, maar ook bij de hoogste instantie in het Bisdom bleek het verzoek weer niet in goede aarde te zijn gevallen want ook Mgr. Drehmanns weigerde.

Ook een schrijven aan de Bisschop, wat daarna op 20 april 1909 werd verzonden en waarin de sterke drang van de ingezetenen naar een 2e H. Mis tot uiting kwam, vond geen genade en werd eveneens afgewezen.

Hoezeer de deken van Horst nog op de Meterikse mensen gebeten was moge blijken uit het volgende voorval wat in die dagen gebeurde en wat ik U niet

wil onthouden.

Mijn vader, die toen voor de 2e keer wilde gaan trouwen, kwam op de pastorie in Horst. De deken was verre van vriendelijk, omdat mijn vader steeds een van de medewerkers was geweest in de strijd voor een eigen kapel en priester. De thans aan de gang zijnde actie voor een 2e H. Mis deed daar bovendien op 't ogenblik weer geen goed aan. Daar er een zekere graad van aanverwantschap bestond, moest er voor dit huwelijk dispensatie gegeven worden. Maar volgens hetgeen de deken zeide was dit hier niet nodig.

De daaropvolgende zondag zouden in de kerk van Horst de huwelijksafkondigingen moeten beginnen en zou vanaf de kansel de le roep hebben moeten plaatsvinden. Hoe het ook zij, er gebeurde niets, de afkondiging bleef achterwege. Nu was het natuurlijk mogelijk dat hier een vergissing of een misverstand in het spel kon zijn, maar de mensen in Horst lachten al tegen elkaar en zeiden: "Die worden niet afgeroepen, dat komt omdat het er van de Meterik zijn". Toen mijn vader hoorde dat er geen afkondiging had plaatsgevonden ging hij naar de deken om te vernemen wat daarvan wel de reden mocht zijn. De deken antwoordde dat er in dit geval dispensatie moest zijn en op de vraag waarom dat dan niet direct in orde was gekomen hernam de deken: "Ik heb het niet geweten maar het kan niet meer op tijd in orde zijn, dus het huwelijk kan niet meer op de bepaalde dag doorgaan". Daar mijn vader toen zonder huishoudster zat en al bijna alles geregeld was, was dit een minder aangename verrassing. Daarom stelde hij er de deken van in kennis dat hij naar de Bisschop zou gaan. Maar de deken liet zich niet van de wijs brengen en sprak: "Ga maar naar de Bisschop, die zal U ook niet helpen, want het kan onmogelijk meer op tijd klaar zijn".

Daags daarna ging mijn vader naar Roermond. De Bisschop stond hem zeer vriendelijk te woord en nadat hij geluisterd had naar zijn gerechtvaardigde klachten, sprak hij: "Ga maar gerust naar huis en

werk maar door, ik geef U de stellige verzekering, dat alles op tijd klaar is". Toen mijn vader een paar dagen daarna op de pastorie kwam, werd hij met ongewone hartelijkheid ontvangen en er was geen vriendelijker mens dan de deken. De volgende zondag kreeg mijn vader de 1e en 2e roep tegelijk.

Intussen werd onze kerk, door toedoen van de W. E. H. de Fauwe, versierd met een nieuwe communiebank, altaar en beelden. Hij was ook een sterke voorstander van de 2e H. Mis, waardoor hij in ongenade viel bij de H. E. H. deken en waarschijnlijk kwam het daardoor dat hij in aug. 1909 werd overgeplaatst naar Tungelrooy en hij dus de Meterik, waar hij graag was, moest gaan verlaten. Reeds eerder, n.l. bij de kapelbouw, was ditzelfde lot beschoren aan kapelaan Vallen in Horst. Deze kapelaan steunde de Meterikse verlangens en daarom werd hij overgeplaatst. Toen hij afscheid kwam nemen aan de Meterik zei hij: "Ik wist wel dat ik het zwarte schaap was".

Tot zijn opvolger werd benoemd de W. E. H. J. K. Notermans, die tot dan toe professor was aan het progymnasium in Venlo. Het was toen nog niet te voorzien, dat deze alom geziene en beminde geestelijke leidsman 32 jaar lang de hogere belangen van onze plaats zou behartigen. Maar met dit alles hadden wij nog geen 2e H. Mis en omdat de drang daartoe bleef aanhouden werd weer een onderhoud aangevraagd bij de H. E. H. deken, maar deze gaf ten antwoord dat hij het nutteloos achtte om over een 2e H. Mis te komen spreken en verzocht daarvan af te zien. Op 11 jan. 1910 werd het nogmaals bij de Bisschop geprobeerd en op die brief met het verzoek om een 2e H. Mis werd geantwoord, dat Z. D. H. indertijd mondeling een afdoend antwoord had gegeven en dat de Bisschop het niet nodig achtte dit te herhalen.

Men was hier te Meterik niet content over het steeds maar afwijzen van naar hun oordeel rechtmatig verlangen en er werd aldoor verzocht om niet te berusten.

De antwoorden van de Bisschop waren niet bevredigend en men was van mening dat Mgr. de feitelijke toestand niet duidelijk inzag. Daarom werd in de maandelijks vergadering in de school, welke nog steeds werd gehouden, besloten om bij de Bisschop nogmaals stappen te doen en de noodklok te luiden. Men was van oordeel dat, als het in laatste instantie niet zou baten, het toch ook geen schade zou doen.

Dus werd op 9 februari 1910 weer een brief verzonden aan het Bisdome waar in de heer Drabbels nog eens de hele geschiedenis herhaalde vanaf de plannen tot oprichting van een kapel in 1898 tot aan de benoeming van de W. E. H. de Fauwe tot 3e kapelaan van Horst met standplaats Meterik. De Heer Drabbels vervolgt dan:

"Toen de W. E. H. de Fauwe hier benoemd werd, verwachtte U. D. H. dat de kerk van Horst evenveel subsidie aan de kapelaan te Meterik zou geven als aan de beide te Horst wonende H. H. kapelaans, zodat de bewoners van Meterik dan minder zouden hoeven op te brengen. Tot nog toe hebben wij geen cent van Horst ontvangen en komt de gehele betaling ten onzen laste en alles wat maar enigszins betrekking heeft op financiële steun voor onze kerk of priester wordt totaal verboden, zodat wij worden verplicht daarmee naar Horst te gaan.

De H. E. H. Deken van Horst klaagt altijd dat de kerk van Horst arm is, dit verwondert mij niets als ik denk aan het spreekwoord "onrechtvaardig goed gedijt niet" en ik meen dat dit hier wel van toepassing is. Immers, als lid van de gemeenteraad is mij bij het nazien van de begroting van het R. K. armbestuur van Horst gebleken dat de gelden, die de leden van het armbestuur in de kerk verzamelen, en waarvan de Horster ingezetenen veronderstellen, dat die ten goede komen aan de armen, worden verbruikt door de kerk van Horst. Slechts 100 gulden wordt jaarlijks ontvangen, zijnde het salaris van de voorzitter van het armbestuur. Ik heb de voorzitter daarop gewezen waarop deze antwoordde:

"De deken wil het zo en wij hebben daarvoor een goede zitplaats boven in de kerk".

Mgr. mij dunkt dat wij wel degelijk recht hebben van spreken en hopen dat de toestand hier zal worden als in andere rectoraten! Het is mij niet bekend of op deze brief een antwoord is gevolgd en, zo dit wel is geschied, wat dat schrijven bevatte maar wel is mij bekend dat er in het geheel niets veranderde: alles bleef zoals het was.

Toen de W. E. H. Notermans een jaar hier was en de mensen kende, zag hij ook in dat een 2e H. Mis hier absoluut nodig was en namens het kerkbestuur werd toen het volgende schrijven verzonden aan de bisschop op 20 november 1910:

Monseigneur, Ondergetekenden, leden van het kerkbestuur van de H. Johannes te Meterik, nemen hierbij eerbiedig de vrijheid U. D. H., op aandringen der ingezetenen alhier, beleefd te verzoeken hun een 2e H. Mis toe te staan op zon- en feestdagen en wel om de volgende redenen:

Dat wegens het komende slechte weer de behoefte aan een 2e H. Mis weerduidelijk is gebleken, want het is voorgekomen dat op Allerheiligendag j.l. door het slechte weer sommige personen geen H. Mis hebben gehoord.

Dat hier vele personen zijn, vooral vrouwen, die gedurende het bestaan van de kerk geen enkele gezongen H. Mis meer gehoord hebben. Het gaat bovendien ook niet aan om hier in de kerk een zitplaats te betalen en in Horst ook nog een, terwijl na het afleggen van de afstand van hier naar Horst een staanplaats voor velen onvoldoende is.

Dat wij gaarne geldelijke offers willen betalen, zoals nu toch reeds gebeurt, maar wij hopen ook met andere rectoraten in onze buurt gelijkgesteld te worden, hetgeen ook in onze eerste voorwaarden ligt opgesloten.

Dat het elders de gelovigen op allerlei gebied wordt gemakkelijk gemaakt, zelfs met vele geldelijke offers van het Bisdom, zoals men in de tijdschriften en dagbladen leest, terwijl hier een grote

schare gelovigen gedwongen wordt met hun priester hun kerk voorbij te gaan om een half uur verder aan hun godsdienstplichten te voldoen.

Dat het godsdienstig karakter van de bevolking daardoor sterk achteruit gaat en daarvoor onverschilligheid in de plaats treedt, hetgeen toch geenszins bevorderlijk is voor kerk en maatschappij. Weshalve ondergetekenden U. D. H. beleefd verzoecken aan hun billijke verlangens te willen voldoen.

Dit schrijven was ondertekend door de leden van het kerkbestuur. Het zou echter nog 3 jaar duren en wel tot 1913, voordat de toestemming tot de 2e. H. Mis werd gegeven. Heel langzaam volgden nu ook andere concessies. In 1918 mochten de kinderen in onze kerk gedoopt worden en in 1919 konden hier ook begrafenissen plaats vinden en velen zullen zich nog herinneren hoe bij de inzegening van het kerkhof op Allerheiligendag 1919 het zo geweldig koud was. Er viel ijsregen en het was zo verschrikkelijk glad, dat er bijna niet op het kerkhof te komen was.

In 1919 mochten voor het eerst huwelijken gesloten worden in onze eigen kerk. Pas in 1922 volgde de benoeming van de W. E. H. Notermans tot rector en werd Meterik dus een zelfstandig rectoraat. Meterik groeide en in 1923 was de kruiskerk veel te klein geworden en werd ze vergroot. De zijbeuken werden erbij gebouwd en de kerk werd bovendien voorzien van een flinke toren, waarin weldra 3 klokken hun gebeier uitgalmden over de Meterikse landouwen, zowel bij feestelijke als droevige gelegenheden. De bondszaal werd gedurende de bouw van de kerk gebruikt als noodkerk en toen de nieuwe kerk in gebruik werd genomen waren er reusachtige erebogen opgericht.

In 1925 werd Meterik een parochie en werd rector Notermans door de Bisschop benoemd tot de le pastoor.

In 1928 werd onze kerk verrijkt met een orgel, geleverd door de fa. Vermeulen te Weert. Het betekende voor onze kerk een nieuw hoogtepunt, al dient erbij gezegd te worden, dat de muziek jammer

genoeg eigenlijk wat scherp was en daardoor niet zo goed voldeed.

In 1932 kreeg Meterik de 1e kapelaan, de W. E. H. W. Wagemans, die na enkele jaren werd opgevolgd door kapelaan H. Adams.

Op 23 maart 1940 vierde pastoor Notermans zijn 40-jarig priesterfeest. Wegens de Vasten werd het feest gevierd op 4 mei en toen hadden wij hier tijdens de plechtige hoogmis reeds voor het eerst volkszang. 's Avonds werd de jubilaris gehuldigd in de bondszaal en werd hem namens de parochie een enveloppe met 1000 gulden aangeboden. Er werd naast voordrachten een revue opgevoerd met als titel "Um pestoër drejt 't aal umhin". De aanwezigen werden door de jubilaris op wijn getraceerd en ik hoef waarlijk niet te zeggen, dat er toen goed gedronken is en daar had niemand meer plezier van dan pastoor Notermans zelf. Daags daarna was hetzelfde programma voor de jongeren. Op 18 juni 1940 werd kapelaan H. Adams door Mgr. Lemmens overgeplaatst naar Weert en met hem ging een geziene figuur heen, die hier veel wist tot stand te brengen en verreweg de meeste inwoners zagen hem dan ook node vertrekken, terwijl hijzelf nog het liefst hier was gebleven.

Op 22 juni 1940 nam de nieuwbenoemde kapelaan, de W. E. H. A. Adams, tot dan toe rector op Stokerhorst, zijn intrek in onze parochie.

24 okt. 1940 was een zwarte dag voor Meterik. Op die dag overleed nl. onze grijze parochieherder, pastoor Notermans. Als er ooit een geestelijke is geweest die zo zeer gehecht was aan zijn parochianen en de parochianen aan hem, dan was het zeker pastoor Notermans, die 32 jaar lang hier was geweest en al die tijd had gewerkt aan het zieleheil van de inwoners, die de mensen als het ware van binnen en van buiten kende, die bijna een hele generatie had zien opgroeien. Het was dan ook geen wonder dat de hele parochie hem op 28 okt. naar zijn laatste rustplaats begeleidde. De ganse parochiegemeenschap rouwde om het verlies van deze zieleherder, die als

het ware met de Meterikse mensen vergroeid was.

Op 4 dec. 1940 begon pastoor van Haeff, die alhier was benoemd als opvolger van pastoor Notermans, voorheen pastoor te Mook, zijn werkzaamheden in onze parochie.

Op 13 nov. 1942 werden onze kerkklokken door de Duitsers uit de toren gehaald en weggevoerd.

Tengevolge van ondergrondse werkzaamheden moest kapelaan A. Adams na de grote razzia door de Duitsers op 19 aug. 1943 onderduiken en op 14 sept. van dat jaar namen de Duitsers pastoor van Haeff mee. In de tijd, die nu volgde, werd onze parochie bestuurd door 2 paters Lazaristen, pastoor Boonen en pater Nota. Tijdelijk is er in de plaats van pater Boonen nog een Javaanse pater hier geweest.

Na een verblijf van ruim 5 maanden in het concentratiekamp in Amersfoort werd pastoor v. Haeff op 22 februari 1944 weer vrijgelaten, vier dagen later was hij weer terug in onze parochie. Op 31 maart d. a. v. vertrok pater Boonen weer naar zijn klooster in Panningen. Tijdens de evacuatie eind okt. en nov. 1944 toen bijna de hele parochie moest evacueren, had onze kerk veel te lijden van granaten. In de toren werden flinke gaten geslagen en de muur aan de achterzijde aan de Schadijkerkant werd vernield. Dit lot trof tevens het altaar van O. L. Vr. van Altijddurende Bijstand hetwelk tegen deze muur stond.

Op 22 november 1944, daags voor de bevrijding, onderging onze kerk hetzelfde lot, wat praktisch alle kerken in de omtrek beschoren was, de Duitsers lieten de toren springen en daardoor werd bijna de hele kerk vernield. Alleen het priesterkoor bleef ongeveer in zijn geheel, maar van de mooie gebrandschilderde ramen bleef niets meer over. Na de bevrijding beleefden wij het merkwaardig feit, dat pastoor van Haeff in de kapelanie woonde en kapelaan Adams in de pastorie.

Bij de benoemingen van het Bisdom in de herfst van 1945 werd pastoor van Haeff benoemd tot pas-

toor te Merselo en pastoor A. H. de Bot van Merselo kreeg zijn benoeming voor Meterik.

Onze kapelaan A. Adams werd benoemd tot kapelaan te Baarlo. Wegens een tekort aan geestelijken werd hier geen nieuwe kapelaan meer benoemd. Op 2 okt. vertrok kapelaan Adams naar Baarlo. Met pastoor van Haeff was het echter anders; deze ging niet naar Merselo en bleef hier. Ofschoon pastoor de Bot reeds hier was komen kijken, bleken deze benoemingen later weer te zijn ingetrokken.

Intussen lag onze kerk nog maar steeds in puin en moesten de kerkdiensten gehouden worden in de bondszaal, die weer als noodkerk dienst deed. Deze zaal was voor dit doel veel te klein. Om dit te ondervangen werden er op zondag 4 H. H. Missen gelezen. In de zomer was het bovendien in dit lokaal veel te warm.

Op 16 febr. 1946 lazen wij in de krant dat Mgr. Lemmens aan de Z. E. H. pastoor van Haeff eervol ontslag had verleend, wegens ziekte en in diens plaats had benoemd de Z. E. H. Severinus Tijssen, tot dan toe pastoor in Geijsteren.

Op 20 febr. arriveerde pastoor Tijssen alhier en op 24 febr. vond de installatie plaats. Deze plechtigheid had plaats in een complete sneeuwstorm.

Op 5 juni vertrok oud-pastoor van Haeff naar Lottum waar hij als rustend pastoor zijn intrek nam bij de Eerw. Zusters. Vanaf begin juni verleenden de paters Lazaristen weer hulp in onze parochie, eerst kwam pater Boonen weer hier en daarna pater Janssen.

Onder het pastoraat van pastoor Tijssen vond de herbouw van onze verwoeste kerk weer plaats. Eind juni 1946 had de aanbesteding plaats en werd het werk opgedragen aan de aannemer Theunissen. De kerk mocht geheel worden afgebouwd met de toren inclus. Het was een grote vreugde toen wij de noodkerk weer konden verlaten, en onze intrede namen in onze eigen parochiekerk.

Dank zij de verkoop van het "kerkebos" kon worden overgegaan tot de aanschaffing van een nieuw

orgel, hetwelk werd geplaatst door de orgelbouwers Verschuieren te Heijthuisen. Op 8 febr. 1953 vond de inwijding plaats.

Op 24 jan. 1954 nam pastoor Tijssen afscheid van onze parochie na zijn benoeming tot pastoor te Ittervoort. Ook kapelaan Janssen ging ons verlaten wijl hij door zijn overheid was benoemd in dezelfde functie te Leeuwen-Maasniel.

Op 11 febr. 1954 kwam de nieuwbenoemde pastoor, de Z. E. H. Spee in onze parochie, waarna op zondag 21 febr. de installatie plaats vond. Door het initiatief van pastoor Spee om iedere 1e zondag van de maand een collecte te houden, zijn wij thans reeds zover dat reeds 2 van de 3 nieuwe klokken in de toren hangen. In onze parochie wordt thans steeds assistentie verleend door de paters van de H. Familie.

Zoals men ziet, in 50 jaren kan er veel gebeuren. Elke geschiedenis heeft ons iets te leren. Als wij hier enkele punten mogen aanstippen, dan zouden dat de volgende kunnen zijn.

1. Geen enkele strijd, gestreden voor een goede zaak, is nutteloos.
2. Het spreekwoord "De aanhouder wint" bewijst hier duidelijk dat het redene van bestaan heeft. Men moet de moed niet te gauw opgeven.
3. Deze geschiedenis leert duidelijk dat wij de priester niet moeten zien als mens. Als mens is hij aan ons gelijk en kan falen. Maar wij moeten in de priester zien de afgezant van God, de plaatsbekleeder van Christus op aarde, die tot taak heeft ons te leiden op de weg, die voert naar de hemel.
4. Dat onze voormannen zo veel hebben klaargekregen is te danken aan hun eendrachtige samenwerking. Dat geldt ook nog voor heden en voor de toekomst.

Bij elk probleem zullen er wel verschillende meningen zijn, maar bij goed onderling overleg is alles tot een goede oplossing te brengen.

Laten wij daarom tot elke prijs de eendracht be-

waren. Laten wij allen bedenken dat in verdeeldheid alles wordt kapot geslagen, maar ook dat alles kan worden bereikt, als wij vasthouden aan dit éne devies: "Eendracht maakt macht".

De tuinbouwvereniging te Meterik-Horst in het goud

Het zij mij vergund ter gelegenheid van ons gouden bestaansfeest even terug te blikken in het verleden van onze tuinbouwgeschiedenis.

In 1890-1895 vestigden zich in deze contreiën enkele voor die tijd goed ontwikkelde tuinders, t.w. dhrn. G. van Rens, H. Vaessen en Gebr. Janssen.

De door hen geteelde produkten werden door hen zelf in Duitsland verkocht, voornamelijk in de steden Krefeld, Düsseldorf, Duisburg en Essen.

Spoedig kwamen er meer tuinders, vooral in de buurtschappen Middelijk en Afgang.

De produkten welke in die tijd geteeld werden waren hoofdzakelijk erwten, bonen en augurken.

Veilingen bestonden in die tijd nog niet, men gaf zijn produkten mee met kooplieden, welke ze in opdracht van de telers op de Duitse markten verkochten.

Uitbetaling vond plaats na aftrek van een uiteraard behoorlijke winst, zodat de beginnende tuinders in die tijd dikwijls te weinig in het zakje kregen. Kooplieden welke in die tijd hier produkten opkochten waren o.a.: Oirbans, Gebr. van Wijlick, Piet van Wijlick en Breuers, verschillende ook thans nog bekende namen in de kopersbanken van de veiling.

In die tijd was hier hoofdzakelijk Duits geld in omloop en werd meestal met gouden marken betaald.

Veel tuinders waren oorspronkelijk Peelwerkers en thuiswevers. Verschillenden van hen trachtten door hard werken en sober leven een centje opzij te leggen. Zodoende kwam men langzamerhand tot een zelfstandig bedrijfje met enkele varkens, wat kippen en tuinbouw. Voor een ander gedeelte bleef echter niet veel meer over dan een kromgewerkte rug en stijve ledematen.

Het verenigingsleven stond in die tijd uiteraard nog in de kinderschoenen. Toch rijpte langzaam het besef dat men elkaar nodig had, wilde men iets be-

reiken. In sept. 1911 vond op initiatief van Hendrik Drabbels een bespreking plaats met enkele tuinders ten huize van Versleyen aan de Americaansegweg. Hier werd men het onder het lommerrijke geboomte al spoedig eens. Men besloot een tuinbouwvereniging op te richten met als hoofddoel verbetering van de afzet van groenten en fruit.

Het bestuur bestond uit de heren: H. Drabbels, voorzitter, H. Geurts, G. v. d. Beuken, M. Versleyen, J. Wismans, J. Jeurissen en Ant. Lemmens. Tot secretaris werd benoemd dhr. Martinus Bouten tegen een salaris van 50 hele guldens per jaar.

Van deze werkers van het eerste uur zijn thans nog in leven de heren: H. Drabbels, J. Wismans, J. Jeurissen en M. Versleyen. Dhr. Drabbels nam het voorzitterschap tijdelijk aan totdat de vereniging goed op gang was.

Er waren de eerste jaren bij de vereniging tuinders aangesloten uit America, Hegelsom, Horst, Castenray en Oirlo.

In 1915 telde de vereniging 164 leden. Koninklijke goedkeuring op de afdelingsstatuten werd in 1916 verkregen.

Jammer genoeg zijn tijdens de bevrijding diverse bescheiden zoekgeraakt, doch wijlen de secretaris Bouten, welke volledig vergroeid was met het wel en wee van de vereniging heeft naderhand nog veel gegevens opgediept en op schrift gesteld.

In 1914 werd de heer Drabbels opgevolgd door wijlen dhr. L. Tacken-Vos, welke gedurende 23 jaren de voorzittershamer heeft gehanteerd. Deze eminente voorzitter kenmerkte zich door grote bekwaamheid, zorg en plichtsbetrachting; een man van karakter die het schip van de tuinbouwvereniging met vaste hand door de moeilijke crisisjaren loodste.

Mede door zijn grote invloed heeft de vereniging zich gestaag uitgebreid.

Ik wil hier even verder op ingaan omdat de wor- dingsgeschiedenis van de C. V. V. nauw verbonden is met het werken en streven van enkele bestuursleden uit de beginperiode.

In 1909 werd n.l. opgericht de Venlose Veilingvereniging, afgekort V. V. V.

De tuinders van de dorpen brachten ook hun produkten naar deze veiling. Deze werden echter pas geveild als alle produkten van de Venlose tuinders verkocht waren. De heren M. Versleyen en Piet Wijnands gingen destijds als verzorger naar de veiling. Wanneer de bonen wel eens een keer prijzig waren, fietsten beiden om een uur of elf nog eens gauw naar de veiling, ieder met een zakje bonen op het stuur. Als eerste verzorger ontving dhr. Versleyen 1 mark per veilingdag en op de terugweg ging hij aan de Californischeweg schansen maken samen met de rooie Koppers en Kupers Naad.

Het steeds achterna veilen bevredigde natuurlijk niet. De tuinders verzochten dan ook om lid te mogen worden van de V. V. V., zodat men dezelfde rechten en plichten had als de Venlose tuinders. Dit werd echter niet toegestaan.

Als tegenhanger van de V. V. V. werd toen de Veilingvereniging "linker-Maasoever" opgericht, met als vestigingsplaats Blerick. Door gebrek aan outillage en kooplieden werd dit een mislukking, zodat men noodgedwongen weer naar de V. V. V. moest, wilde men zijn produkten kwijt. Geleidelijk aan probeerde men door onderhandelingen met het V. V. V.-bestuur verbetering te krijgen in het veilingstelsel voor de buitentuinders, evenwel zonder resultaat.

In 1915 werd door een groep afgevaardigden van de dorpen o.w. de heren Tacken, Vos en Bouten en enkele mensen uit Helden en Blerick onder leiding van notaris Verheggen uit Blerick een bespreking gearrangeerd met het bestuur van de V. V. V. in de Couden Tijger te Venlo om tot een aanvaardbare regeling te komen. Deze vergadering, welke in een verhitte sfeer werd gehouden, leverde geen resultaat op.

Het was reeds zeer laat toen een groepje van de bewuste vergadering, w.o. notaris Verheggen, de voorzitter van de V. V. V. en dhrn. Tacken en Bouten richting Roermondse Poort togen.

Onder een gaslamp die toen nog brandde werd nog een laatste poging gewaagd om in één schip te komen. Notaris Verheggen vroeg aan de V. V. V.-voorzitter: Kunnen wij lid worden van Uw veiling, ja of neen. Het antwoord luidde: "Nu niet en nooit". De reactie van Verheggen was: "Dan is thans de Coöp. Venlose Veiling opgericht en wij zullen nog deze week beginnen met veilen in een pand aan de Havenstraat. Diezelfde nacht nog werd een functionaris van de V. V. V. uit bed gehaald en tot tijdelijk directeur van de C. V. V. benoemd.

De C. V. V. was geboren en heeft zich door de kinderziekten heen voorspoedig ontwikkeld en is thans van een van de grootste veilingen van Europa.

Intussen waren in de omgeving meer tuinbouwverenigingen opgericht en steeds nog breidde het tuinbouwareaal zich verder uit, evenals de kippenstapel. De eieren gingen van hieruit naar de V. P. N. te Roermond.

De C. V. V. verhandelde ook eieren maar ondervond veel tegenwerking van de V. P. N. Deze laatste stond op het standpunt dat de eieren veel beter in Roermond verhandeld konden worden.

Dhr. Versleyen, die in 1925 al eierverzamelaar was, rekende uit dat de eieren op de C. V. V. 4 cent per kg meer oprachten dan in Roermond, weshalve men besloot om zich bij de C. V. V. aan te sluiten. De V. P. N. reageerde fel, doch kon niet verhinderen dat voor en na praktisch alle eierverenigingen in het land van Horst en Sevenum zich bij de C. V. V. aansloten.

Op 1 febr. 1937 vierde onze tuinbouwvereniging haar 25-jarig bestaan. Dhr. M. Bouten trad af als secretaris en dhr. Wim Janssen werd tot zijn opvolger benoemd. Salaris f 400, -- per jaar.

Het verzorgingswerk werd tot dan toe waargenomen door Joh. Alards en P. Wijnands. De producten werden toen nog geveild per afdeling. Hoe het kwam weet ik niet, maar de verzorgers kwamen toen dikwijls met hogere prijzen van de veiling terug als het gemiddelde prijspeil van de hele veiling.

Of dit nu lag aan de betere kwaliteit of aan de methode van verzorgen, dit laat ik in het midden. Beiden gingen steeds met de fiets naar de veiling. De terugweg duurde een enkele keer wel eens lang, volkomen begrijpelijk trouwens, want op een fiets merkt men eerder een heiligenhuisje op dan in een auto.

Onze tegenwoordige verzorger Sjeng Alards ging toen ook al mee naar de veiling en heeft geleidelijk de gehele verzorging voor zijn rekening genomen.

Enkele jaartallen en cijfers wil ik nog noemen: In 1933 bouwde dhr. M. Poels, die jaren lang bestuurslid was van de C. V. V. een nieuw warenhuis van 18 are. Vóór die tijd stonden er echter al kassen in de Afhang.

In 1938 voerde de Tuinbouwvereniging nog ziektebestrijdingswerkzaamheden uit t. b. v. de leden.

In 1939 werden meerdere kassen gebouwd. Deze werden toen tweedehands met teeltvergunning gekocht in het Westland.

In 1944 namen de Duitsers voor f 4.000, -- emballage mee.

In 1948 werd een begin gemaakt met het coöperatief sorteren van augurken.

In 1949 werd een tuinbouwloods gebouwd.

In 1951 werd begonnen met het blokken van tomaten.

In 1955 werden loods en blokplaats uitgebreid.

In 1959 werd begonnen met collectief aspergesorteren en

In 1960 werd een tuinbouwstudieclub opgericht.

In de beginjaren had onze vereniging een omzet van enkele duizenden guldens.

In 1936 was de omzet f 53.776, --

In 1940 was de omzet f 102.000, --

In 1950 was de omzet f 215.000, --

In 1955 was de omzet f 614.000, --

In 1959 was de omzet f 1.080.000, --

In 1960 was de omzet f 1.250.000, --.

52 leden van onze vereniging beschikken over staand glas met een totale oppervlakte van 9 ha.

Ruim de helft hiervan is licht of zwaar verwarmd.

De totale oppervlakte modern fruit bedraagt \pm 7 ha.

60 leden telen aardbeien tot een gezamenlijke oppervlakte van \pm 15 ha.

40 leden oogsten asperges van totaal 25 ha.

1 lid is sierteler en uit zijn warenhuis is al menige anjer naar de veiling verhuisd.

De tomaten- maar vooral de slangkomkommer- teelt heeft zich hier de laatste jaren sterk uitgebreid.

De hoofdprodukten van de koude grond zijn aardbeien, asperges, augurken en spekbonen, terwijl andere produkten zoals bessen, prei, witlof, koolsoorten en sla ook in betekenende mate geteeld worden. 1)

1) Uittreksel uit de feestrede van H. J. P. Verhaegh bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de tuinbouwvereniging te Meterik-Horst op 9 januari 1962.

"DE HERTOOG VAN LIMBURG"

JOS. MAENEN VEERTIG JAAR LID VAN GE- DEPUTEERDE STATEN VAN LIMBURG.

Op maandag 22 juli a. s. zullen de Provinciale Staten van Limburg hulde brengen aan de Heer Jos. Maenen, die op 29 mei j.l. zijn veertigjarig lidmaatschap van het College van Gedeputeerde Staten van ons gewest herdacht, een uiterst zeldzaam jubileum.

Zijn uitzonderlijk langdurige ervaring in het Limburgse provinciale bestuur, en zijn vechten voor de Limburgse belangen waren voor zijn collega's in de Tweede Kamer, waarvan hij tot voor kort deel uitmaakte aanleiding om hem schertsend te noemen: "De Hertog van Limburg".

Aan deze "Hertog van Limburg" wordt onderstaande bijdrage als huldeblijk opgedragen. Daarin wordt ter oprissing van ons aller geheugen de gang van zaken beschreven van zijn verkiezing tot lid van de Provinciale Staten van onze provincie in 1916, zijn eerste politieke functie. Bij belangrijke punten van deze beschrijving wordt zoveel mogelijk het woord gelaten aan tijdgenoten, die het gebeuren van dichtbij volgden.

Een arbeider candidaat voor de Provinciale Staten?

De bewustwording van de arbeiders in Zuid-Limburg was in 1916 volop in gang. Deze ontwikkeling was vooral gestimuleerd door de in 1910 opgerichte Limburgse R. K. Werkliedenbond, thans de Limburgse K. A. B., en de toenmalige Christelijke, thans Katholieke Mijnwerkersbond met hun plaatselijke afdelingen. Dr. H. A. Poels, die deze jonge organisaties als trouwe gids beschermde, wees de

arbeiders - in navolging van Mgr. Dr. W. Nolens - telkens weer op de noodzaak van zelfrespect en zelfbewustzijn, en trachtte hen geleidelijk te overtuigen dat hun gevoel van minderwaardigheid in de samenleving volkomen misplaatst was.

Als uiting hiervan kwam in de loop van 1916 in de Katholieke Kiesverenigingen van vrijwel alle grotere gemeenten van Zuid-Limburg de gedachte aan de wenselijkheid van een arbeiderscandidaat voor de Provinciale Staten zeer voorzichtig ter sprake. Door de opkomst ende uitbreiding van de jonge mijnindustrie was het aantal arbeiders snel toegenomen, en ook - zij het minder snel - het aantal georganiseerde arbeiders. Men voelde dat er iets veranderen moest. Een spontane aanpak door de arbeiders zou deze gedachte in hetzelfde jaar nog verwezenlijken.

De arbeiders waren zich bewust, dat zij daarmee ingingen tegen een lange traditie en zij waren er huiverig voor. De "Staten" vormden immers een zeer eerbiedwaardig lichaam, waarin slechts eerbiedwaardige lieden zitting konden nemen. Iemand die gekozen, beter uitverkoren werd tot lid van de "Staten" droeg door dit feit alleen reeds een aureool van voornaamheid en wijsheid en dit vormde tevens een bewijs van zijn hoge plaats op de maatschappelijke ladder. Tussen al deze voorname heren een arbeider, een bovengronds mijnwerker plaatsen, aan die mogelijkheid durfde men enkele jaren te voren niet eens denken. Twee mijnwerkers dachten daaraan in 1916 wél. Het waren twee leden van de Christelijke Mijnwerkersbond, Hensgens en Ladeur van Spekholzerheide. Zij lieten het niet bij denken, maar pasten - naar mijnwerkerstrant - aanstonds het "geen woorden maar daden" toe. "Het is niet waarschijnlijk, dat zij zich bewust waren van de verstrekkende betekenis van hun opzet, waardoor bereikt zou worden, dat Limburg als eerste provincie in ons land een arbeider in de voorname Statenzaal te Maastricht zou zien verschijnen. Zij hadden in ieder geval de lessen van Nolens en Poels goed be-

grepen.

Niet alleen de arbeiders stonden in Zuid-Limburg nog wat kopschuw en onwennig tegenover de gedachte van een arbeider in de Provinciale Staten. Dat was ook het geval bij de andere bevolkingsgroepen en bij de besturen van de Katholieke Kiesverenigingen, die de nog betrekkelijk weinige kiesgerechtigden trachtten te organiseren en te scholen. Deze bestuurders stonden bovendien nog voor de bijzondere moeilijkheid, dat als een arbeider kandidaat zou worden gesteld, iemand anders zou moeten wijken. Het was wel een beetje griezelig en een zeer tere en moeilijke kwestie. "Steeds gold hier als elders het gebruik, dat tegenover aftredende leden niet werd opgetreden, hetzij persoonlijk, hetzij gezamenlijk, b. v. als kiezersorganisatie, tenzij de aftredende in hoge mate door hun gedrag of hun houding het vertrouwen hunner kiezers hadden verloren. Wie dus in onze provincie een zetel voor de Raad, de Staten of de Kamer bezette, was vrijwel verzekerd zóólang lid van de gemeenteraad, de Provinciale Staten of de Staten-Generaal te blijven, als hij zelf verkoos. Want.... zittende leden zaten als het ware vastgegroeid op hun zetel, en geen kiezer zou er aan denken die zetel aan het wankelen te brengen, indien de afgevaardigde zich maar niet de ongenegenheid van de "heren kiezers" had op de hals gehaald. En mocht dat al eens in meerdere of mindere mate het geval zijn geweest, och, de tijd heelt wonden: een vriendelijk lachje, een handdruk of wat anders bracht weer veel in het reine; kleine veten werden vergeten en vergeven, de stembusstrijd was vaak het verzoeningsproces tussen kiezers en kandidaten" (Limb. Koerier, 20 juni 1916).

Men proeft de aarzeling duidelijk in de reacties op de wens van de arbeiders. Ieder bestuur van de Katholieke Kiesverenigingen zeide het verlangen van de arbeiders redelijk te vinden, al was het slechts omdat zich ook een socialist kandidaat zou stellen, n. l. de leider van de socialistische mijnwerkersbond, de Heer J. H. Elfers.

Dit laatste zat de arbeiders dwars. Zou een socialist zich wel candidaat mogen stellen, maar zou er voor een katholiek arbeider geen plaats zijn op de kandidatenlijst? Dr. Poels had in 1903 als volgt deze gedachte geformuleerd: "Zolang de rode haan niet heeft gekraaid, worden ook katholieke mensen soms niet wakker en daarom bootsen wij liever tijdig zelf dat kraaien na. Sommige oude burchten van het starre conservatisme werden niet tijdig genoeg ontruimd, wanneer wij nooit van het socialisme spraken, dat allen beschouwen als een afschuwelijk spook, waarvoor de mensen bang zijn al komthet zelf ook niet". (Dr. H. A. Poels, Een zestal redevoeringen, Kerkrade 1935, blz. 54-55). Toch bleek dit kraaien in 1916 aanvankelijk niet te baten. Immers hoe redelijk de wens van de arbeiders op zich ook werd geacht, de grote vraag was of die wens niet te vroeg werd geuit. Na ampel beraad kwam men tot de overtuiging, dat het toch beter was om nog wat te wachten. Wel was men bereid om de keuze van een arbeiders-candidaat te bevorderen, zoudra er een zetel in de Provinciale Staten vrij zou komen en dus niemand hoefde te wijken. Aldus besloten de Kiesverenigingen te Heerlen en te Kerkrade, terwijl de arbeiders in Maastricht zo volgzzaam waren, dat zij verklaarden van een candidaatstelling af te zien 'omwille van de verdiensten van de aftredende leden". (Het Zuiden, 27 mei 1916).

Het zag er derhalve naar uit, dat alles zou blijven zoals het was en zou worden voortgezet op de oude, vertrouwde voet.

Op 26 mei 1916 was een dergelijk besluit ook te Kerkrade genomen. Men zou n.l. de aftredende leden opnieuw candidaat stellen. Hoewel een belangrijke groep der Kerkraadse Kiesvereniging gepleit had voor een arbeiderscandidatuur, had men daarvan afgezien, omdat het bestuur mededeelde, dat de afdeling Spekholzerheide zich daartegen zou verzetten. De belangrijke groep arbeiders, die een grote meerderheid in de vergadering vormde, legde zich hierbij neer om erger te voorkomen. Wel kreeg het

bestuur de opdracht bij een volgende verkiezing voor een goede oplossing te zorgen.

Op grond hiervan verschenen in de streekkranten de toen bij iedere verkiezing terugkerende advertenties, waarin de kandidaten zich in de welwillendheid van de heren kiezers aanbevolen. Voor het kiesdistrict Heerlen luidde deze als volgt (Het Zuiden, 10 juni 1916):

Aan de Heeren kiezers van de leden van de Provinciale Staten in het District Heerlen.

Ondergeteekenden, aftredende leden van de Provinciale Staten van Limburg, danken de H. H. Kiezers voor het tot heden geschonken vertrouwen en bevelen zich weder aan bij de aanstaande stemming op 16 Juni.

Keerberg -
Voerendaal
Heerlen

Fr. Pluymaekers.
Ch. de Hesselle.

Volgens de toenmalige regeling kon het district Heerlen twee vertegenwoordigers naar de Provinciale Staten zenden. De ene kandidaat was Ch. de Hesselle, apotheker van beroep. Vele jaren had hij tevens op verdienstelijke wijze de functie van burgemeester van Heerlen vervuld. Ook de andere kandidaat, de Heer Fr. Pluymaekers was een geziene figuur, die reeds dertig jaren in de Provinciale Staten zetelde en in 1916 royaal acht kruisjes achter de rug had. Zij konden gerust zijn, want dank zij het besluit van de katholieke kiesverenigingen was hun zetel veilig. Dat dacht men tenminste.

Verwickelingen

Men had evenwel te vroeg gejuicht. Spoedig bleek n.l., dat de veronderstelling van de Kerk-

raadse Kiesvereniging ten aanzien van de mening in Spekholzerheide onjuist was. Daar had men n.l. op 1 juni besloten een arbeider candidaat te stellen en wel Jos. Maenen.

Jos. Maenen was tot 1 januari 1916 werkzaam geweest als arbeider op Staatsmijn Wilhelmina, om met ingang van die datum benoemd te worden tot vrijgestelde van de Limburgse R. K. Werkliedenbond. Hij was 27 jaar oud, een goed spreker en een harde werker. "Men vergete hierbij niet, dat Maenen onder zijn mede-arbeiders zéér gezien is, dat hij over een "rappe tong" beschikt en door zijn optreden als spreker in de katholieke werkliedenbonden en in de afdelingen van de Christelijke Mijnwerkersbond algemeen bekend was en als een gezielde persoonlijkheid moest worden beschouwd".

(Limburger Koerier, 20 juni 1916). Inderdaad de arbeiders droegen Jos. Maenen op de handen. Dat kwam enkele jaren later zeer sprekend tot uiting, toen de voorzitter van de Limb. Werkliedenbond, de Gulpense meubelmaker Andries Vliegen, periodiek moest aftreden. Onmiddellijk kwamen een aantal afdelingen in het geweer en stelden de jonge Jos. Maenen candidaat. Het heeft toen Dr. Poels nogal moeite gekost, om de arbeiders te overtuigen, dat op dat ogenblik een combinatie van voorzitter en vrijgestelde niet wenselijk was. Daardoor wist hij bovendien te voorkomen, dat men de goedwillende en hard werkende Andries Vliegen tegen het hoofd zou stoten. Het vertrouwen van de arbeiders in Jos. Maenen werd hierdoor niet geschokt. Zo bleef Vliegen nog een aantal jaren voorzitter en Jos. Maenen vrijgestelde.

Dat Dr. Poels grote waardering had voor Jos. Maenen, is algemeen bekend. Ook toen reeds. Een duidelijk bewijs daarvan levert een brief van Dr. Poels aan Mgr. L. Schrijnen uit 1917, toen een arbeider moest worden benoemd in een in die brief niet genoemd comité. Omdat Henri Hermans niet beschikbaar was beval Dr. Poels Jos. Maenen aan met de woorden:

"J. Maenen is zonder twijfel de meest geschikte persoon om onze Limb. werkende stand naar behoren te vertegenwoordigen. Hij is, zooals U weet, de vrijgestelde van onze Werkliedenbond en geniet in hooge mate de sympathie der arbeiders in heel de provincie". (Brief Dr. Poels aan Mgr. Schrijnen d.d. 15 Oct. 1917; archief Soc. Hist. Centrum).

Het was dan ook geen wonder, dat de arbeiders te Spekholzerheide aanstonds aan Jos. Maenen dachten, toen zij een arbeider candidaat wilden stellen voor de Provinciale Staten. En de zittende leden dan? Daarop antwoordde een georganiseerd arbeider aan een redacteur van de Limburger Koerier: "Waarom mogen de socialisten steeds met hun candidaat voor de dag komen?... Moeten wij, omdat wij katholiek zijn, ons dan altijd maar alles laten welgevalen, ons maar laten paaien met mooie beloften? Moeten wij maar blijven wachten, tot een van de heeren belieft af te treden, of, zoo vriendelijk is te zeggen, dat hij nu zijn zetel aan een ander wenst over te laten?... Niet dat wij iets hebben tegen de heeren De Hesselle of Pluymaekers; als menschen en als Katholieken achten wij beiden zeer hoog. De oud-burgemeester van Heerlen is bovendien ook nog een zeer bekwaam man. Doch nogmaals: wij hebben nu al lang genoeg gewacht.... Tot nu toe waren de deuren van de Statenzaal voor de werkmans gesloten; wij zullen ze trachten te openen. En als één man zullen wij opgaan naar de stembus voor onze candidaat". (Limburger Koerier, 20 Juni 1916).

De arbeiders veronderstelden, dat Jos. Maenen de candidatuur vanzelfsprekend zou aanvaarden, toen zij hem op 1 juni candidaat stelden. Daags erna bleek dit evenwel niet het geval te zijn. Het was voor hem volkomen onverwacht gekomen. Spekholzerheide liet evenwel niet los. "Verschillende arbeiders bezochten Jos. Maenen en stelden hem op de hoogte van de gang van zaken en van hun overwegingen en oefenden aandrang op hem uit om te voldoen aan de algemeene wensch der arbeiders". (Kerkr. Courant, 10 juli 1916). Jos. Maenen

wist hen duidelijk te maken, dat het voor hem onmogelijk was zonder meer aan hun verzoek te voldoen. Hij had nooit aan die mogelijkheid gedacht en als het iemand moest worden dan toch ofwel de voorzitter van de Werkliedenbond, Andries Vliegen, ofwel de uiterst bekwame en nobele secretaris, Henri Hermans te Maastricht. Bovendien moest hij vanzelfsprekend het oordeel vragen van het bestuur van de Werkliedenbond, waarbij hij in dienst was. Zou men akkoord gaan met de combinatie van vrijgestelde en lid van de Provinciale Staten? De arbeiders van Spekholzerheide voelden de moeilijkheid wel aan, maar drongen aan op een spoedige beslissing, want de datum van de verkiezing kwam steeds dichterbij. Het was kort dag. Nog op dezelfde dag raadpleegde Maenen zijn bestuur. Hij had het antwoord wel kunnen raden. Men kan zich levendig indenken, dat noch het bestuur noch de bondsadviseur lang hebben gearzeld. De mogelijke opwerping, dat de arbeiders voor het bezetten van zulke functies nog niet rijp waren, zal men van zich hebben afgeschoven met de vraag of alle anderen dan wel rijp daarvoor waren en met de overweging dat men slechts rijp wordt door te handelen en niet door af te wachten. Al zwemmende leert men zwemmen. Dr. Poels was zich bovendien diep bewust van de juistheid van het gezegde van Mgr. Dr. H. Schaepman aan het adres van zijn behoudzuchtige geloofsgenoten: als ge geen krotbewoners als kiezers wilt; dan moet ge zo snel mogelijk de krotten opruimen. Poels had intussen bewezen, dat hij hiermee niet alleen theoretisch instemde, maar door zijn woningbouw door middel van "Ons Limburg" had hij deze raad tevens in daden omgezet. Het antwoord luidde daarom: aannemen en doen! Na dit bericht toog men in Spekholzerheide aan het werk en met spoed.

Jos. Maenen candidaat gesteld

In Kerkrade was de onderwijzman H. H. Hol

voorzitter van de Katholieke Kiesvereniging. Toen hij hoorde wat te Spekholzerheide was besloten, riep hij aanstonds - op zaterdag 3 juni - een nieuwe vergadering op. Mondeling werd aan alle leden medegedeeld, dat op zondag 4 juni het destijds genomen besluit onder de loupe zou worden genomen, omdat dit besluit was uitgegaan van een foutieve veronderstelling. Het werd een druk bezochte vergadering, tijdens welke "zich een breedvoerige, niet altijd even zakelijke discussie ontspon". (Kerkr. Courant, 10 juni 1916). De mijnwerkers ondervonden veel steun bij de Rolducse priesterleraar Dr. H. J. Verhagen, die zich als een vurig voorstander van de candidatuur-Maenen deed kennen, terwijl de plaatselijke arts - dokter Widdershoven - "de handhaving van het eerst genomen besluit, de aftredende leden te steunen, met warmte verdedigde". Niet minder dan 22 maal werd het woord gevoerd, zodat het onderwerp totaal was uitgeput. Toen men uiteindelijk tot stemming overging, bewees de uitslag, dat met een kleine meerderheid (25 voor, 23 tegen en 6 blanco) Jos. Maenen candidaat was gesteld en wel als enige candidaat voor Kerkrade. De teerling was geworpen. Men was nog juist klaar gekomen binnen de termijn van de candidaatstelling en de verkiezingsstrijd kon beginnen.

In overeenstemming met de traditie werd ook voor Maenen een verkiezingsadvertentie opgesteld en aan de pers aangeboden.

Kiezers uit het
STATENDISTRICT HEERLEN!

In de PROVINCIALE STATEN zitten wel Burgemeesters, Advocaten, Notarissen, Dokters Landbouwers en Middenstanders.

In de Provinciale Staten heeft nog GEEN ENKELE ARBEIDER zitting.

DAAROM stelden de R. K. KIESVERENIGINGEN van KERKRADE en SPEKHOLZERHEIDE den arbeider

J O S. M A E N E N

te Heerlen candidaat, vrijgestelde van de R. K. Werkliedenbond.

Laat RECHT wedervaren aan de arbeidersstand en kiest allen op Vrijdag 16 Juni KAMERAAD MAENEN.

Namens het bestuur der R. K. Kiesvereeniging.

te Spekholzerheide
(district III)

Th. Werry, voorzitter
Joh. Slangen, le secretaris
Leon Paffen, onder-voorzitter
W. Systemans, 2e secretaris
H. Gilson, penningmeester

te Kerkrade (district I en II)

H. H. Hol, voorzitter
Joh. Vaassen, secretaris
P. J. Koken, onder-voorzitter
P. J. Dorscheidt
Chr. Jos. Kockelkorn

Deze advertentie (Kerkr. Courant, 10 juni 1916) was prima in overeenstemming met de traditionele vorm en de stellingname was voor eenieder duidelijk. Het Besluit en de daaropvolgende advertentie

wekten nogal wat beroering. Een lang citaat uit het te Sittard verschijnende blad Het Zuiden (10 juni 1916) moge dit bewijzen:

"Wezenlijk, het lidmaatschap der Provinciale Staten heeft voor de arbeidersstand in onze Provincie weinig aantrekkelijks. Dringende arbeidersbelangen staan niet op het spel in de Provinciale Staten. De subsidie's aan arbeidersinstituten worden ten genoegte verleend, voor tramwegen zal de heer Maenen niet meer doen dan de Oud-burgemeester van Heerlen gedaan heeft. . . . En wat rest er dan nog? Niets! dan het twijfelachtige genoeg om een van de twee bejaarde, meest achtenswaardige, diligente en kundige leden een voetje te lichten, en hun van de erepost, waarop de algemene opinie hen jarenlang gehandhaafd heeft, te doen tuimelen.

Waarom? Omdat de opkomende arbeidersstand nu pas tot het bewustzijn gekomen is, dat hij ook billijkerwijze aanspraak kan maken op enige zetels in de Provinciale Staten?

Maar is de erkenning van die billijkheid, die ALGEMEEN is, en door alle standen erkend wordt, nu een reden om zo stuurloos ongebonden, dit recht THANS te urgeren tegenover de aftredende leden als daar zijn de heren De Hesselle en Pluymaekers?

Zulke achteloosheid op "goede manieren" die toch de verhouding tussen de verschillende standen beheersen, KAN NOOIT EN NIMMER IN HET BELANG van de arbeidersstand zijn.

Wij zijn waarachtig benieuwd, wat onze "schrijver van Arbeidersbelangen" (een rubriek in Het Zuiden, R. D.), die zo hoopvol gestemd was over beklonken samenwerking van de R. K. Arb. Ver. en Limb. Landbouwbond, zal zeggen over de voormannen van de R. K. Werkliedenvereniging en over de verantwoordelijkheid die dezen op zich laden door gemis aan leiding en goed beleid, toch zo gemakkelijk in dit geval".

Ook de collega's van de andere streekkranten moesten het ontgelden, in een afzonderlijk puntje: "De houding der pers. Een opvallend zwijgen over

de hele lijn. De Limburger Koerier, die er anders direkt bij is waar een Kath. Kiesvereniging vergadert, geeft niets van de laatste vergadering te Kerkrade dan de vermelding van de candidaatsstelling van de heer Maenen met een motivering in één regel, waarvan men niet weet of ze de opinie van het blad zelf of van de Kath. Kiesvereniging weergeeft. En verder niets".

Ook de besturen van de twee Kiesverenigingen werden gekapitteld, omdat zij zich tegen het beginsel van de handhaving van de aftredende leden uitgesproken zonder dwingende reden: "De gevolgde handelwijze kan onmogelijk voor de goede orde en eensgezindheid bevorderlijk zijn", en bewijst, "dat de ware stemming, die de samenwerking der verschillende standen hecht kan maken, nog in brede kringen moet gebracht worden". Het artikel besloot met de aansporing: "De arbeiders en hun raadgevers, geestelijken en leken, die tot 't besluit hebben meegewerkt of door hun verzuim niet belet hebben dienen onzes inziens hun opvattingen terdege te herzien". Gelukkig dat erop volgde: "De overhaasting waarmee men blijkbaar hier te werk ging, verklaart veel, maar verontschuldigt niet".

Daarmee konden de mijnwerkers het voorlopig doen, die daardoor overigens waarschijnlijk in hun overtuiging gesterkt werden, dat hun schot raak was geweest.

Sprak "Het Zuiden" over een tekort aan goede manieren bij de arbeiders, omdat zij de aftredende leden een voetje wilden lichten, in de vergadering te Kerkrade had men het streven der arbeiders ronduit grof onrechtvaardig genoemd.

Toch maakte men zich in het kamp van de aftredende leden niet bezorgd over de uitslag. Volgens de Limburger Koerier (20 juni 1916) was men "er zo zeker van, dat de heren Pluymaekers en de Hesselle met grote stemmenmeerderheid uit de bus zouden komen, dat ze de candidatuur-Maenen als iets belachelijks beschouwden, en dat de arbeiders zo'n gevoelige klap zouden krijgen, dat hun voor

eens en voor altijd de lust tot het stellen van een eigen candidaat zou vergaan".

Een verrassende uitslag

Op 16 juni togen 4374 van de 8537 kiezers naar de stembus. Afgezien van het feit, dat er toen nog geen stemplicht gold, viel de opkomst allerwege tegen, hetgeen door de pers vooral werd toegeschreven aan de boeren "die Vrijdag van het droge weer profiteerden om te hooien, na de vele regenachtige dagen". (Lim. Koerier, 20 juni 1916). Dat deze verklaring niet onwaarschijnlijk is, kan men afleiden uit het feit, dat van de 86 kiesgerechtigden van Wijnandsrade er slechts 36 kwamen opdagen, te Schimmert 76 van de 240 en ongeveer de helft van het aantal kiezers te Hulsberg, Klimmen en Voerendaal.

Na een zorgvuldige telling kwam de grote verrassing: Maenen 2180 stemmen, De Hesselle 2000, Pluymaekers 1559 en Elfers 816. Dit betekende, dat Maenen bij de eerste stemming gekozen was en dat er herstemming moest plaats hebben tussen De Hesselle en Pluymaekers. Een volkomen onverwacht resultaat. "Zelfs de meest optimistisch gestemde arbeider durfde niet hopen, dat Maenen reeds bij het eerste stembustreffen zoude gekozen worden. Inarbeiderskringen ging algemeen het gevoelen, dat een der aftredende heren met de arbeiderscandidaat bij de herstemming om de tweede zetel zou moeten vechten". (Lim. Koerier, 20 juni 1916).

Verrassing niet alleen bij de arbeiders. Verrassing ook bij de aftredende leden en hun aanhang. "Nu enige dagen verlopen zijn sinds de stembusstrijd en de opgewonden gemoederen wellicht tot enige kalmte zijn gekomen, achten wij het ogenblik gekomen, om in het licht van de feiten een uiteenzetting te geven van het gebeurde in het Statendistrict Heerlen. En laten wij dan aanstonds vaststellen, dat de uitslag van deze stembusstrijd een buitengewone verrassing heeft gebracht: de aanval der

arbeiders - gesteund door honderden niet-arbeiders - op de hechte burcht van de Statenzetels, sinds onheuglijke tijden in het bezit van degenen, die allerm minst tot de arbeidende klasse gerekend worden, was even verrassend als succesvol voor hen, die de arbeiderscandidatuur hebben gesteld en bevorderd". (Limb. Koerier, 20 juni 1916).

Voor de aftredende leden was de uitslag niet alleen verrassend maar tevens ontstellend. Het was alsof zij met een zware hamer een slag op hun hoofd hadden gekregen. Men voelt dit in hun reactie op deze uitslag. Enkele dagen na de verkiezing publiceerden de heren De Hesselle en Pluymaekers per advertentie in de kranten een dankwoord tot de H. H. Kiezers, die hun stem op hen hadden uitgebracht en daarbij de mededeling, dat De Hesselle niet, Pluymaekers wel in aanmerking wenste te komen bij de herstemming, die zou plaats hebben op maandag 26 juni daaropvolgende. Dat bericht voerde de verwarring in het kamp der aftredende leden ten top. Dat kon niet waar zijn en men zocht naar wegen om De Hesselle op zijn besluit te doen terugkomen. Tengevolge hiervan verscheen in de Kerkr. Courant op 24 juni 1916 een advertentie met de volgende inhoud:

KIEZERS VOOR DE PROVINCIALE STATEN

Maandag moeten wij allen ter stembus om eenparig onze stem uit te brengen op de heer M. J. C. K. de Hesselle. Hij is de man die in de Provinciale Staten MOET GEKOZEN WORDEN.

Vele arbeiders van Kerkrade en Omstreken.

De propagandisten van de aftredende leden zullen gedacht hebben: het kan geen kwaad het te doen voorkomen alsof het de eis is van "vele arbeiders uit Kerkrade en omgeving." Zij lieten het daarbij

echter niet, want "enige niet zeer fijngevoelige voorstanders van de heer De Hesselle lieten zich verleiden tot de plaatsing van annonces in de bladen, waardoor de heer De Hesselle, niettegenstaande zijn verklaring, toch voor de verkiezing werd aanbevolen" en bovendien "verspreidden zij het gerucht, dat, eens gekozen, de Heer De Hesselle toch wel aannemen zou", (Het Zuiden", 6 juli 1916). Tevens werden op zondag 24 juni - de dag waarop de 20.000ste inwoner van Heerlen ter wereld kwam - in het district verschillende circulaires verspreid. Op een ervan werd gezegd:

"Bij de a. s. herstemming wordt ten zeerste aanbevolen het aftredende lid, dhr. Ch. de Hesselle, oud-burgemeester van Heerlen. Toont, dat gij zijn werken in het belang van het district waardeert. Herstelt het onrecht, uw verdienstelijke vertegenwoordiger aangedaan."

Zeer vele weldenkende kiezers".

Haastig overleg tussen de twee aftredende candidaten bracht op de dag van de verkiezing zelf - 's morgens in de vroege - het volgende bericht onder de ogen van de kiezers:

"Als antwoord op de circulaires en advertenties in couranten verklaart ondergetekende nogmaals UITDRUKKELIJK, dat hij gene candidatuur aanneemt, en zelfs, mocht hij gekozen worden, het mandaat niet zal aanvaarden.

Ch. de Hesselle".

Bijna tegelijkertijd berichtte evenwel een andere circulaire:

"Heren Kiezers,

De circulaires verspreid met de ondertekening Ch. de Hesselle zijn niet van hem afkomstig. Kiest dus hem".

De verwarring was derhalve wel zeer duidelijk. Men voelde zich diep gegriefd, dat een aftredende candidaat moest wijken voor een arbeider. Wellicht in verband met deze verwarring was de opkomst voor de herstemming nog geringer dan op 10 juni. Er werden slechts 2605 geldige stemmen uitgebracht, waarvan 1347 op naam van De Hesselle en 1258 op Pluymaekers, zodat de eerste wettig gekozen was. Spoedig bleek, dat hij toch het mandaat aanvaardde, maar niet bekend is, wie hem tot deze daad heeft gebracht. Wellicht hebben goede vrienden hem ervan overtuigd, dat hij na Maenen's keuze wat al te spontaan had gereageerd.

De kwestie van de diverse, elkaar tegensprekende circulaires werd in de daaropvolgende dagen onder het motto "Verkiezingsschandaal in Heerlen" door de pers breed uitgesponnen. (Limb. Koerier, 28 juni en 1 juli; Het Zuiden 6 juli). Onweerlegbaar kwam vast te staan, dat de heer De Hesselle niet de aanstichter van de verwarring was, maar deze het werk was van enkele te verhitte voorvechters van zijn candidatuur.

Gekozen waren derhalve Jos. Maenen en Ch. De Hesselle, maar dit betekende niet, dat de rust was weergekeerd.

De onrust na de verkiezing

De Limburger Koerier, die de redelijkheid van de onverwachte uitslag van de verkiezing op 10 juni verdedigde, eindigde haar commentaar met vaderlijke vermaningen aan het adres van Jos. Maenen:

"Met dhr. Jos. Maenen doet de eerste R. K. Arbeider (hij was zelfs de eerste arbeider zonder meer. R. D.) in heel het land zijn intrede in de vergaderzaal van de Provinciale Staten. Dat legt dhr. Maenen, en dat weet hij zelf het best, grote verplichtingen op. De hele arbeiderswereld, van welke kleur dan ook, zal de blik gericht houden op deze eerste arbeiders-candidaat; hij zal de centenaarslast hebben te torsen, en nauwkeurig door eigen

collega's worden gecontroleerd. Wie menen mocht dat Maenen naar roem of eer smachtte, kunnen wij geruststellen: hij heeft de candidatuur slechts aanvaard, omdat hij meende ze, in het belang van de arbeiders-partij niet te mogen weigeren". (Limb. Koerier, 20 juni 1916). Maenen zal stellig hebben begrepen, dat deze vermaning op zijn minst ook bedoeld was als een geruststelling voor anderen.

Bont maakte het evenwel Het Zuiden, dat zich een slechte verliezer toonde, met de volgende beschouwing, geschreven na de eerste verkiezing onder de titel:

Véél te duur gekocht!.

De heer Ch. de Hesselle stelt zich voor de Provinciale Staten in Limburg niet meer beschikbaar.

Tot dat besluit is hij gekomen ten gevolge van de uitslag van de verkiezingen op Vrijdag 1.1.

DE WERKLIEDEN en de HEREN - vooral de HEREN! - die oorzaak zijn, dat wij de heer C. De Hesselle in onze Provinciale Staten moeten missen, mogen zich ons inziens wel eens degelijk afvragen of de overwinning 1.1. Vrijdag door hen aan de stembus behaald, niet VEEL TE DUUR GEKOCHT werd. Neen, neen, WERKLIEDEN EN HEREN, op die manier loopt de boel in Zuid-Limburg zó mis als hij maar enigszins mislopen kán. De toekomst zal dat bewijzen." (Het Zuiden, 22 juni 1916).

Dat de wrok in die hoek lang bleef hangen, bleek ook na de uitslag van de herstemming naar aanleiding van een poging te Kerkrade, om de twee kiesverenigingen tot één centrale kiesvereniging te hervormen. Dit om onaangenaamheden van onjuiste veronderstellingen te voorkomen. De reactie van Het Zuiden was niet mals.

"Willen de heren een goede raad van ons aannemen:

Laat de wolk van grage volksdienarij eerst wat optrekken, en gunt het licht van christelijk verstand maar geruime tijd toegang in uw dompe vergader-

zalen, en wacht voor ge verder gaat, totdat het zonnetje der christelijke liefde, dat de neiging tot een-dracht en de handhaving van netheid en fatsoen mede binnen voert, in Uw kringen weer doorgedrongen is, en daar de kwade kiemen gedood heeft. Wacht zo-lang, en gaat dan verder".

"Ondanks alle narigheid en zurigheid rond deze verkiezing dient te worden vastgesteld, dat de mijnwerkers van Spekholzerheide een helder politiek in-zicht hadden en daarmee Zuid-Limburg een grote dienst bewezen. Andere delen van onze provincie zouden slechts langzaam volgen. Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck protesteerde in 1917 fel tegen het feit, dat "het katholieke arbeiderslement in som-mige lichamen te Maastricht ontbrak en noemde het zonder meer een schande, dat iemand als Henri Her-mans uit de Maastrichtse gemeenteraad was ge-weerd." (Het Zuiden, 5 juni 1917). Zelfs in 1927 zou het Heerlense spel zich in Noord-Limburg her-halen, waar de verdienstelijke Herman Donné uit Venlo op de kandidatenlijst voor de Provinciale Sta-ten was geplaatst. Kort voor een bijeenkomst van de Werkliedenbond te Tegelen verscheen n.l. een ver-kiezingsmanifest, waarop Dr. Poels, de spreker in die bijeenkomst, als volgt reageerde:

"Nu spreker het heeft over de mentaliteit kan hij niet nalaten even te wijzen op het verkiezingsmani-fest, dat Zaterdag en Zondag hier in Tegelen is ver-spreid. Men zegt daarop de kopstukken van organi-saties uit de Provinciale Staten te willen weren; maar dan is het toch wel frappant, dat men al de kandidaten van het politiek advies overneemt, doch alleen de candidaat der arbeiders, de heer Donné afwijst.

En als er een stand is, die toch wel een afge-vaardigde uit deze kring in de Provinciale Staten mag hebben, dan is het toch zeker de stand van de arbeiders, en met donderende stem zegt Dr. Poels:

"WAT HIER GEBEURD IS TEGEN DE ARBEI-DERS EN HUN CANDIDAAT, IS EEN SCHANDE. Als

men zo doorgaat, dan dwingt men de arbeiders tot de klassenstrijd. Dan maakt men het hun onmogelijk met de andere standen gezamenlijk op te trekken voor de katholieke zaak". (Nieuwe Venlose Courant, 9 febr. 1927).

Na veertig jaar

Het bovenstaande moge enig idee van de sfeer in Zuid-Limburg hebben gegeven en van de moeilijkheden, waarin figuren als Dr. Poels en Jos. Maenen hebben gewerkt.

Pater Jacobs M. S. C. zou in 1950 over Maenen zeggen: Sedert 1916 "werd hij bij elke verkiezing herkozen, omdat niet alleen de arbeiders, maar allen die weten konden wat er omging in de provincie, hadden gezien, dat dit eerste arbeider - staten - lid een der bekwaamste was van allen die ooit in dit lichaam hadden gezeteld. Hoezeer zijn collega's in de Staten hem hadden leren waarderen bleek in 1923, toen zij hem kozen tot lid van Gedeputeerde Staten". (J. Jacobs, Het gouden boek der K. A. B., Heerlen 1951, blz. 179). Hiermee werd Jos. Maenen de eerste arbeider in Nederland, die lid was van het College van Gedeputeerde Staten.

Eengroepje mijnwerkers in Spekholzerheide stelden Limburg in 1916 in de gelegenheid om door Maenen aan heel Nederland daadwerkelijk te laten zien, dat ook een arbeiders-vertegenwoordiger het algemeen belang kan dienen evengoed als de vertegenwoordiger van andere bevolkingsgroepen.

Joseph Maenen zij hiervoor een ten volle verdiende hulde gebracht.

LIMBURGSE BEVOLKINGSCIJFERS UIT DE
EERSTE HELFT VAN DE 19e EEUW

door

drs J. F. R. Philips

Inleiding

De bijdragen, die tot nu toe in dit Jaarboek verschenen over de demografische ontwikkeling in Limburg, hadden voornamelijk betrekking op de tweede helft van de 19e en het begin van de 20e eeuw.

De beperking tot deze periode hing samen met de omstandigheid, dat over dit tijdvak een omvangrijke hoeveelheid gegevens ter beschikking staan in de gepubliceerde bevolkingsstatistieken. Bovendien vormde ook de betrouwbaarheid van deze cijfers een reden tot de aangegeven beperking. Tenslotte stellen de gemeentelijke bevolkingsregisters en de uitkomsten van de tienjaarlijkse volkstellingen ons in staat om op diverse aspecten van de moderne bevolkingsbeweging dieper in te gaan.

De periode, die aan de eerste volkstelling in 1830 voorafgaat, stelt ons daarentegen in dit opzicht voor grote moeilijkheden. Allereerst zijn de cijfers omtrent de groei en samenstelling van de bevolking niet in dezelfde mate voorhanden, noch zijn deze gegevens systematisch voor ons land gepubliceerd. In die tijd, toen de bevolkingsleer als zelfstandige tak van wetenschap nog nauwelijks in opkomst was, hechtte men nog niet dezelfde waarde aan demografische gegevens als tegenwoordig. Wel zijn er uiteraard, her en der verspreid, vele cijfers voorhanden, doch deze werden niet vanuit één gezichtspunt verzameld, maar dienden een ander doel en werden meestal om fiscale redenen gebruikt. Het opsporen van deze bevolkingscijfers is daarom meer tijdrovend en omslachtig, omdat deze moeten achterhaald

worden uit verschillende archiefbronnen. Zoals bij elk bronnenonderzoek is hierbij een historische bronnenkritiek onontbeerlijk. Voor Limburg doet zich nog een verdere complicatie voor, omdat vóór 1830 grote politieke veranderingen hebben plaats gegrepen, die het opsporen van bevolkingsgegevens ernstig bemoeilijken. Voorlopig lijkt ons de aangegeven weg om het grondgebied van de provincie Limburg in te delen aan de hand van de gebieden, die vóór 1815 en meer speciaal vóór 1794 tot verschillende souverainen behoorden. In de jaren 1830-1839 was weliswaar de provincie met uitzondering van Maastricht onder Belgisch bestuur, maar kwam er in de administratieve indeling geen wijziging. In de Franse tijd echter moet men een onderscheid maken tussen de gebieden van de provincie, die vielen onder de bestuursmacht van het departement van de Nedermaas en het gebied, dat ressorteerde onder het departement van de Roer. In de jaren vóór 1794 kan men de provincie opdelen in een zestal verschillende gebieden, die resp. stonden onder de souvereiniteit van de Verenigde Republiek, de Oostenrijkse Nederlanden, Pruisen, het keurvorstendom Paltz, het prins-bisdom Luik of als zelfstandig soeverein stonden onder de Kiezer van het H. Roomse Rijk. Het zal duidelijk zijn, dat deze voormalige politieke verbroekeling van het grondgebied van de tegenwoordige provincie Limburg grote problemen veroorzaakt bij het opsporen van de bevolkingstoestand uit die tijd. Het bronnenonderzoek zal zich over verschillende archieven moeten uitstrekken, die zich gedeeltelijk in het buitenland bevinden en niet alle even gemakkelijk te raadplegen zijn.

Men zal evenwel niet het grondgebied van de tegenwoordige provincie voor de vroegere tijd als uitgangspunt mogen nemen, hetgeen historisch onjuist zou zijn. Ideaal zou zijn om voor elk toenmalig soeverein gebied de bevolkingstoestand te reconstrueren, ingebed in een samenvattend overzicht van de geschiedenis van deze staten in hun geheel. Zolang dit nog niet realiseerbaar is, kan men voorlopig als

werkmethode van de verschillende gebieden - voorzover deze in de tegenwoordige provincie Limburg zijn gelegen - de bevolking opsporen en analyseren. Vanwege de vergelijkbaarheid met latere cijfers zal men er echter niet aan kunnen ontkomen deze gebieden zoveel mogelijk af te ronden met plaatsen, die onder een andere souverein vielen. Deze methode hebben wij toegepast in de volgende bijdrage, al strekt deze zich uit vanaf de Franse tijd, toen de oude toestand niet meer bestond. In 1795 werden namelijk de meeste staten samengevoegd tot het departement van de Nedermaas, dat de grondvorm bevat van de huidige provincie. Het gebied binnen de tegenwoordige provincie, dat tijdens het Ancien Régime had behoord aan Pruissen en aan de Paltz, kwam in 1798 onder het departement van de Roer. In 1815 kwam de provincie tot stand, waarvan het grondgebied na de afscheiding van België tot heden onveranderd is gebleven.

Uit het voorgaande moge voldoende blijken, dat de bevolkingsgegevens uit het prae-statistisch tijdperk niet in dezelfde mate aanwezig zijn als voor latere jaren. Na moeizaam speuren zal men echter geleidelijk vorderen op de weg van een bevolkingsbeschrijving, die de voornaamste componenten in groei en samenstelling van de bevolking kan verklaren. Men zal er echter steeds rekening mee moeten houden, dat zulke cijfers een marge van onnauwkeurigheid bevatten en niet tot in de kleinste eenheid exact kunnen zijn. Van belang is ook bij dergelijke bevolkingsgegevens te bedenken, dat zij niet alle volgens hetzelfde criterium verzameld zijn. Ook bij de interpretatie zal men dus op zijn hoede moeten zijn om geen voorbarige conclusies te trekken.

Niettegenstaande de problemen, die de historische bevolkingsstudie aankleven, is het van groot nut om voor vroegere perioden tot het opsporen van de voornaamste gegevens te geraken. De demografie biedt immers de basisgegevens voor een vruchtbare beoefening van de sociaal-economische geschiedenis, omdat zij kwantitatieve verbanden kan

aantonen, die anders aan de aandacht ontgaan of als hypothese in de lucht blijven hangen. De demografische studie heeft bovendien - en vooral - tot voordeel, dat een vergelijking met andere plaatsen, streken en provincies mogelijk wordt, waaruit de specifieke kenmerken van een regio eerst blijken. Limburg heeft op dit gebied een achterstand in te halen, omdat men in andere Nederlandse provincies en in onze buurlanden op deze weg reeds ver is voortgeschreden. De politieke verdeling van het gebied van onze huidige provincie is er natuurlijk debet aan, dat men er voor is teruggeschrokken om dit gebied te exploreren. Thans blijkt echter de noodzaak om deze achterstand snel te gaan inlopen.

In onze demografische bijdragen hopen wij in de toekomst naast de bevolkingsstudies over de moderne tijd op gezette tijd ook aandacht te besteden aan de bestudering van de bevolkingstoestand uit vroegere perioden. Maar dit werk kan onmogelijk alleen vanuit een instituut worden verricht. Het is voor onze Limburgse geschiedbeoefening van groot belang, dat verschillende onderzoekers op dit terrein hun bijdrage leveren. Onzerzijds zullen wij hen graag met raad en daad terzijde staan. Onze verwachtingen zijn ook gebouwd op een nauwe samenwerking met de thans in Limburg zo vruchtbaar beoefende genealogie, die zovele bouwstenen aandraagt voor een bevolkingsstudie van de 17e en 18e eeuw.

Bronnen voor de bevolkingsstudie van de jaren
1795 - 1849

Voor de demografische studie over dit tijdvak zijn wij oorspronkelijk uitgegaan van een artikel van J. C. Ramaer in de *Geschiedkundige Atlas van Nederland* (1), die daarin de uitslagen vermeldt van de

1. J. C. Ramaer, *Geschiedkundige Atlas van Nederland, het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1931)*, hoofdstuk XVIII, Den Haag 1931, 219-272.

volkstelling in de Bataafse Republiek van oktober 1795. Aangezien Limburg tot Frankrijk behoorde, heeft hij de bevolking van deze provincie aan een andere bron ontleend, namelijk aan de Geschiedkundige Atlas van de Pruissische Rijnprovincie, die bij de kaart van 1789 de bewoners vermeldt van die gemeenten in Limburg, welke onder Pruisen vielen (1). Deze cijfers van Wilhelm Fabricius zouden dan de oudst bekende bevolkingscijfers zijn uit deze provincie. In zijn interpretatie vergelijkt Ramaer deze cijfers van 1789, dus vóór de inval der Fransen, zonder meer met de volkstelling van 1795, hetgeen niet geheel toelaatbaar is wegens het tijdsverschil. Nog minder verantwoord is echter zijn methode om de bevolking te achterhalen van die gemeenten in Limburg, welke niet tot Pruisen behoorden. Daarvoor gaat hij uit van een telling van de bevolking in 1815 en berekent hij de bevolkingscijfers van de ontbrekende gemeenten naar evenredigheid van de bekende tussen de jaren 1789 en 1815. De bevolkingsontwikkeling in het Pruissisch Overkwartier van Gelder en het Noord-Limburgse gedeelte van het hertogdom Kleef wordt dan gelijkgesteld met die in andere gebieden, wat een ontoelaatbare generalisering inhoudt.

Bij de bestudering van de archiefbronnen van het Departement van de Nedermaas kwamen wij tot de merkwaardige bevinding, dat de cijfers, door Ramaer voor 1795 vermeld, bijna geheel overeenkomen met de bevolking, zoals die zowel voor het jaar 1799 als voor 1804 is vermeld. Wij mogen derhalve wel besluiten, dat zijn cijfers van 1789 geantidateerd zijn en waarschijnlijk aan een van deze bronnen zijn ontleend. De berekening van Ramaer gaat voor Limburg dus uit van een valse basis.

1. Wilhelm Fabricius, Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz, 2er Band, Die Karte von 1789, Bonn 1898.

Dat de bevolkingcijfers uit 1799 (1) samenvallen met die uit het jaar 1804 (2) doet reeds twijfel rijzen aan de waarde ervan. Het meest ligt de veronderstelling voor de hand, dat de laatste getallen niet op een afzonderlijke telling berusten, maar uit een vroegere bevolkingsopgave zijn overgenomen. In de inventarislijst van het Frans archief (3) staat vermeld, dat deze tellingslijsten van het Departement van de Nedermaas zich uitstrekken van 1796 tot 1809. Het is dus ook mogelijk, dat de cijfers niet alle op hetzelfde oogenblik verzameld zijn, maar gedurende een reeks van jaren bij elkaar zijn gebracht. Het jaar 1799 als ook 1804 kunnen dan juist zijn, maar ook alle andere jaren tussen 1796 en 1809. Hier rijst in eerste instantie het probleem van de datering. Ter oplossing hiervan is een afzonderlijke bespreking van de bronnen van het Departement van de Nedermaas en dat van de Roer noodzakelijk.

Het Departement van de Nedermaas

De meest exacte bron zijn de inwonerslijsten van de gemeenten van het Departement van de Nedermaas, die dateren uit 1796 behalve die van Maastricht, waar de telling in 1803 werd gehouden. Op grond van de wet van 10 vendémiaire an IV moesten voor elke gemeente inwonerslijsten worden aangelegd. Deze maatregel werd uit politieel oogpunt voorgeschreven. Deze lijsten bevatten de namen, de ouderdom, de staat of het beroep van alle inwoners boven twaalf jaar, het onderdeel van de gemeente,

1. R. A. L., Frans Archief, invent. nr. 1065, dossier 8.
2. R. A. L., Frans Archief, An XIII, invent. nr. 1065, dossier 15.
3. H. Hardenberg. Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas (1794 - 1814), 's-Gravenhage 1946. 68 - 69.

waar zij woonden en het jaar van vestiging in de gemeente. Deze uitvoerige gegevens geven een goede indruk van de bevolkingssamenstelling bij het begin van de Franse tijd. Deze Franse volkstelling (1) zullen wij als grondslag nemen voor onze verdere cijfers. Een vergelijking van de volkstelling van 1796 met de bevolking van 1799 of 1804 doet zien, dat in de meeste gevallen de bevolking volgens de uitkomsten van de telling van 1796 groter is dan de cijfers van 1799 of 1804 aangeven. Behoudens in het geval, dat de bevolking zou zijn teruggelopen - wat niet in overeenstemming is met latere cijfers - zou men moeten concluderen, dat de tellingen tussen 1796 en 1809 op een vroegere toestand slaan. Wellicht heeft dan Fabricius toch met recht deze cijfers op het jaar 1789 betrokken. Zonder verdere adstructie zijn wij hiertoe echter niet gerechtigd.

Een vergelijkingsobject wordt ons geboden door enige incidentele bevolkingscijfers uit het jaar 1795 (2) en een aantal bevolkingscijfers uit 1796 (3). Daarbij valt op te merken, dat de cijfers uit 1795 in het algemeen aanmerkelijk hoger zijn dan die uit 1796. Maar ook deze laatste cijfers, die op een benadering berusten, zijn doorgaans hoger dan de exacte tellingen uit 1796 en 1809. Het probleem van de bevolkingscijfers uit laatstgenoemde jaren komt hiermee niet nader tot een oplossing. De cijfers uit 1796 stemmen geheel overeen met de reeds gememoreerde bevolkingstelling uit dat jaar. De opgegeven bevolking uit 1795 berust waarschijnlijk op een schatting, d. w. z. in de meeste gevallen op een overschatting van de bevolking. Deze cijfers werden door de gemeenten verstrekt. Het is niet bekend aan de hand van welke gegevens zij werden opgemaakt.

Uit het jaar 1806 is een telling bekend, zij het

1. R. A. L., Frans archief, invent. nr. 1030 - 1062.
2. R. A. L., Frans archief, briefwisseling, invent. nr. 209 - 217.
3. R. A. L., Frans archief, inv. nr. 1065, dossier 1.

niet van alle gemeenten van het departement, waar-
 bij de bevolking naar burgerlijke staat is ingedeeld
 (1). Wanneer men deze cijfers met de voorgaande
 uit 1799-1804 vergelijkt, dan valt het op, dat in som-
 mige gemeenten de bevolking tussen 1806 en de
 voorgaande telling onvoorstelbaar sterk zou zijn ge-
 stegen, hetgeen er ook op kan duiden, dat voor die
 plaatsen de voorafgaande telling nooit uit 1804 kan
 zijn. Een vergelijking daarentegen met de cijfers
 van de volkstelling van 1796 laat een meer regelma-
 tige ontwikkeling zien. Aangezien er ook uit de sa-
 menhang geen duidelijke aanwijzing van de datering
 van de twee genoemde bevolkingsreeksen valt op te
 maken, kunnen wij voorlopig de tellingen uit 1799 en
 1804 het beste buiten beschouwing laten.

Bij de vergelijking van de bevolkingscijfers uit
 de Franse tijd zullen wij ons derhalve bepalen tot de
 jaren 1796, 1806, 1809 en 1811. De cijfers, die niet
 op een telling berusten (1795) of waarvan het niet
 duidelijk is, uit welk jaar zij dateren (1799/1804),
 zullen wij terzijde laten, totdat uit de bekende com-
 ponenten van geboorte-overschot en migratiesaldo
 kan worden opgemaakt, of zij alsnog bruikbaar zijn.

De laatste telling uit de Franse tijd is die uit het
 jaar 1811, welke voor een aantal gemeenten een op-
 gawe doet van de bevolking, verdeeld naar de samen-
 stellende delen (2). In deze telling vindt men niet
 enkel de bevolkingscijfers van de gemeente in zijn
 geheel, maar ook van de dorpen, gehuchten en klei-
 ne vlekken, die van de gemeenten deel uitmaken.
 De cijfers hebben wij voorts gecompleteerd met een
 bevolkingsopgawe uit 1809, welke een verdeling geeft
 van de inwoners van elke gemeente naar burgerlijke
 staat en godsdienstige gezindte (3).

1. R. A. L., Frans archief, Recensement général
 de la population au 1er janvier 1806, invent. nr.
 1067.
2. R. A. L., Frans archief, invent. nr. 1069.
3. R. A. L., Frans archief, invent. nr. 1068.

Het Departement van de Roer.

De bevolkingscijfers van de gemeenten, die in de Franse tijd tot het Departement van de Roer behoorden, stellen ons voor niet minder problemen. Na de verovering van dit gebied door de Franse legers volgde niet onmiddellijk een inlijving bij Frankrijk, zoals dit het geval was geweest bij het Departement van de Nedermaas. Voorlopig bleven deze bezette gebieden ressorteren onder het bestuur van de Centrale Administratie te Aken. Er waren zelfs plannen om uit de vroegere staten tussen Maas en Rijn een semi-onafhankelijke republiek Cis-Rhône te vormen, maar dit voornemen is niet tot uitvoering gekomen. De gouvernementscommissaris Rüdler kondigde begin 1798 een nieuwe rechterlijke en administratieve indeling af, waartoe hij al deze landen in vier departementen verdeelde. De Limburgse plaatsen kwamen alle te behoren tot het Departement van de Roer, dat zijn hoofdplaats had te Aken. Het duurde nog tot 23 september 1802, voordat deze departementen op Franse wijze waren georganiseerd en definitief bij Frankrijk waren ingelijfd (1).

Uit de jaren, dat de Limburgse plaatsen nog niet waren ondergebracht in het Departement van de Roer, de periode derhalve van 1794 tot 1798, zijn ons geen bevolkingscijfers bekend. Zodra echter de bestuursorganisatie op Franse leest werd geschoeid, begon ook de systematische bevolkingsregistratie voor het departement. Nog vóórdat de inlijving bij

1. Baron von Geusau. De politieke indeling van Limburg 1794-1839. Publications de la Société Historique et Archéologique, tome XXXIX, 1903, p. 160-199.

J. J. de Wit en A. J. A. Flament. De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt. Publications etc. tome XLVII, Maastricht 1911, 159-168.

Frankrijk plaats had, zijn er reeds enige volkstellingen gehouden, welke ook nadien werden vervolgd. De eerste telling in het Departement van de Roer had plaats in An VII en nadien in An IX, An X, An XI en An XII en vervolgens in 1806, 1808 en 1812. Het is echter de vraag, of in al deze jaren afzonderlijke tellingen zijn gehouden. Men zou daarvoor eigenlijk inzage moeten hebben in de verschillende besluiten, die uitgevaardigd zijn omtrent de bevolkingsboekhouding. Deze hebben wij niet kunnen raadplegen, omdat de inventaris van het archief daarover geen uitsluitsel verschaft. Wel zijn uit de vergelijking van de cijfers enige conclusies te trekken over de waarde en de betrouwbaarheid van de gegevens.

De eerste telling uit An VII bevat nominatieve lijsten van alle inwoners, per gemeente en kanton samengesteld, waarin vermeld staan het aantal kinderen beneden 12 jaar en verder voor alle andere gezinsleden de leeftijd, de burgerlijke staat, het beroep, het jaar van vestiging in de gemeente en het aantal inwonende personen (1). Deze telling maakt het mogelijk een verfijnde bevolkingsanalyse op te stellen, maar helaas zijn niet voor alle gemeenten de cijfers bewaard gebleven.

De daarop volgende telling uit An IX is volgens hetzelfde schema opgezet, maar is zeer onvolledig bewaard gebleven - tenminste volgens onze summierre bevindingen - (2). Ook geven de uitkomsten vaak een bevolkingstal aan, dat belangrijk afwijkt van de andere cijfers. Om deze reden hebben wij deze telling buiten beschouwing gelaten.

Een telling van meer betrouwbaar karakter is de volkstelling uit An X, die wederom nominatief de-

1. Roerdepartement, Präfektur, II. Division, 1. Büro (Verwaltung der Kommunen), 2. Bevölkerung, nr. 4 en nr. 41. Staatsarchief Düsseldorf.
2. Roerdepartement, o. c., nr. 4, 35 en 41. Staatsarchief Düsseldorf.

zelfde gegevens vermeldt als de vorige en bovendien een samenvatting geeft voor alle plaatsen van het departement (1). In opzet en uitwerking vertoont deze telling veel overeenkomst met de volkstelling in het Departement van de Nedermaas uit de jaren 1796-1803. Voor de gemeenten, die behoorden tot het Roerdepartement geeft deze telling in veel gevallen het oudste bevolkingscijfer.

De volgende telling uit An XI geeft eveneens een verdeling van de bevolking naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat en beroep (2). Het vermoeden bestaat, dat deze cijfers niet op een telling berusten, maar enkel een uitwerking zijn van de voorafgaande tellingen, die verder werden bijgehouden aan de hand van de bevolkingsmutaties. Vanaf An X werd namelijk in het Departement van de Roer per trimester bijgehouden, welke veranderingen in de bevolking optraden door geboorte, huwelijk, echtscheiding en overlijden. Merkwaardig is, dat het inwonertal in An XI soms beduidend lager ligt dan de bevolking in An X, waarvoor geen aanwijsbare verklaring is te geven. Hetzelfde is het geval met de bevolkingscijfers voor An XII (3), die wel overeenkomen met die uit An XI, maar belangrijk verschillen met de bevolking in An X. Bovendien beschikken wij voor An XII slechts over cijfers voor enige schaarse gemeenten, zodat wij ervan af moesten zien deze tellingen in de vergelijking op te nemen.

Uit hetzelfde jaar An XII dateert ook het boek van A. J. Dorsch, *Statistique du Département de la Roer*, die eveneens een samenvattende lijst van be-

1. Roerdepartement, o. c., nr. 35, 41, 45, 46, 50 en nr. 1a (samenvatting). Staatsarchief Düsseldorf.
2. Roerdepartement, o. c., nr. 3, 42, 47, 50 en 53. Staatsarchief Düsseldorf.
3. Roerdepartement, o. c., nr. 42, 50. Staatsarchief Düsseldorf.

volkingscijfers publiceert (1). Diens gegevens kloppen echter niet met de voorgaande cijfers. Hij baseert zich voornamelijk op de uitkomsten van de volkstelling uit An X, maar corrigeert deze op enkele plaatsen met latere cijfers. Wij hebben daarom ook deze cijfers niet in onze reeks vermeld.

Een volgend gegeven is te vinden in de bevolkingscijfers voor 1806, die eveneens nominatief zijn opgenomen naar geslacht en burgerlijke staat en die apart vermelden het aantal militairen uit elke gemeente. Van deze cijfers bestaan ook verzamellijsten voor het gehele departement (2). Voor de meeste gemeenten in de tegenwoordige provincie, die vroeger tot het Roerdepartement behoorden, hebben wij het bevolkingscijfer uit 1806 kunnen achterhalen.

Voor het jaar 1808 beschikken wij over een andersoortige telling, die geen overzicht geeft van de gehele bevolking, maar een verdeling maakt naar het beroep en naar het aantal personen, die kunnen lezen en schrijven (3). Aangezien ons niet bekend is, hoeveel personen in deze telling buiten beschouwing bleven - vermoedelijk alle kinderen beneden 12 jaar - zijn deze cijfers voor ons doel niet onmiddellijk bruikbaar.

Tenslotte zijn er nog enige bevolkingscijfers bekend uit 1812, die echter te onvolledig zijn om als vergelijkingsmateriaal te dienen (4). Voor de gemeenten in het Departement van de Roer volstaan wij derhalve met de cijfers uit An VII, uit An X en uit het jaar 1806.

1. A. J. Dorsch, *Statistique du Département de la Roer, Köln, 1804.*
2. Roerdepartement, o. c., nr. 2, 3, 4, 42. Staatsarchief Düsseldorf.
3. Roerdepartement, o. c., nr. 5. Staatsarchief Düsseldorf.
4. Roerdepartement, o. c., nr. 50 en 47. Staatsarchief Düsseldorf.

Limburg na de Franse tijd

Voor de bevolkingscijfers uit de periode, dat Limburg deel ging uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden, hebben wij ons allereerst gebaseerd op de uitkomsten van een volkstelling, die in het begin van 1815 werd gehouden op bevel van de souvereine vorst Willem I in de noordelijke en zuidelijke provincies (1). Deze zelfde cijfers vinden wij terug, wanneer bij de verdeling van de provincie in 28 militiekantons (2) voor het eerst de bevolking van de betrokken gemeenten wordt opgegeven (3).

Voor een aantal gemeenten in Zuid-Limburg zijn bevolkingscijfers uit 1814 bekend (4). Door de Commissarissen van de Prins van Oranje werden bij de inbezitneming van de voormalige Generaliteitsgemeenten bevolkingslijsten aangelegd. De heer J. M. van de Venne verwees ons naar bovengenoemde cijfers.

Het is ons niet bekend, of er nog voor meer gemeenten een bevolkingsopgave uit 1814 aanwezig is.

Tussen 1815 en 1820 schijnt er een nalatigheid bij de meeste gemeentebesturen bestaan te hebben wat betreft de bevolkingsadministratie. De Commissaris des Konings voerde daarom in 1820 een modelstaat in voor het verstrekken van "statistieke renseignementen". Daarbij moest telkenjare voor elk dorp en gehucht afzonderlijk het getal der bevolking met de meeste nauwkeurigheid worden vermeld (5). Men vindt in deze jaarlijkse opgave tal

1. De telling bevindt zich volgens Ramaer op het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.
2. Circulaire van 31 maart 1817, litt.nr. 32, Z., Administratief Memoriaal der Provincie Limburg, 1817 deel I.
3. Administratief Memoriaal, deel I, 1817, 510-524.
4. R. A. L., Provinciaal Archief, Verbalen der handelingen der Commissarissen, I, 194.
5. Administratief Memoriaal, 1820, deel VII, nr. 29.

van interessante gegevens, zoals het aantal weerbare mannen, het aantal vrouwen en kinderen, het aantal handwerkslieden enz. Helaas zijn slechts in enige gemeentelijke archieven deze uitgebreide staten bewaard. Voor onze opstelling moeten wij van dit materiaal afzien.

De hier verstrekte cijfers komen overeen met de bevolkingsontwikkeling, zoals deze blijkt uit de samenvoeging van gemeenten tot militiekantons. De daarbij verstrekte bevolkingsgetallen hebben wij tot basis genomen voor de staten van de absolute bevolking per 1 januari 1822 (1), per 1 januari 1825 (2) en per 1 januari 1828 (3). Een verificatie van de voorafgaande bevolkingscijfers vindt men in de uitkomsten van de eerste in Nederland gehouden volkstelling, welke op 1 januari 1830 plaats had. De resultaten van deze telling werden opgenomen in deel II van de vierde tienjaarlijkse volkstelling en daarbij bewerkt naar de gemeenten van het later aan Nederland gebleven gedeelte van de provincie Limburg (4). In vergelijking met alle vorige geniet deze volkstelling de meeste betrouwbaarheid.

Voor de periode, dat Limburg onder Belgisch bestuur stond en enkel Maastricht als Nederlandse enclave temidden van de "opstandige gebieden" was gelegen, is het moeilijk om bevolkingscijfers te vinden. Voor enkele gemeenten beschikken wij over de

1. Administratief Memoriaal, XIIIe deel, Maastricht 1823, 110-122. Resolutie van 3 maart 1823, litt. D, nr. 18.
2. Administratief Memoriaal, XVIe deel, Maastricht 1826, 113-125. Resolutie van 21 februari 1826, litt. FF., nr. 12.
3. Administratief Memoriaal, XIXe deel, Maastricht 1829, 159-172. Resolutie van 6 maart 1829, litt. QQ., nr. 18.
4. Uitkomsten der vierde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden, 1859, 's Gravenhage 1864, deel II.

absolute bevolking uit het jaar 1832.

Deze gegevens dankten wij aan de heer Drs. G. J. B. Verbeet, die deze verzamelde uit het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage en te Brussel (1). Deze cijfers, welke schijnbaar zijn gebruikt bij de onderhandelingen te Londen, passen echter niet geheel in de reeks, welke van 1831 t/m 1839 staan vermeld in het te Hasselt uitgegeven Mémorial administratif de la Province de Limbourg. Uit deze reeks hebben wij het bevolkingstal in de jaren 1833 en 1836 gekozen om de tussenliggende ontwikkeling aan te geven.

De reeks bevolkingscijfers hebben wij tenslotte afgesloten met de uitkomsten van de tweede volkstelling van 1 januari 1840 (2) en met het cijfer per 1 januari 1845 en de resultaten van de volkstelling van 19 november 1849 (3). Na deze datum komen geleidelijk steeds meer cijfers ter beschikking en neemt de moderne bevolkingsstatistiek een aanvang.

Proeve van een gebiedsindeling

Op zichzelf vormt de gemeentelijke indeling van Limburg een probleem, dat een aparte behandeling waard is. Wij hebben ons slechts gebaseerd op en-

1. Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage, Staatssecretaris Geheim, La M2, d. d. 22 januari 1832, La N2, d. d. 22 januari 1832.
Algemeen Rijksarchief Brussel, Ministerie Buitenlandse Zaken, inv. nr. 84, doss. Ia, Ministerie Financiën, doss. 42, cart. 68.
2. Uitkomsten van de tweede tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden, 's-Gravenhage 1842.
3. Uitkomsten van de derde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden, 19 november 1849, 's Gravenhage 1852.

kele bekende werken (1). Volledig is onze lijst van grenswijzigingen waarschijnlijk dan ook niet, want in de lokale archieven worden nog vele onuitgegeven stukken aangetroffen, die over dit onderwerp handelen. Chronologisch zijn de volgende wijzigingen van belang, welke zijn opgetreden sedert de invoering van de gemeentelijke bestuursvorm in de Franse tijd. Sommige dorpen, die tijdens het Ancien Régime tot één heerlijkheid behoorden, werden van elkaar gescheiden. Zo werden b. v. tot twee afzonderlijke gemeenten geformeerd de vroeger bij elkaar behorende dorpen Stevensweert en Ohé en Laak Beesel en Belfeld, Swalmen en Asselt, Heerlen en Voerendaal, Meerssen en Amby. Ook werden twee of meer vroeger zelfstandige dorpen tot één gemeente verenigd, zoals het geval was met Mook en Middelaar, Afferden, Heyen, Well en Bergen, Horst en Sevenum, Berg en Terblijt, Heer en Keer, St. Gerlach en Houthem, Gronsveld en Heugem enz. Wij geven hier slechts enige plaatsen als voorbeeld, omdat hieruit kan blijken, dat ook de vaststelling van het gemeentelijk territorium een zeer ingrijpende gebeurtenis geweest is (2).

1. E. M. Th. W. Nuyens. De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839. Werken nr. 2, uitgegeven door het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, gevestigd te Maastricht, Maastricht 1956.
2. Baron von Geusau. De politieke indeling van Limburg, 1794-1839, in: Publications de la Société historique et archéologique dans la duché de Limbourg, 39e deel (1903), 139 vv.
J. J. de Wit en A. J. Flament. De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinsche overheersching tot 1814-1817 (ontstaan der provincie Limburg), in: Publications, zie pag. 115

Om de bevolkingscijfers der verschillende gemeenten te groeperen per gebied hebben wij getracht een indeling te ontwerpen, welke zoveel mogelijk aansluit bij de geografische, politieke en kerkelijke indeling van het grondgebied van de tegenwoordige provincie. Strikt genomen was het mogelijk om ook een andere gebiedsindeling te hanteren, omdat de thans verzamelde bevolkingscijfers zich bijna alle uitstrekken tot de eerste helft van de 19e eeuw. Wij meenden echter een indeling te kunnen maken, welke ook bruikbaar is voor de 18e eeuw, zodat vroegere bevolkingsgegevens in een zinvol verband met de thans behandelde vergeleken kunnen worden.

Bij de geografische indeling meenden wij voor Noord- en Midden Limburg een scheiding te moeten aanbrengen tussen de gebieden op de linker en op de rechter Maasoever. Zulks leek ons verantwoord, omdat de Maas in vroegere eeuwen waarschijnlijk

47e deel, (1911).

H. Hardenberg. Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas (1796-1814), Den Haag 1946.

De oudste kaarten, waarop gemeentegrenzen staan aangegeven, dateren eerst later:

P. H. Witkamp. Kaarten der provinciën van het koninkrijk der Nederlanden, met bijvoeging van uitvoerige statistische gegevens, 's-Gravenhage 1864.

J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland en vernieuwingsatlas (herdrukken van 42 kaarten), Leeuwarden 1865-1882.

Een minutieuze bestudering van de oudste kadastrale kaarten, die enige decennia vroeger zijn, zou uiteraard het probleem grotendeels kunnen oplossen.

niet alleen een ruimtelijke, maar ook een sociale afstand tussen de bewoners van deze gewesten heeft teweeg gebracht.

Voor de politieke indeling hebben wij genomen de verdeling van het grondgebied na het barrière-trac-taat van 1715 met inbegrip van de kleinere wijzigin-gen, die in 1785 plaats hadden. Daarbij werd reke-ning gehouden, voorzover mogelijk, met de dekenale indeling van de vroegere en latere bisdommen.

Het is wellicht niet overbodig hier te beklemton-en, dat deze gebiedsindeling slechts als werkhypo-these dient om de verzamelde gegevens samen te vatten. Wij hebben daarbij geenszins de bedoeling scheidslijnen te trekken, waar deze nooit zo sterk, tenminste in sociaal-economisch opzicht, bestaan hebben. Wij betreden derhalve niet een studieterein dat als onderwerp heeft de bestudering van de poli-tieke invloedssfeer van Pruisen, de Republiek, de Oostenrijkse Nederlanden, Luik enz. Wel hopen wij later in staat te zijn na te kunnen gaan, of deze verschillende gebieden een andersoortige of een ge-lijke bevolkingsontwikkeling hebben gekend. Voorlopig zal de sociaal-economische geschiedenis echter niet veel verder kunnen gaan zonder een nadere in-tensieve geschiedvorsing.

De indeling van de gebieden hebben wij als volgt ontworpen:

1. De Noord-Limburgse uitlopers van het hertogdom Kleef, t.w. Mook, Gennep, Ottersum en Heyen, die stonden onder de soevereiniteit van de koning van Pruisen. Deze in oorsprong Gelderse plaat-sen hebben wij samengevoegd met de Gelderse enclave Middelaar en met het overig Pruisisch overkwartier van Gelder, dat op de rechter Maas-oever is gelegen, met name de plaatsen: Affer-den, Bleyenbeek, Bergen, Ayen, Well, Weller-looi, Arcen, Lom en Velden, Verschillende van deze plaatsen behoorden vóór 1559 tot het aarts-bisdom Keulen. Dit gebied behoorde in de Fran-se tijd tot het departement van de Roer.
2. Het ambt Kessel van het Pruisisch overkwartier

van Gelder, met name de plaatsen Geysteren, Wanssum, Oostrum, Meerlo, Oirlo, Venray, Tienray, Swolgen, America, Horst, Lottum, Blitterswijk, Broekhuizen, Broekhuizenvorst, Grubbenvorst, Sevenum, Blerick, Maasbree, Baarlo, Helden, Panningen en Kessel. Kerkelijk komt dit gebied overeen met het oude dekenaat Cuyck en het latere dekenaat Kessel. In de Franse tijd maakte dit gebied deel uit van het departement van de Roer.

3. Het gebied van Midden-Limburg op de linker Maasoever, dat bestond uit de volgende heerschappijen:
 - a. het Oostenrijks overkwartier van Gelder met de plaatsen Meyel, Weert, Ospel, Nederweert, Kelpen, Hunsel en Wessem;
 - b. de vrije Rijksheerlijkheid van het vorstendom Thorn met de plaatsen Thorn, Stramproy, Halter, Oolder, Baexem, Grathem, Ittervoort en Ell;
 - c. het graafschap Horn onder souvereiniteit van de Prins-Bisschop van Luik met de plaatsen Roggel, Heythuisen, Neer, Nunhem, Haelen, Buggenum, Horn en Beegden;
 - d. de vrije heerlijkheden Neeritter, Pol en Heel. Politiek was dit gebied sterk verbrokkeld. Kerkelijk behoorde het voor 1559 tot het oude dekenaat Maaseyck. Bij de oprichting van het bisdom Roermond werd het dekenaat Weert met de plaatsen Weert, Nederweert, Wessem, Meyel en Leveroy van het bisdom Luik afgescheiden. In de Franse tijd behoorde dit gehele gebied tot het departement van de Nedermaas.
4. Het overkwartier van Gelder op de rechter Maasoever met de steden Roermond en Venlo, het ambt Montfort en het graafschap Dalenbroeck. Dit gebied omvat het staatsoverkwartier van Gelder met de plaatsen Venlo, Belfeld, Reuver, Beesel, Linne, Maasbrächt, Stevensweert, Echt, Pey, Ohé en Laak, Roosteren en Vissersweert, benevens Vlodrop, St. Odiliënberg, Montfort,

Posterholt en Echterbosch. Daarnaast is er het Oostenrijks overkwartier, dat tot dit gebied behoort, met de plaatsen Roermond, Swalmen, Asselt, Leeuwen, Maasniel, Herten, Merum en Ool.

Verder hebben wij tot dit gebied gerekend de Gulikse plaatsen, die vroeger eveneens Gelders waren: Tegelen en Melick Herkenbosch. Zij zijn als uitlopers van het Guliks gebied als enclaves binnen het Gelders overkwartier gelegen.

Kerkelijk behoorde dit gebied na de oprichting van het bisdom Roermond bij het dekenaat Roermond of Montfort behoudens Venlo. Echter de plaatsen Belfeld, Melick Herkenbosch, Maasniel en Tegelen behoorden tot het Luikse dekenaat Wassenberg.

In de Franse tijd stond dit gebied onder de bestuursmacht van het departement van de Nedermaas met uitzondering van Melick Herkenbosch, dat tot het departement van de Roer behoorde.

5. Hetland van Gulik, bestaande uit de heerlijkheid Sittard en het oude ambt Born, met de plaatsen Sittard, Broeksittard, Munstergeleen en Wint-raeck, de plaatsen Limbricht en Einighausen, de Guttecoven, Dieteren en Grevenbicht en de "stad" Susteren. Van deze Gulikse plaatsen was oorspronkelijk alleen de heerlijkheid Sittard een zuiver Guliks gebied; Susteren en het oude ambt Born waren van oorsprong Gelders. Nadien breidde het hertogdom Gulik zijn invloed uit en resorteerde deze streek onder het Zuid-Duitse keurvorstendom Paltz.

Tot dit gebied hebben wij ook gerekend de Gelderse enclaves in dit Guliks gebied: Obbicht en Papenhoven en Nieuwstadt.

Nieuwstadt behoorde tot het staatsoverkwartier van Gelder.

Obbicht en Papenhoven waren tot 1785 een deel van het Oostenrijks overkwartier van Gelder, maar werden daarna Staats.

Kerkelijk komt dit gebied in grote trekken

overeen met de indeling van het Luikse dekenaat Susteren, dat na 1559 van het grotere dekenaat van die naam was overgebleven.

In de Franse tijd behoorden de gemeenten Susteren, Grevenbicht, Born, Limbricht, Urmond, Sittard en Munstergeleen tot het departement van de Roer. De Gelderse enclaves Nieuwstadt en Obbicht en Papenhoven kwamen onder het departement van de Nedermaas.

6. Het land van Valkenburg, dat het kerngebied vormt van het tegenwoordige Zuid-Limburg, was in de 18e eeuw verdeeld in het Oostenrijks land van Valkenburg ("sub patria belgica") en het staats land van Valkenburg ("sub dominatione Hollandorum").

Staats waren de plaatsen Valkenburg, Meerssen, Limmel, Houthem, Amby, Borgharen, Itteren, Geulle, Bunde, Ulestraten, Beek, Klimmen, Hulsberg, Schimmert, Heerlen en Voerendaal. Spaans waren Elselco, Geleen, Spaubeek, Schinnen, Nuth, Wijnandsrade, Oirsbeek, Amstenrade, Bingelrade, Jabeek, Schinveld, Merkelbeek, Brunssum, Hoensbroek, Schaesberg, Schin op Geul, Strucht en Oud-Valkenburg. In 1785 gingen de vier laatstgenoemde plaatsen over naar het staatsland van Valkenburg.

Tot dit gebied hebben wij ook gerekend de vrije heerlijkheid Stein, welke min of meer met het land van Valkenburg was verbonden.

Kerkelijk valt dit gebied ongeveer samen met het Roermondse dekenaat Valkenburg. Vanaf 1795 ressorteerde het land van Valkenburg in zijn geheel onder het departement van de Nedermaas.

7. Het Zuid-Limburgse randgebied, dat in de 18e eeuw over verschillende souverainen verdeeld was, namelijk:
- het condominium Maastricht, dat bestuurd werd door de Staten en het Prins-Bisdom Luik.
 - de Luikse plaatsen St. Pieter en Breust.
 - de dorpen van het graafschap Vroenhof: Lin-

- kulen, Wolder, Montenaken en Heukelom.
- d. de banken van St. Servaas: Heer en Keer, Berg.
 - e. de dorpen in Zuid-Limburg van het graafschap Daelhem, namelijk: Mheer, Noorbeek. Oost en Cadier.
 - f. de heerlijkheid Gronsveld met daarbij behorend Heugem, Eckelrade en Honthem.
 - g. de heerlijkheden Terblijt, Bemelen, Wittem, Mechelen, Epen, Wahlwiller, Nyswiller, Mesch, Rykholt, Cartils, Wylré, Slenaken, Eys en Rimburg.
 - h. de Valkenburgse enclaves: Eysden, St. Geertruid en Bemelen.
 - i. de Gulikse heerlijkheid Ter Heyden met de plaatsen Bleyerheide, Eygelshoven en Wau-bach.
 - j. het Oostenrijks land van 's Hertogenrade met de plaatsen Kerkrade, Simpelveld, Bocholtz en Spekholzerheide.
 - k. het Staats land van 's-Hertogenrade, waartoe behoorden Gulpen, Margraten, Holset, Vijlen en Vaals.

Kerkelijk behoorde dit gebied tot het dekenaat Maastricht en het bisdom Luik. In de Franse tijd was het een onderdeel van het Departement van de Nedermaas.

Gemeentelijke grenswijzigingen

Wij geven aan de voorgaande gebiedsindeling de voorkeur, niet enkel vanwege de grotere overzichtelijkheid, maar ook door het feit, dat de oppervlakte en grenzen der gemeenten in de loop der jaren sterk zijn veranderd door opgetreden grenswijzigingen en annexaties. Al komt dan landverlies of landaanwinning in Limburg zo goed als niet voor, toch zijn de gemeentegrenzen aan vele veranderingen onderhevig geweest.

Om echter de bevolkingscijfers naar gebied te kunnen groeperen, waren wij aangewezen op de ge-

gevens, zoals die voor elke gemeente staan aangegeven. In onderstaande staten hebben wij daarom naast de totalen per gebied ook de cijfers per gemeente vermeld. Bij de bevolkingsontwikkeling per gemeente dient men echter wel op zijn hoede te zijn.

Om de bevolkingscijfers van de opgegeven gemeenten vanaf de Franse tijd te kunnen verklaren, dient men te weten, welke grenswijzigingen er in de loop van de jaren hebben plaats gegrepen. Een vermeerdering of vermindering van bevolking kan namelijk eerst verklaard worden, indien men weet, of deze veranderingen samenhangen met de interne structuur van de bevolking of door een factor van buitenaf, zoals een gemeentelijke herindeling van het grondgebied, zijn veroorzaakt. Wij hebben daarom zoveel als mogelijk deze wijzigingen opgetekend met het jaar, waarin zij hebben plaats gehad.

Bij de inlijving bij Frankrijk in 1796 en de invoering van de departementale bestuursvorm werd aan de gemeenten beneden 5.000 zielen het recht ontnomen een eigen municipaliteit te vormen.

Alle gemeenten in het tegenwoordige Limburg met uitzondering van Maastricht werden tot kantons samengevoegd. Zo bestonden er in het departement van de Nedermaas o.m. de kantons Maastricht, Eysden, Meerssen, Valkenburg, Gulpen, Rolduc, Oirsbeek, Heerlen, Roermond, Venlo, Echt, Weert en Heythuizen.

Bij de wet van 28 pluviöse an VIII - 17 februari 1800 - kwamen de gemeenten weer in het bezit van een eigen bestuur. De gemeentelijke indeling bleef in grote trekken ook gehandhaafd, toen in 1815 uit het departement van de Nedermaas en een gedeelte van het departement van de Roer de provincie Limburg gevormd werd onder Nederlands bestuur.

Bij de grensvaststelling van deze provincie werden de volgende wijzigingen doorgevoerd: De gemeente Rolduc - 's Hertogenrade - kwam aan Pruisen; alleen de oude abdij bleef Nederlands. Ook werden enige gehuchten van Kerkrade afgescheiden. De gemeente Rimburch bleef als Nederlandse gemeente

gehandhaafd, maar de voornaamste woonkern lag over de grens. Het gehucht Scherpenseel werd aan Pruisen afgestaan in ruil voor het gehucht Wint-raak, dat in 1816 bij Hillesberg was gevoegd, maar vanaf 1818 bij Munstergeleen kwam. Broeksittard, dat voorheen onder Wehr viel, kwam aanvankelijk bij Sittard, maar vormde vanaf 1817 een eigen gemeente. Een deel van Millen werd in 1817 bij Nieuwstadt gevoegd. Het dorp Siebengewald, dat onder Weeze had geressorteerd, werd in 1817 bij Nederland gevoegd en tesamen met Veen, Dam en Koningsveen met de gemeente Ottersum verenigd. Tegelen en Melick-Herkenbosch bleven voorgoed Nederlands. Grenscorrecties hadden in 1816 en 1817 nog plaats bij Vaals, Bocholtz, Belfeld, Tegelen, Venlo, Arcen-Velden en Bergen. (1).

De plaatsen Blerick, Baarlo en Maasbree werden in 1815 verenigd tot één gemeente. Pol en Panheel werden in 1816 afgescheiden van Heel en vormden een zelfstandige gemeente. Maar in 1818 werd het deel Pol bij Wessem gevoegd, terwijl Panheel weer bij Heel kwam. Deze verandering bracht mee, dat Oler en Kelpen, die eertijds onder Wessem vielen, nu tot Grathem kwamen te behoren. Houtem en Katert kwamen onder Heel. Waar de Maas de scheiding vormde tussen de gemeenten, bleef de oude toestand bestaan. Op de plaatsen, waar dit door de veranderde loop van de rivier niet meer het ge-

- I. Voor een overzicht van de dorpen en heerlijkheden op het grondgebied van de tegenwoordige provincie Limburg in de jaren vóór de Franse tijd raadplege men de kaarten in de Geschiedkundige atlas van Nederland. De Republiek in 1795 met de heerlijkheden, ambachten enz., 's Gravenhage, 1923, Belangrijk archiefmateriaal omtrent de uitgestrektheid van de oude dorpen en gehuchten in: Inventaris van notarieele minuten en akten, voor landmeters gepasseerd, nr. II, 2-37, II, 998a, R. A. L.

val was, werd de situatie aangepast. Het gehucht Boyen, dat aan de overzijde van de Maas lag, werd van Grevenbicht afgescheiden. De Maasband, die onder Leuth en Eysden had behoord, kwam bij Stein.

Van de latere grenscorrecties zijn enkele belangrijke te noteren in de volgende jaren. In 1821 werd de zelfstandige gemeente Vaesrade opgeheven en gevoegd bij Nuth.

De zelfstandige gemeenten Breust en Oost werden in 1828 opgeheven en verenigd met Eysden. Tegelijk met deze samenvoeging werd St. Geertruid van Eysden afgescheiden en tot aparte gemeente verheven. Deze ingrijpende verandering had tot gevolg, dat de gemeente Eysden ongeveer driemaal zo groot werd als oorspronkelijk het geval was. In 1828 werd verder Keer en St. Antoniusbank van Heer naar Cadier overgebracht. Enkele kleinere wijzigingen hadden in 1823 en 1827 plaats. In 1823 geschiedde een grensafbakening tussen Maasbree en Wanssum. In 1827 werden opnieuw de grenzen vastgesteld tussen Noorbeek en 's Gravenvoeren, tussen Breust en Moelingen en tussen Eysden en Lixhe.

Tijdens de jaren, dat het grootste gedeelte van Limburg onder Belgisch bestuur stond, kwam er een grenswijziging tot stand tussen Stein en Elsloo, doordat Groot Meers naar laatstgenoemde gemeenten overging. Horst en Sevenum werden in 1836 van elkaar gescheiden en vormen sindsdien twee afzonderlijke gemeenten. Dit zijn de enige wijzigingen, die ons uit deze periode bekend zijn.

Tengevolge van de afscheiding van België hadden er een groot aantal veranderingen plaats. De meeste wijzigingen kregen eerst in 1843 hun beslag, zodat bij de volkstelling van 31 december 1839 hiermee nog geen rekening werd gehouden. In een enkel geval correspondeert de bevolking reeds met de nieuwe toestand, zoals b. v. te Ittervoort. De belangrijkste grensmutaties zijn de volgende: Neeritter en Ittervoort verloren grote gedeelten van hun gebied en hun bevolking. Het overgebleven gedeelte van de gemeente Vroenhoven bij Maastricht, dat voornamelijk de

kern Wolder omvat, werd de aparte gemeente Oud-Vroenhoven. Delen van Kanne en Lanaye werden eerst bij St. Pieter gevoegd, maar in 1844 bij Oud-Vroenhoven ingedeeld. In hetzelfde jaar werden delen van Gemmenich en Sippenaken bij de gemeenten Vaals en Wittem gevoegd. Een ruiling van gebied had gelijktijdig plaats tussen deze twee gemeenten. De gemeente Geulle kreeg in 1841 enige uitbreiding van haar territoire. Vissersweert en Danielsweert werden in 1839 bij de gemeente Roosteren ondergebracht, maar in 1840 voegde men Danielsweert bij de gemeente Grevenbicht. Kleinere gebiedsafstand had plaats bij de gemeenten Stramproy, Hunsel, Thorn, Stevensweert, Urmond-Berg, Obbicht en Papenhoven, Eysden en Mesch. (1)

De gemeentelijke grenswijzigingen, die wij in het voorgaande globaal hebben geschetst, stellen ons enigermate in staat om te beoordelen, in hoeverre de bevolkingscijfers van de aangegeven gemeenten vertoebeld zijn door opgetreden correcties en annexaties. Als leidraad bij de volgende staten kan deze opsomming goede diensten bewijzen, al kon niet worden aangegeven, hoeveel personen bij deze overdrachten van de ene gemeente naar de andere overgingen. Dit is enkel indirekt uit de bevolkingscijfers van de betrokken gemeenten af te leiden, doordat men dit aantal vergelijkt vóór en na de grenswijziging. De wetten tot grenswijziging - se-

1. De grensveranderingen tussen de gemeenten in de jaren 1830-1878 vindt men vermeld in: Bijdragen tot de algemeene statistiek van Nederland, jrg. 1878, 1e aflevering, 's-Gravenhage 1880. Een overzicht van de annexaties sedert 1878 is opgenomen in: "Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg", deel V, Maastricht 1960, pg. 56.

dert de gemeentewet van 1851 voorgeschreven (1) -
geven helaas geen uitsluitel, over het getal inwo-
ners, dat overging. Slechts na 1890 wordt dit ge-
leidelijk steeds meer het geval.

Er kleven derhalve nogal wat bezwaren en moer-
lijkheden aan een vergelijking van gemeentelijke be-
volkingcijfers uit de eerste helft van de vorige
eeuw. Daarom willen wij ons zoveel mogelijk beper-
ken tot de genoemde gebiedsindeling. Als kleinere
eenheid van vergelijking geven wij de voorkeur aan
een indeling van de bevolking per woonkern of onder-
deel van de gemeente. Een dergelijke indeling is
echter veel spaarzamer beschikbaar dan de gemeen-
telijke bevolkingcijfers. In een afzonderlijk arti-
kel zullen wij op de bevolkingsverdeling over de
verschillende kernen van de gemeente nader in-
gaan (2).

1. Vóór 1850 geschiedde de wijziging van gemeente-
grenzen bij kon. besluit. Ook deze K. B.'s geven
geen licht omtrent het getal bewoners, dat bij een
annexatie was betrokken.
2. Met ingang van de derde volkstelling per 31 de-
cember 1849 vindt men in elk der volgende tien-
jaarlijkse volkstellingen de plaatselijke indeling
der gemeente met het aantal bewoners.

A. De bevolking in de Franse tijd. (1796 - 1815)

Na de voorafgaande inleiding geven wij thans voor een aantal gebieden de bevolkingscijfers van elke gemeente. Voor de plaatsen in het departement van de Roer hebben wij opgenomen het inwonertal uit An VII (1798-1799), uit An X (1801-1802), uit 1806 en 1815. Voor de plaatsen in het departement van de Nedermaas kozen wij de bevolkingscijfers uit 1796, 1806, 1809, 1811 en 1815. Waar een volledige reeks cijfers beschikbaar was, zijn tevens de totaalcijfers vermeld, zodat de verschillende jaren met elkaar vergelijkbaar zijn.

	An VII	An X	1806	1815
Mook en Middelaar	1005	905	949	904
Gennep	820	765	910	982
Ottersum	1749	1748	2061	973
Bergen	2743	2749	-	2774
Arcen en Velden	857	823	-	1139
	7174	6990		6772

Tot de gemeente Ottersum behoorden in de Franse tijd de gehuchten Zelder, Vehn, Aaldonk, Milsbeek, de Lhoy, IJsheuvel, Vergena, Grünewald, Gocherlei, Gastweg en Kessel, waarvan er in 1815 een aantal van Ottersum werden afgescheiden en bij Pruisen gevoegd. Ook in de gemeente Arcen en Velden had in 1815 een grenswijziging plaats, toen de gemeente werd uitgebreid met de gehuchten Vorst, Hasselt en Velgart. Deze grenswijzigingen verklaren de plotselinge veranderingen, die in 1815 in het bevolkingstal optreden. Daardoor geven de totaalcijfers een enigszins scheef beeld.

Afgezien van deze incidentele factoren ziet men vanaf 1798 een regelmatige bevolkingstoename. Voor Mook, Gennep en Ottersum zijn ook bevolkingscijfers uit 1812 voorhanden (1). In dat jaar telde Mook 917 inwoners, Gennep 1004 inwoners en Ottersum 2149 inwoners. Tussen de jaren 1798 en 1812 nam de bevolking in deze drie gemeenten derhalve toe met 552 zielen, waarvan met name de bevolkingsstijging in Gennep en Ottersum opvallend is.

	An VII	An X	1806	1815
Wanssum	-	559	612	606
Meerlo	755	995	1161	1084
Venray	-	3025	3929	3831
Horst	3505	3690	3947	4320
Broekhuizen	679	776	764	641
Grubbenvorst	738	945	1103	1136
Maasbree	2023	2739	-	3131
Helden	1680	2042	2119	2015
Kessel	891	953	1018	950
		15724		17714

De gemeentelijke indeling vertoont enige afwijkingen van de tegenwoordige situatie. Tot de gemeente Horst behoorde ook Sevenum. De gemeente Maasbree omvatte tevens Baarlo en Blerick. Overigens lopen de grenzen gelijk.

Ook in dit gebied heeft er per saldo een behoorlijke toename van het inwonertal plaats gevonden.

1. Roerdepartement, o. c., nr. 50, Staatsarchief Düsseldorf.

Het meest uitgesproken lag die stijging tussen An VII en An X. Na laatstgenoemd jaar houdt in de meeste plaatsen de stijging aan, maar na 1806 zet een dalende tendens in. Deze daling had reeds lang vóór 1815 plaats. Van drie gemeenten kennen wij een bevolkingscijfer uit 1812, namelijk Kessel 950 inwoners, Meerlo 1121 inwoners en Broekhuizen 712 inwoners. Hieruit blijkt, dat de daling derhalve al vóór 1812 begonnen moet zijn.

Opmerkelijk is, dat de grootste gemeenten in dit gebied (Venray, Horst en Maasbree) ook de grootste toeneming te zien geven. Helaas beschikken wij niet over alle cijfers in de vermelde jaren. Het bevolkingstal uit An VII moeten wij bovendien met enig voorbehoud geven. De totalen geven aan, dat gedurende de laatste vijftien jaar van de Franse tijd de bevolking in dit gebied met 2000 personen toenam.

	1796	1806	1809	1811	1815
Meijel	546	732	713	720	698
Weert	4553	5200	5203	-	5312
Nederweert	3793	2884?	3553	3689	3358
Hunsel	467	607	558	570	584
Wessem	953	941	1027	1027	1006
Thorn	1109	1030	1154	-	1022
Stramproy	1016	1154	1146	-	1151
Baexem	520	491	478	474	509
Graethem	379	482	409	383	423
Ittervoort	314?	-	633	-	592
Roggel	1205	1299	1341	-	1236
Heythuizen	924	1188	1202	1191	1144
Neer	1087	1232	1074	1234	1249
Nunhem	205	148	145	148	184
Haelen	489	586	576	581	555
Buggenum	287?	483	493	-	472
Horn	542	871?	607	596	641
Beegden	471	553	539	470	516
Neeritter	953	956	1015	-	955
Pol en Panheel	233	243	264	-	216
Heel	408	421	421	-	425
	20136		22551		22248

Uit de totaalcijfers ziet men, dat de bevolkingstoename vooral plaats heeft tussen 1796 en 1809. De reeks uit 1806 toont de grootste stijging aan; na dit jaar krijgt de ontwikkeling een aarzelend verloop. In veel gevallen begint de bevolking dan te dalen. In sommige gemeenten echter (Weert, Nederweert, Wessum, Nunhem en Baexem) heeft er nog een verlate of geaccentueerde stijging plaats.

Waar achter het bevolkingscijfer een vraagteken geplaatst is, rijst het probleem van de juistheid van dit cijfer, hoewel dit in de bronnen als zodanig vermeld staat. Daarnaast ontbreken voor het jaar 1811 de bevolkingsopgaven voor verschillende gemeenten. In zijn algemeenheid komt het verloop overeen met de andere gebieden.

	1796	1806	1809	1811	1815
Venlo	4395	5021	5019	-	5503
Belfeld	291	351	346	323	317
Beesel-Reuver	998	1113	1109	1012	1013
Swalmen	1204	1393	1212	1112	1141
Maasniel	1223	1128	1042	1090	1094
Roermond	4232	4289	4191	-	4037
Herten	559	621	580	558	606
Linne	456	623	515	472	545
Maasbracht	786	975	965	933	928
Stevensweert	839	880	869	817	686
Ohé en Laak	412	448	463	460	467
Echt	1512?	2962	-	-	2616
Roosteren	601	547	585	591	745
Montfort	356?	586	607	616	562
Posterholt	470?	745	324?	696	684
St. Odiliënberg	461?	604	594	592	583
Vlodrop	595	701	712	724	738
	An VII	An X			1815
Tegelen	-	746			747
Melick-Herkenbosch	899	1062			1000
		24795			24012

Uit de totaalcijfers blijkt, dat dit gebied geen grote vooruitgang in bevolking te zien geeft. Toch zijn Roermond, Swalmen, Maasniel en Tegelen de enige plaatsen, waar werkelijk stagnatie optreedt. De Franse tijd valt namelijk ook hier in twee perioden uiteen; tot 1806 kennen de meeste gemeenten een bevolkingstoename; na 1806 wordt deze echter weer grotendeels ongedaan gemaakt. Een regelmatige stijging kan men slechts in Venlo, Vlodrop en Roosteren constateren. Het is merkwaardig, hoe het bevolkingsverloop van Venlo en Roermond verschilt. Terwijl in de aanvang beide plaatsen van ongeveer gelijke grootte zijn, is in 1815 Venlo een derde groter dan Roermond, dat in ontwikkeling achterbleef.

	1796	1806	1809	1811	1815
Obbicht en Papehoven	466	510	322?	652	569
Nieuwstadt	394?	627	609	614	602
	An VII	An X	1806	1815	
Sittard	2805	3329	3307	3207	
Broeksittard	429	470	510	494	
Munstergeleen	804	833	851	641	
Limbricht	907	1011	1068	1100	
Born	990	1203	1192	1214	
Urmond	713	858	700	824	
Grevenbicht	824	953	1007	803	
Susteren	976?	1398	1327	1450	
	8448	10055	9962	9733	

Bovengenoemde gemeenten in de streek rond Sittard hebben wij tesamen gevoegd, hoewel de twee eerste tot het departement van de Nedermaas en de overige tot het departement van de Roer behoren.

Broeksittard was geen afzonderlijke gemeente, maar was samen met Wehr en Susterseel een gemeente. De kern Broeksittard hebben wij afzonderlijk uitgesplitst.

Tot de gemeente Munstergeleen behoorde tijdens de Franse tijd ook het dorp Hillensberg, dat in 1815 van Munstergeleen werd afgescheiden. Vandaar ook is de teruggang in bevolking in 1815 te verklaren.

De opstelling laat zien, dat alleen in de beginperiode een regelmatige en soms zeer aanmerkelijke bevolkingsaanwas valt waar te nemen. Echter sedert 1806 kent het bevolkingsverloop veel meer ups en downs, zodat uiteindelijk de bevolking weer terugliep, zoals uit de totalen te zien is.

	1796	1806	1809	1811	1814	1815
Valkenburg	529	568	-	520	564	521
Houthem	627	609	-	427	480	519
Meerssen	1499	1423	1614	1637	1609	1545
Itteren	272	365	343	372	470?	352
Borgharen	318	-	-	-	350	305
Geulle	831	888	-	858	500?	894
Stein	990	1056	1136	-	-	1018
Bunde	478	608	-	585	547	515
Amby	432	457	425	427	425	503
Ulestraten	684	725	748	-	700	729
Beek	2226	2285	2461	2239	2228	1916
Schimmert	1107	-	1725	1225	1224	1191
Hulsberg	945	890	-	902	996	837
Klimmen	896	886	-	930	920	883
Voerendaal	1489	-	-	1571	1657	1520
Heerlen	3629	3497	3490	-	3500	3451
Nieuwenhagen	868	-	-	949	400?	863
	17820					17562

Meer dan in andere gebieden heeft de bevolkingsontwikkeling van deze streek een zeer ongelijkmatig verloop, welke het ontdekken van een meer algemene tendens bemoeilijkt. Vergelijkt men het totaal van 1796 met dat van 1815, dan is er een lichte daling te constateren. Toch zijn er vrij veel gemeenten, die tijdens deze jaren een bevolkingsstijging te zien geven, welke echter later weer verloren gaat. Opvallend is de dalende tendens in de gemeenten tussen 1814 en 1815, welke ons doet twijfelen aan de waarde van een van beide cijferreeksen. Zonder verdere analyse van de componenten van de bevolkingsontwikkeling kunnen wij geen verdere conclusies trekken.

	1796	1806	1809	1811	1815
Geleen	1841	2015	2214	2196	2106
Spaubeek	587	620	-	620	586
Elsloo	869	971	931	-	901
Schinnen	1700	-	-	-	1721
Nuth	1021	1085	-	968	1127
Vaesrade	151	110	-	-	122
Wijnandsrade	380	493	453	467	444
Amstenrade	383	393	414	386	318
Hoensbroek	1097	897	990	1001	1043
Oirsbeek	844	868	834	849	914
Bingelrade	293	337	320	339	270
Jabeek	394	444	393	404	409
Merkelbeek	577	607	-	628	561
Brunssum	959	947	1135	1023	893
Schinveld	820	783	672	725	674
Schaesberg	905	981	-	1311	874
Schin op Geul	285	299	291	299	306
Strucht	167	238	-	250	217
Oud- Valkenburg	500	537	424	506	395
	13773				13881

	1796	1806	1809	1811	1815
Maastricht	17.963	18.619	20.370	-	18.707
St. Pieter	472	586	-	541	555
Vroenhoven	961	-	-	-	988
Heer en Keer	869	996	1.137	-	1.144
Cadier	85	152	158	-	164
Gronsveld	477?	1.250	1.348	1.312	1.174
Rijckholt	89	-	165	180	182
Breust	505?	915	936	906	770
Oost	201	234	267	250	261
Eijsden	972	1.303	-	1.301	1.297
Mesch	199	221	234	231	211
Mheer	577	756	-	-	789
Noorbeek	546	-	-	-	677
Slenaken	454	530	-	565	554
Margraten	752	856	853	-	777
Berg en Terblijt	621	630	-	618	638
Bemelen	148	174	180	184	144
Wijlré	1.219	1.505	-	1.902	1.288
Gulpen	1.331	1.460	1.501	1.502	1.497
Wittem	2.650	2.954	2.853	-	2.769
Vaals	2.146	2.421	-	-	2.518
Simpelveld	606	833	-	875	813
Bocholtz	441?	887	-	-	783
Kerkrade	3.253	3.398	-	3.328	2.714
Eijgelshoven	-	-	-	-	398
Waubach	1.033	1.109	-	1.100	1.100
Rimburg	330	380	-	468	352
	38.783				43.259

Ook voor dit vroegere Oostenrijks gebied van Valkenburg valt het moeilijk in de bevolkingsontwikkeling een algemene lijn te ontdekken. De totaalcijfers geven nauwelijks enige stijging aan, hoewel deze er in de tussenliggende jaren zeer duidelijk geweest is. Per saldo zijn er evenveel gemeenten, waar de bevolking gestegen is als waar de bevolking in aantal terugliep. Een zeer opmerkelijke groei geven de gemeenten Geleen en Nuth te zien. Daarnaast is opvallend, dat in 1815 de bevolking in Brunssum, Schinveld, Schaesberg en Oud-Valkenburg zo sterk vermindert. In het algemeen kan men zeggen, dat in de jaren 1806-1809 de bevolkingscijfers het hoogst zijn.

Tussen 1796 en 1815 boeken de plattelandsgemeenten een aanwas van 3.732 personen en Maastricht van 744 personen. Over het algemeen is er een duidelijke bevolkingsgroei tot ca 1809 waarte nemen.

Daarna zet in veel gemeenten een daling in, waarvan Maastricht, Kerkrade en Wittem duidelijke voorbeelden geven. In Kerkrade was dit een gevolg van de grenswijziging. In sommige gemeenten hield de bevolkingsgroei aan, zoals te Vaals, Gulpen en Noorbeek.

B. De bevolking van Limburg tussen 1815 en 1830.

Het verloop van de bevolking in deze periode hebben wij nagegaan op vijf tijdstippen, namelijk de reeds vermelde telling uit 1815, vervolgens op 1 januari 1822, 1 januari 1825, 1 januari 1828 en tenslotte de volkstelling van 1 januari 1830. In het volgend overzicht geven wij volgens dezelfde gebiedsindeling de bevolkingscijfers per gemeente, gevolgd door enig summier commentaar.

	1815	1822	1825	1828	1830
Mook en Middelaar	904	847	872	895	920
Gennep	982	1028	1063	1137	1042
Ottersum	973	1344	1331	1288	1402
Bergen	2774	2936	3005	2997	3445
Arcen en Velden	1139	1357	1350	1390	1547
	6772	7512	7621	7707	8356

Uit de totaalcijfers van dit gebied blijkt, dat er een sterke bevolkingsgroei heeft plaats gehad tijdens de jaren van het Verenigd Koninkrijk. Hier schuilt echter voor Ottersum een aanwas in, die samenhangt met de annexatie van Siebengewald, terwijl de stijging in Bergen en Arcen en Velden ten dele afkomstig is van grenscorrecties in 1816 en 1817. Toch blijft de groei in de drie laatstgenoemde gemeenten aanmerkelijk hoger dan in Mook en Gennep. Vooral Mook gaat weinig in zielental vooruit en haalt niet meer het bevolkingstal, dat het in de aanvang van de Franse tijd bezat.

	1815	1822	1825	1828	1830
Wanssum	606	509	612	634	674
Meerlo	1084	1166	1252	1295	1288
Venray	3831	3949	4108	4206	4237
Horst	4320	4398	4523	4509	4760
Broekhuizen	641	655	686	721	843
Grubben- vorst	1136	1204	1219	1225	1170
Maasbree	3131	3428	3561	3690	3858
Helden	2015	2139	2229	2336	2430
Kessel	950	1012	1059	1055	1045
	17714	18460	19249	19671	20305

Dit gebied vertoont tussen 1815 en 1830 een vrij regelmatige bevolkingsaanwas. Een opmerkelijke stijging geven de gemeenten Maasbree en Broekhuizen te zien, welke vooral valt tussen 1825 en 1830. Een geringe groei heeft Grubbenvorst, dat na 1828 in bevolking achteruit gaat. Wij wijzen tenslotte nog op de teruggang in de gemeente Wanssum, dat een deel van zijn gebied aan Maashees moest afstaan.

Tussen 1815 en 1825 is de bevolkingsstijging in het gebied Midden-Limburg ten westen van de Maas niet groot. Een uitzondering op deze regel vormen de gemeenten Meijel, Nederweert, Hunsel, Grathem, Roggel, Heythuizen en Buggenum. De gemeente Heel en Panheel werd in 1818 gevormd samen met Houtem en Kakert. Pol kwam bij Wessem. Grathem werd uitgebreid met Oler en Kelpen. Er zijn 4 gemeenten, die per saldo een bevolkingsachteruitgang kennen: Wessem, Stramproy, Beegden en Ittervoort.

	1815	1822	1825	1828	1830
Meijel	698	761	782	797	840
Weert	5.312	5.483	5.694	5.870	5.895
Nederweert	3.358	3.546	3.713	3.890	4.101
Hunsel	584	975	993	1.032	1.036
Wessem	1.006	684	723	757	752
Thorn	1.022	1.098	1.111	1.119	1.153
Stramproy	1.151	1.079	1.101	1.118	1.167
Baexem	509	498	458	461	476
Grathem	423	928	921	940	949
Ittervoort	592	291	298	338	319
Roggel	1.236	1.322	1.427	1.428	1.394
Heijthuisen	1.144	1.219	1.268	1.270	1.253
Neer	1.249	1.264	1.268	1.342	1.502
Nunhem	184	220	199	194	198
Haelen	555	562	569	584	599
Buggenum	472	503	535	550	607
Horn	641	641	669	666	688
Beegden	516	485	502	511	535
Neeritter	955	-	-	-	1.264
Heel en Panheel	641	713	728	758	746
	22.248	22.272	22.959	23.625	25.374

	1815	1822	1825	1828	1830
Venlo	5.503	6.421	6.690	6.925	7.277
Belfeld	317	403	438	456	448
Beesel- Reuver	1.013	1.109	1.173	1.239	1.237
Swalmen	1.141	1.239	1.289	1.325	1.445
Maasniel	1.094	1.188	1.261	1.317	1.282
Roermond	4.037	4.800	4.909	4.903	5.397
Herten	606	598	619	649	658
Linne	545	618	655	661	658
Maasbracht	928	998	1.007	1.005	998
Stevens- weert	686	840	847	857	908
Ohé en Laak	467	457	483	502	549
Echt	2.616	2.747	2.914	3.020	3.210
Roosteren	745	735	773	782	779
Montfort	562	611	633	641	660
Posterholt	684	747	807	880	853
St. Odi- liënberg	583	603	642	667	707
Vlodrop	738	783	809	829	871
Tegelen	747	878	895	950	1.123
Melick Her- kenbosch	1.000	1.229	1.190	1.139	1.157
	24.012	27.004	28.034	28.747	30.217

men er in deze gemeenten slechts 745 inwoners bij.

Een grote bevolkingsstijging vertonen de gemeenten Stein (in 1818 uitgebreid met Maasband) en Houthem, een stilstand in Ulestraten en een merkwaardige teruggang na 1825 ziet men in Geulle.

	1815	1822	1825	1828	1830
Geleen	2106	2135	2151	2104	2166
Spaubeek	586	600	608	612	637
Elsloo	901	749	739	726	786
Schinnen	1721	1751	1796	1850	1954
Nuth	1127	1168	1192	1188	1183
Vaesrade	122	-	-	-	-
Wijnands- rade	444	443	438	456	472
Amstenrade	318	332	345	367	455
Hoensbroek	1043	1077	1168	1227	1189
Oirsbeek	914	927	977	1016	1049
Bingelrade	270	345	367	386	428
Jabeek	409	420	439	442	428
Merkelbeek	561	582	609	656	625
Brunssum	893	949	984	938	1007
Schinveld	674	704	736	733	733
Schaesberg	874	899	914	962	1106
Schin-op- Geul	306	317	327	343	349
Strucht	217	241	263	257	283
Oud-Val- kenburg	395	500	545	540	543
	13881	14139	14598	14803	15393

In tegenstelling tot andere gebieden valt er voor de gehele periode een vrij grote aanwas te constateren, hetgeen voornamelijk veroorzaakt wordt door het feit, dat ook in de jaren 1815-1822 de bevolking behoorlijk toenam. De grootste stijging ziet men in de steden Roermond en Venlo, en verder in Tegelen, Belfeld, Swalmen en Posterholt. Weinig ontwikkeling is daarentegen te bespeuren in Maasbracht en Roosteren.

	1815	1822	1825	1828	1830
Sittard	3207	3465	3527	3605	3708
Broek Sittard	494	514	547	572	606
Munstergeleen	641	547	550	566	613
Limbricht	1100	1173	1193	1227	1247
Born	1214	1280	1330	1287	1317
Urmond	824	854	896	849	955
Grevenbicht	803	855	872	877	952
Susteren	1450	1461	1530	1734	1667
Obbicht en Papenhoven	569	556	581	562	555
Nieuwstadt	602	689	723	764	729
	10904	11394	11749	12043	12349

De groei in dit gebied is niet bijzonder groot. De gemeenten Munstergeleen en Obbicht en Papenhoven vertonen zelfs een daling.

Merkwaardig is te zien, dat in Born en Urmond tot 1825 een snelle groei plaats had, waarna echter de bevolking weer is ingekrompen.

In twee gemeenten hebben wij met bijzondere factoren te maken:

Nieuwstadt werd in 1817 met het gehucht Millen ver-
groot;
Grevenbicht moest in 1818 het gehucht Boijen af-
staan.

	1815	1822	1825	1828	1830
Valkenburg	521	632	643	672	673
Houthem	519	593	596	590	732
Meerssen	1545	1622	1744	1713	1738
Itteren	352	379	385	373	391
Borgharen	305	338	360	349	393
Geulle	894	956	1006	938	923
Stein	1018	1534	1565	1574	1636
Bunde	515	510	550	572	590
Amby	503	582	588	609	644
Ulestraten	729	698	717	736	735
Beek	1916	2100	2155	2171	2343
Schimmert	1191	1262	1311	1349	1308
Hulsberg	837	927	928	901	1023
Klimmen	883	913	930	977	985
Voerendaal	1520	1534	1569	1558	1605
Heerlen	3451	3696	3875	3988	4140
Nieuwen- hagen	863	965	886	916	1074
	17562	19241	19808	19986	20933

De bevolkingsgroei heeft in deze periode een vrij
regelmatig verloop, omdat in dit gebied tussen 1815
en 1822 niet zo'n stagnatie optreedt als elders. Wel
is er tussen 1822 en 1828 enige aarzeling in de be-
volkingsaanwas te constateren, want in totaal kwa-

Dit gebied vertoont de geringste aanwas tussen 1815 en 1830. Duidelijke voorbeelden van deze tendens zijn de gemeenten Geleen, Nuth (ondanks de samenvoeging in 1821 met Vaesrade) en Elsloo. Een bevolkingsvoortgang is voornamelijk te constateren in Schaesberg, Amstenrade en Bingelrade en voorts in de dorpen bij Valkenburg: Schin op Geul, Strucht en Oud-Valkenburg. Het is trouwens merkwaardig dat de vroegere gemeenten en dorpen, die nu tot de gemeente Valkenburg-Houthem behoren, in deze periode sterk groeiden, n.l. van 1958 tot 2580 inwoners. Hiermede overtreft Valkenburg in belangrijke mate de groei van plaatsen als Geleen, Beek, Gulpen en Meerssen.

In het Zuid-Limburgs gebied aan de zuidrand heeft er in deze jaren een behoorlijke bevolkingsstijging plaats, vooral in de jaren 1828-1830. Dit hangt evenwel voor een groot deel samen met de bevolkingsgroei van de gemeente Maastricht op het einde van de twintiger jaren. Van de overige gemeenten is de bevolkingsaanwas veel geringer. Kerkrade, Simpelveld en Wijlré vertonen nog de meest constante groei.

Twee incidentele factoren hebben invloed gehad op de bevolkingsontwikkeling, n.l. de wijziging in de gemeentegrenzen in Cadier en Keer en in Eijsden. In 1828 werd Keer afgescheiden van Heer en bij Cadier gevoegd, hetgeen de mutatie in 1828 verklaart. In hetzelfde jaar werd de gemeente Eijsden aanzienlijk uitgebreid, doordat Breust en Oost werden opgeheven en met Eijsden samengesmolten. Echter een afzonderlijke gemeente St. Geertruid werd in hetzelfde jaar opgericht bestaande uit een gebied, dat vroeger tot Eijsden behoord had.

	1815	1822	1825	1828	1830
Maastricht	18.707	19.730	20.589	21.233	24.444
St. Pieter	555	588	621	633	666
Vroenhoven	988	1.037	1.103	1.155	1.220
Heer en Keer	1.144	1.230	1.279	1.144	1.152
Cadier	164	170	178	545	568
Gronsveld	1.174	1.202	1.243	1.241	1.385
Rijckholt	182	187	187	192	195
Breust	770	963	986	-	-
Oost	261	292	301	-	-
Eijsden	1.297	1.380	1.465	1.868	1.892
St. Geertruid	-	-	-	853	851
Mesch	211	223	249	238	230
Mheer	789	812	878	881	872
Noorbeek	677	736	769	809	762
Slenaken	554	539	560	592	557
Margraten	777	830	869	895	910
Berg en Terblijt	638	718	686	694	749
Bemelen	144	206	212	225	223
Wijlré	1.288	1.385	1.446	1.516	1.608
Gulpen	1.497	1.620	1.688	1.717	1.802
Wittem	2.769	2.839	2.931	3.003	3.030
Vaals	2.518	2.545	2.564	2.573	2.773
Simpelveld	813	965	1.006	1.016	1.083
Bocholtz	783	791	823	838	884
Kerkrade	2.709	2.976	3.147	3.291	3.435
Eijgelshoven	398	426	463	446	445
Waubach	1.100	1.187	1.212	1.273	1.242
Rimburg	352	290	307	300	290
	43.259	45.867	47.762	49.171	55.268

C. De bevolking van Limburg tussen 1830 en 1850.

• Volgens de gebruikte indeling in gebieden is voor deze periode de bevolking vergeleken op zes verschillende momenten: per 1 januari 1830 (volkstelling), op 1 januari 1833, op 1 januari 1836 op 31 december 1839 (volkstelling), op 1 januari 1845 en tenslotte op 19 november 1849 (volkstelling). Dit tijdvak valt in twee onderscheiden decennia uiteen, namelijk de Belgische tijd en de veertiger jaren. Bij ons commentaar zullen wij iets nader ingaan op de verschillen in bevolkingsontwikkeling, die er zich in deze twee perioden voordoen.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Mook	920	953	1005	1016	1036	1194
Gennep	1042	1090	1132	1112	1153	1234
Otter- sum	1402	1427	1514	1540	1705	1712
Bergen	3445	3360	3414	3663	3745	4030
Arcenen Velden	1547	1531	1570	1599	1652	1681
	8356	8362	8591	8930	9291	9851

Uit deze cijfers blijkt, dat de sterkste bevolkingsgroei plaats had tussen 1845 en 1849; daarentegen was de aanwas tussen 1830 en 1836 slechts gering. Relatief heeft de grootste stijging plaats in Mook en Ottersum. Deze laatste gemeente overtreft in de veertiger jaren Arcen en Velden, dat minder snel groeit, in zielental. Bergen heeft als gemeente het grootste inwonertal, doordat het uit niet minder dan acht dorpen en gehuchten bestaat. De grootste dorpskern in deze streek heeft de gemeente Gennep.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Wanssum	674	681	684	761	790	740
Meerlo	1288	1311	1386	1303	1340	1349
Venray	4237	4233	4379	4436	4545	4727
Horst	4760	4753	4879	4712	3216	3322
Sevenum	-	-	-	-	1740	1770
Broekhuizen	843	835	886	867	874	848
Grubbenvorst	1170	1155	1183	1268	1327	1378
Maasbree	3858	3873	4035	4011	4180	4128
Helden	2430	2466	2565	2743	2623	2700
Kessel	1045	1046	1087	1213	1262	1230
	20305	20353	21084	21314	21897	22192

De aanwas in dit gebied is gering, vooral in de dertiger jaren. In tegenstelling tot de vorige periode zijn nu Grubbenvorst en Kessel de snelst groeiende gemeenten, terwijl Broekhuizen de geringste stijging vertoont. In 1836 werden Horst en Sevenum twee afzonderlijke gemeenten. Daardoor werd Venray de grootste plaats in dit gebied.

Tussen 1830 en 1836 vertoont Midden-Limburg ten westen van de Maas een vrij regelmatige groei. Daarna echter komt er in de bevolkingsontwikkeling enige vertraging. Dit hangt gedeeltelijk samen met de grenswijzigingen als gevolg van de Belgische afscheiding, hetgeen vooral het geval is in Neeritter en Itervoort. Er zijn andere plaatsen, die door natuurlijke factoren een bevolkingsachteruitgang kennen. Men lette b. v. op het verloop in Nederweert, Hunsel, Stramproy, Roggel en Heel en Panheel. De grootste groei (meer dan 20%) vertonen in deze periode de gemeenten Horn, Haelen en Thorn.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Meijel	840	876	927	950	1.006	974
Weert	5.895	5.930	6.030	6.285	6.540	6.927
Neder- weert	4.101	4.207	4.315	4.230	4.478	4.335
Hunsel	1.036	1.117	1.152	1.077	969	959
Wessem	752	759	809	835	881	892
Thorn	1.153	1.153	1.210	1.247	1.274	1.389
Stramproy	1.167	1.211	1.262	1.233	1.282	1.209
Baexem	476	496	526	536	582	548
Graethem	949	951	1.006	1.000	1.053	1.070
Ittervoort	319	351	367	330	248	236
Roggel	1.394	1.349	1.430	1.397	1.423	1.382
Heyt- huizen	1.253	1.269	1.306	1.337	1.403	1.503
Neer	1.402	1.435	1.517	1.520	1.538	1.502
Nunhem	198	177	200	194	206	224
Haalen	599	611	646	648	690	750
Buggenum	607	587	618	641	669	675
Horn	688	686	740	793	854	903
Beegden	535	527	571	575	616	628
Neeritter	1.264	1.243	1.335	1.386	748	754
Heel en Panheel	746	775	810	785	801	775
	24.774	25.510	26.777	26.989	27.261	27.635

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Venlo	7277	6517	6615	7179	6723	7526
Belfeld	448	368	389	397	412	437
Beesel- Reuver	1237	1267	1310	1295	1385	1425
Swalmen	1445	1411	1455	1502	1576	1659
Maasniel	1282	1281	1314	1295	1339	1388
Roermond	5397	5349	5613	5937	6095	7212
Herten	658	661	704	735	743	748
Linne	732	735	763	763	792	809
Maasbracht	998	996	1029	1084	1119	1175
Stevens- weert	908	889	919	988	1037	1054
Ohé en Laak	549	566	582	556	554	565
Echt	3210	3223	3415	3584	3537	3687
Roosteren	779	776	800	931	907	929
Montfort	660	651	699	674	685	671
Posterholt	853	845	882	900	933	998
St. Odi- liënberg	707	704	759	792	825	817
Vlodrop	871	844	915	810	859	852
Tegelen	1123	1165	1170	1293	1360	1370
Melick- Herken- bosch	1157	1137	1206	1198	1250	1299
	30291	29385	30539	31913	32131	34621

De dertiger jaren zijn voor dit gebied blijkbaar moeilijk geweest; het bevolkingsaccres immers was

vrij gering. Duidelijk blijkt dit in steden als Venlo en Roermond, waar de bevolking tussen 1830 en 1833 aanzienlijk terugliep. Op het einde van de dertiger jaren openbaart zich enige groei, welke zich voortzet in de veertiger jaren en na 1845 in een hoger tempo. Venlo en Roermond geven grote verschillen te zien; in Roermond is in deze periode de groei veel hoger dan in Venlo. Een stagnatie ziet men optreden in Belfeld, Montfort, Vlodrop en Ohé en Laak. De stijging in Roosteren is een gevolg van een grenscorrectie in 1841.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Sittard	3708	3791	3876	3943	4113	4324
Broeksittard	606	626	636	624	666	677
Munstergeleen	613	590	604	643	683	689
Limbricht	1247	1290	1342	1395	1513	1471
Born	1317	1309	1376	1426	1440	1535
Urmond	955	983	1038	1080	1072	1093
Grevenbicht	952	982	1019	909	967	1010
Susteren	1667	1736	1827	1784	1841	1945
Obbicht en Papenhoven	555	589	640	632	635	679
Nieuwstadt	729	743	787	795	837	855
	12349	12639	13145	13231	13767	14278

Ook in dit gebied vertoont zich de tendens dat tijdens de dertiger jaren de bevolkingsontwikkeling enigszins achterblijft. Dit verschijnsel ziet men duidelijk in Grevenbicht, Obbicht en Papenhoven, Broeksittard en Susteren. Nadien is de toename echter vrij regelmatig, met uitzondering van de gemeente Limbricht, waar tussen 1845 en 1849 een daling plaats heeft.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Valkenburg	673	673	677	710	741	755
Houthem	732	723	694	724	709	707
Meerssen	1738	1787	1862	1891	2062	2284
Itteren	391	379	402	386	405	455
Borgharen	393	448	489	431	441	499
Geulle	923	945	954	955	978	985
Stein	1636	1634	1695	1460	1534	1588
Bunde	590	601	608	617	660	622
Ambij	644	658	704	660	667	749
Ulestraten	747	772	787	796	777	799
Beek	2343	2398	2416	2396	2380	2462
Schimmert	1308	1317	1324	1367	1361	1416
Hulsberg	1023	934	981	1059	1047	1137
Klimmen	985	1004	1033	1060	1063	1109
Voerendaal	1605	1610	1651	1685	1700	1766
Heerlen	4140	4168	4273	4336	4571	4539
Nieuwen- hagen	1074	1078	1113	1102	1087	1054
	20945	21129	21663	21635	22183	22926

In dit gebied merken wij een bevolkingsstijging op in Meerssen, Borgharen, Amby en Itteren. In de andere plaatsen is de aanwas niet groot. Tekenend is dat in de dertiger jaren slechts een groei van 690 personen optreedt. Na 1840 is het verloop iets sneller. Een aarzeling of stilstand ziet men in de gemeenten Houthem, Ulestraten, Bunde, Voerendaal Heerlen, Nieuwenhagen en Stein. (gevolg van grenswijziging ten gunste van Elsloo).

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Geleen	2166	2076	2097	2114	2104	2181
Spaubeek	637	636	627	699	719	706
Elsloo	786	758	757	1110	1151	1254
Schinnen	1954	1963	1988	1964	2027	1996
Nuth	1183	1234	1300	1201	1267	1314
Vaesrade	-	-	-	-	-	-
Wijnands- rade	472	477	473	471	473	473
Amstenrade	455	450	460	495	506	532
Hoensbroek	1189	1227	1232	1197	1166	1198
Oirsbeek	1049	1045	1050	1050	1091	1048
Bingelrade	428	425	443	418	440	420
Jabeek	428	430	451	435	415	431
Merkelbeek	625	666	703	680	698	710
Brunssum	1007	1044	1088	1014	940	1000
Schinveld	733	739	762	845	821	894
Schaesberg	1106	1037	1077	1145	1130	1120
Schin op Geul	349	350	356	354	364	396
Strucht	283	287	294	294	292	285
Oud-Val- kenburg	543	572	617	576	605	597
	15393	15416	15775	16062	16209	16555

In veel gemeenten is de bevolkingsaanwas zeer gering, ondanks het feit dat de totaalcijfers een regelmatige tendens te zien geven. Een stagnatie treedt op in Geleen, Schinnen, Oirsbeek, Bingelrade, Jabeek, Brunssum, Hoensbroek, Schaesberg,

Wijnandsrade en Strucht. Een bevolkingsstijging treedt op in Amstenrade, Schinveld, Schin op Geul en Elsloo (gevolg van grenswijziging met Stein).

In de totaalcijfers van het Zuid-Limburgse randgebied ziet men een merkwaardige op- en neergang in de bevolking van dit gebied. Van 1830 tot 1836 liep de bevolking terug in bijna alle gemeenten. Van 1836 tot 1839 valt er een plotselinge stijging waar te nemen. In de eerste helft van de veertiger jaren loopt de bevolking weer terug, waarna er wederom een herstel en bevolkingsgroei intreedt. Deze tendens is duidelijk af te lezen uit de bevolkingsontwikkeling van Maastricht, maar vertoont zich ook in de meeste van de overige gemeenten.

Enige bijzondere factoren hadden invloed op deze cijfers, n.l. de grenswijzigingen tussen 1839 en 1843 in de gemeenten Oud-Vroenhoven, St. Pieter, Vaals, Wittem en Rimburg.

Per saldo zijn er slechts vijf gemeenten waar de groei het gemiddelde in behoorlijke mate overschrijdt: Gronsveld, Margraten, Gulpen, Vaals en Kerkrade.

	1830	1833	1836	1839	1845	1849
Maastricht	24.444	21.673	21.673	25.483	22.627	25.140
St. Pieter	666	679	679	700	673	647
Vroenhoven	1.220	-	-	1.461	1.106	1.264
Heer	1.152	1.197	1.265	1.270	1.287	1.250
Cadier en Keer	568	607	654	618	619	619
Gronsveld	1.385	1.427	1.463	1.517	1.616	1.682
Rijckholt	195	202	200	179	189	200
Eijsden	1.892	1.952	2.050	2.069	2.076	1.996
St. Geertruid	851	877	902	923	966	962
Mesch	230	237	243	229	216	264
Mheer	872	910	934	867	935	970
Noorbeek	762	813	916	828	838	822
Slenaken	557	576	601	603	551	595
Margraten	910	945	990	1.060	1.102	1.129
Berg en Terblijt	749	746	748	766	766	793
Bemelen	223	259	263	235	224	222
Wijlré	1.608	1.633	1.638	1.622	1.660	1.623
Gulpen	1.802	1.798	1.889	1.981	2.125	2.141
Wittem	3.030	3.112	3.163	3.213	3.345	3.395
Vaals	2.773	2.609	2.640	2.934	2.903	3.279
Simpelveld	1.083	1.107	1.146	1.098	1.135	1.112
Bocholtz	884	908	925	965	1.014	1.004
Kerkrade	3.435	3.379	3.489	3.830	3.967	4.240
Eijgelshoven	445	441	451	452	445	455
Waubach	1.242	1.266	1.309	1.353	1.242	1.229
Rimburg	290	315	334	279	268	262
	53.268	49.668	50.565	56.535	53.895	57.295

Enige samenvattende conclusies

De bevolkingcijfers uit de eerste helft van de 19e eeuw leren ons, dat Limburg een volledig platelandsgebied was. Er was in die tijd slechts één grote stad, met meer dan 20.000 inwoners, Maastricht. Ofschoon deze stad minder zielen telde dan de zustersteden Aken en Luik, vertoont Maastricht toch alle kenmerken van een grote bevolkingsagglomeratie (1). Daarnaast komen er een aantal gemeenten voor, die temidden van het omliggend plattelandsgebied een beperkte stedelijke functie vervullen. Hun inwonertal is weliswaar naar de huidige begrippen gering, maar steekt ver uit boven de gemiddelde aantallen van de overige gemeenten. Als zodanig moeten vooral aangemerkt worden de plaatsen Venlo, Roermond en Weert, de enkele gemeenten, die in het midden van de vorige eeuw meer dan 5.000 zielen telden.

De bevolkingsgrootte is echter geen geheel juiste maatstaf om het karakter van een gemeente te typeren, omdat het zielental vaak een optelsom is van de bevolkingcijfers van een groot aantal dorpen en gehuchten (b.v. Bergen, Maasbree, Nederweert, Echt, Wittem en Vaals). Juister is de grootte van de eigenlijke kern of centrumplaats als richtsnoer aan te houden. In dat geval zien wij behalve Maastricht, Roermond, Venlo en Weert nog vijf plaatsen, welke in de aanvangsperiode een relatief groter inwonertal hadden (meer dan duizend inwoners in de kern zelf), namelijk Sittard, Kerkrade, Heerlen,

1. Zie het uitstekende artikel over de demografische ontwikkeling van Maastricht in vorige eeuwen van A. G. H. Kemp. Het verloop van de bevolkingscurve van Maastricht tot 1830, in *Miscellanea Trajectensia*. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Stadsbibliotheek van Maastricht, Maastricht 1962, blz. 339-362.

Venray en Thorn. Het zijn deze laatste plaatsen, welke met uitzondering van Thorn ook later de grootste groei doormaken.

Een van de belangrijkste conclusies uit deze cijfers is, dat in de eerste helft van de vorige eeuw reeds van een regelmatig voortschrijdende bevolkingsgroei gesproken kan worden. Deze gevolgtrekking is meer opzienbarend dan zij op het eerste gezicht lijkt. Immers de snelle bevolkingsaanwas van de laatste eeuw is een verschijnsel, dat vroeger niet in deze omvang voorkwam. In vorige eeuwen wisselen perioden van groei af met tijden van stilstand of plotselinge bevolkingsachteruitgang. Voor Limburg blijkt nu, dat de constante groei al tijdens de Franse tijd begonnen was. Waarschijnlijk is, dat deze dateert vanaf ca 1750, zoals men voor de Zuidelijke Nederlanden heeft trachten aan te tonen. Vóór die tijd moet er een dalende bevolkingsontwikkeling hebben plaats gehad, indien men in aanmerking neemt, dat er tijdens de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw weinig nieuwe nederzettingen in Limburg ontstaan zijn in verband met de stagnatie in landbouw en voedselproductie. Dit vraagstuk dient overigens nog geheel te worden onderzocht.

Het groeitempo was niet in alle perioden van dit tijdvak even groot. In de Franse tijd bedroeg de stijging slechts 0,15% per jaar, hetgeen ongeveer overeenkwam met de groei in overig Nederland. Overigens is het opmerkelijk, dat de plattelandsgebieden in het oosten en zuiden in deze tijd een grotere aanwas kenden dan Holland en Zeeland, waar vooral de grote steden in bevolking terugliepen. Na 1815 was de situatie omgekeerd en was de toename in het westen groter. Ook ten opzichte van het landelijk gemiddelde bleef Limburg toen achter; tussen 1815 en 1839 was de jaarlijkse groei in Limburg 0,74%, in Nederland 0,86%. De veertiger jaren, die een vertraagde ontwikkeling te zien gaven, wijzen eveneens op een achterblijvende groei in Limburg, waar jaarlijks de bevolking slechts stijgt met 0,42% tegen een landelijk percentage van 0,69. Wij hebben

gezien, dat de bevolkingsstijging niet voor elk gebied van Limburg even groot was en dat er in de groei van de afzonderlijke gemeenten vaak grote verschillen optraden. In de volgende samenvattende staat is dit nog eens weergegeven voor de gehele eerste helft van de vorige eeuw.

De bevolkingsgroei in de delen van Limburg tussen 1796 en 1849 in absolute en in indexcijfers

	An X cq 1796	1815	1830	1839	1849
Noordelijk Limburg (Bergen, Gennep c. a.)	6.990	6.772	8.356	8.930	9.851
	100	97	121	128	141
Noord-Limburg op de linker Maasoever (Venray, Horst c. a.)	15.724	17.714	20.305	21.314	22.192
	100	113	129	136	141
Midden-Limburg op de linker Maasoever (Weert, Nederweert c. a.)	20.136	22.248	25.374	26.989	27.635
	100	110	121	134	137
Het gebied van Venlo en Roermond op de rechter Maasoever	24.795	24.012	30.217	31.913	34.621
	100	97	122	129	140
Het Land van Sittard	10.055	9.733	12.349	13.767	14.278
	100	97	123	137	142
"Staats Valkenburg"	17.820	17.562	20.933	21.635	22.926
	100	99	117	121	129
"Oostenrijks Valken- burg"	13.773	13.881	15.393	16.062	16.555
	100	101	112	117	120
Het Zuid-Limburgs randgebied, incl. Maastricht	38.783	43.259	53.268	56.535	57.295
	100	112	137	146	148
Limburg (totaal)	148.076	155.181	186.195	197.145	205.353
	100	105	126	133	139

Het tempo in bevolkingsontwikkeling was vaak zeer wisselend. Tijdens de Franse tijd was een krachtige groei waar te nemen in het gebied van Noord- en Midden-Limburg, dat ten westen van de Maas is gelegen. Na 1830 is daarentegen een grotere groei te constateren in het op de rechter Maasoever gelegen gebied van Noord- en Midden-Limburg. In Zuid-Limburg trad na 1815 een tegenstelling op tussen het kerngebied, de vroegere Staatssche en Oostenrijkse Landen van Valkenburg, die in groei achterbleven en het Zuid-Limburgse randgebied (zowel Maastricht als de plaatsen langs de zuid- en ooststrand), dat een grotere bevolkingstoename te zien gaf.

Wij hebben daarnaast nog eens berekend, welke gemeenten per saldo in deze halve eeuw het meest in bevolking zijn vooruitgegaan. Dan blijkt, dat, afgezien van incidentele factoren, deze toename vooral plaats had in Noord- en Midden-Limburg. Zowel in de grotere gemeenten Venlo, Weert, Roermond en Echt als in een aantal kleinere gemeenten in dit gebied (Tegelen, Belfeld, Montfort, Posterholt, St. Odiliënberg, Linne, Horn, Heythuizen, Grathem, Hunsel, Wesseem en Meyel) is deze groei het meest uitgesproken. De aanwas in Zuid-Limburg - zowel in de steden als op het platteland - bleef daarbij ver achter. Een uitzondering vormen enkele gemeenten in het uiterste zuiden (Margraten, Gulpen, Vaals, Sijperveld en Bochtoltz).

Duidelijk hangt de groei ook samen met enige sociaal-economische factoren, die daarop onmiddellijk van invloed zijn, zoals de ontwikkeling van de landbouw, de agrarische markten, de omvang van de nijverheid, de trek van de seizoensarbeiders en de verkeersverbindingen. Opvallend is in elk geval, dat de grootste gemeenten tevens belangrijke verkeersknooppunten zijn op de grote noord-zuid-route door Limburg (Maastricht - Beek - Geleen - Sittard - Echt - Roermond - Tegelen - Venlo - Gennep), op de noordwestelijke zijroute (Maasbree - Horst - Venray) en de zuid-oostelijke dwarsverbinding (Gulpen - Vaals -

Heerlen-Kerkrade).

Tenslotte willen wij nog een laatste tabel opnemen, waarin wij de gemeenten naar grootte-klasse hebben ingedeeld om na te gaan, of er een opschuiving in gemeente-typen ontstaan is als gevolg van deze bevolkingsaanwas.

Enige belangrijke gevolgtrekkingen zijn uit nevenstaande tabel af te lezen. Allereerst valt op de groei van de "steden", d.w.z. van het aantal gemeenten met meer dan vijfduizend inwoners. Het aantal gemeenten in de daarop volgende grootte, tussen 2500 en 5000 inwoners, blijft echter vrijwel gelijk. In totaal zijn er derhalve rond 1850 in Limburg nog betrekkelijk weinig - voor die tijd - grote gemeenten. Opvallend is wel, dat er op de einddatum dubbel zoveel gemeenten zijn met een inwonercijfer tussen 1000 en 2500 dan omstreeks 1800; dit was in het midden van de vorige eeuw dan ook het overwegende grootte-type. Daarentegen is het aantal gemeenten met minder dan duizend zielen in deze periode sterk gedaald. In de Franse tijd waren 88 van de 126 gemeenten nog kleiner dan duizend zielen. In 1849 vormde dit type evenwel een minderheid (57 van de 124 gemeenten).

De verdeling van de gemeenten in Limburg tussen 1796 en 1849
naar de grootte van het aantal inwoners

Grootte van de gemeenten	An. X of 1796	1815	1825	1830	1836	1839	1845	1849
minder dan 250 inwoners	9	7	6	4	3	4	5	4
250- 500 "	31	16	15	13	13	12	10	11
500-1000 "	48	57	50	48	44	43	42	42
1000-2500 "	25	31	38	44	47	49	50	51
2500-5000 "	12	12	12	11	12	12	13	11
boven 5000 "	1	3	3	4	4	4	4	5

J A A R V E R S L A G 1962

van de Stichting

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM

VOOR LIMBURG

M a a s t r i c h t, 1962.

JAARVERSLAG OVER HET JAAR 1962

Hoofdstuk 1: Inleiding

In tegenstelling tot vorige jaren is het alleszins gerechtvaardigd in dit jaarverslag een zekere juichtoon aan te heffen. Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg kan n.l. met bijzondere tevredenheid op het afgelopen jaar terugzien, omdat het de vervulling bracht van vele lang gekoesterde wensen. Daarbij gaan de gedachten natuurlijk in de eerste plaats naar het nieuwe kantoorgebouw, dat op 1 augustus 1962 werd betrokken. Maar ook op andere terreinen werd een verheugende vooruitgang geboekt. De financiële wolkenhemel klaarde aanzienlijk op, zodat eindelijk het instituut de mogelijkheden krijgt zijn taak naar behoren te vervullen. De verschillende activiteiten namen verder toe; de bibliotheek en het archief boekten belangrijke aanwinsten; enige reeds eerder voorbereide publikaties verschenen in druk; aan vele onderzoekers kon advies en medewerking worden geboden. Vruchtbare afspraken werden getroffen met andere instellingen, welke zich met sociaal-historisch onderzoek bezighouden. De sociale geschiedbeoefening vertoont momenteel in onze provincie een duidelijk opgaande lijn, welke een veelbelovend perspectief biedt.

Het afgelopen jaar stond geheel in het teken van de voorgenomen reorganisatie van ons instituut, welke thans grotendeels voltooid is. Een langdurige aktie, resultaat van tal van besprekingen, vergaderingen en een omvangrijke briefwisseling, ging hieraan vooraf. Het resultaat van deze maandenlange voorbereiding is zeer bevredigend geweest en stemt tot grote voldoening. Dank zij de bereikte organisatorische en financiële hervormingen is een meer stabiele basis verkregen voor de toekomstige werkzaamheid van het instituut.

Ter voorbereiding van de reorganisatie-plannen

werd door het Sociaal Historisch Centrum een brochure uitgegeven door de secretaris, Pater Remigius Dieteren O. F. M., getiteld: "Het Sociaal Historisch Centrum op de tweesprong". Met deze brochure werd een grote goodwill bereikt. Een zelfde effect had een artikel in het Limburgs Maandblad "De Bronk" van januari 1962 door Carel Bloemen: "Perspectief van Limburgse sociale geschiedbeschrijving". Veel medewerking ondervond het Centrum ook van de zijde van de pers, die meermalen aan de situatie en de moeilijkheden van het instituut aandacht gaf.

Als gevolg van de pogingen om de financiën van het Sociaal Historisch Centrum een hechtere grondslag te geven, werden belangrijk hogere overheids-subsidies bereikt. Het Provinciaal Bestuur van Limburg ging in deze voorop door een nieuwe subsidieregeling in het leven te roepen, welke een uitbouw en consolidatie mogelijk maakt. Ook van de zijde van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ontmoette het Centrum waardering voor zijn taak, welke zich uitte in een aanmerkelijk hoger subsidie. Met de Limburgse gemeentebesturen zijn nog onderhandelingen gaande, welke eveneens hogere inkomsten in het vooruitzicht stellen, waarvan de resultaten thans nog niet bekend zijn. De hogere overheidssubsidies zouden nimmer bereikt zijn, indien het Centrum niet kon wijzen op een zo belangrijke steun uit de particuliere sector. Het was een aangename ervaring te mogen constateren, dat ons beroep op meer financiële steun werd beantwoord op een wijze, die de verwachtingen overtrof. De subsidies van het bedrijfsleven, van organisaties, verenigingen en instellingen hebben thans een belangrijke uitbreiding ondergaan. Het bestuur vertrouwt er op, dat ook in de naaste toekomst deze steun gehandhaafd zal blijven om de taak van het Centrum te verzekeren.

Tenslotte kon het instituut ook iets meer relief geven aan zijn plannen tot samenwerking met andere lichamen, organisaties of verenigingen, welke zich

op een soortgelijk of aanverwant terrein bewegen. Hierbij denken wij in de eerste plaats aan de prettige contacten, welke het Centrum reeds jaren onderhoudt met het Rijksarchief in Limburg en met de verschillende gemeentelijke archieven. Ook op bibliotheek-terrein is een samenwerking groeiende. Behalve het nauwe contact met de Stadsbibliotheek van Maastricht en met de Bibliotheek van de Provinciale Griffie heeft er ook overleg plaats met de andere bibliotheken van Maastricht, waartoe een samenwerkingsvorm is opgericht om plannen te beraamen voor een nauwer samengaan. Met het Studiefonds Limburg werden afspraken getroffen omtrent het publiceren van proefschriften van Limburgse promovendi in de reeks monografieën, die door het Centrum worden uitgegeven. Voor het uitgeven van andere wetenschappelijke publikaties zal in de toekomst waarschijnlijk met vrucht een beroep kunnen worden gedaan op het Anjerfonds Limburg en het Prins Bernhardfonds om deze studies financieel aan te moedigen.

De reeds eerder aangeduide samenwerking met de Stichting tot Bevordering van de Sociale en Economische Geschiedenis van het Zuiden van Nederland te Vught inzake het gezamenlijk uitgeven van monografieën in de reeks: "BIJDRAGEN TOT DE SOCIALE EN ECONOMISCHE GESCHIEDENIS VAN HET ZUIDEN VAN NEDERLAND" werd op woensdag 28 februari 1962 officieel bekrachtigd in een plechtige zitting in het Gouvernementsgebouw, waarbij behalve het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum, de Commissaris der Koningin, Dr. F. Houben, en de voltallige redactie van de genoemde Bijdragen aanwezig waren. Deze vorm van samenwerking, op deze nadrukkelijke wijze gepresenteerd, doet veel voor de toekomst verwachten en zal een voortreffelijk middel blijken om Limburgse studies van grotere omvang in het licht te geven. De verwachting is, dat ook het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in deze samenwerking zal participeren.

In het afgelopen jaar werden tenslotte contacten gelegd met het Instituut voor Agrarische Geschiedenis van de Landbouwhogeschool te Wageningen onder leiding van Prof. Dr. B.H. Slicher van Bath van wiens baanbrekend werk het Centrum gaarne profijt zal trekken.

Hoofdstuk II: Bestuur

Het Algemeen Bestuur kwam in vergadering bijeen op 27 september 1962. Deze vergadering vormde tevens de onofficiële opening van het nieuwe gebouw. Het voornaamste punt van de agenda betrof de bespreking van de reorganisatieplannen. Voorts werden de gebruikelijke jaarstukken, het jaarverslag en de financiële verantwoording over 1961, behandeld en goedgekeurd. Het Bestuur bracht in deze vergadering zijn erkentelijkheid tot uitdrukking voor de verleende medewerking; met name werd dank gebracht aan het Provinciaal Bestuur en het Gemeentebestuur van Maastricht voor de steun, die het Centrum mocht ondervinden. Uitvoerig werd de exploitatie-begroting voor 1963 besproken. Indien de bedragen, die in deze begroting aan inkomsten zijn geraamd, kunnen worden gerealiseerd, zal men in de loop van 1963 tot de aanstelling van nieuwe personeelsleden kunnen overgaan. Na afloop werd het gebouw bezichtigd, dat op dat moment geheel was ingericht.

In de loop van het verslagjaar hadden de volgende mutaties plaats in het Bestuur:

Als opvolger van de Zeereerwaarde heer L. Feiter werd benoemd de Zeereerwaarde heer Drs. M. G. P. Spiertz, als vertegenwoordiger van het Bisdom Roermond.

Als opvolger van de heer Th. Legrand werd benoemd de heer Chr. R. Broekers, vertegenwoordigend de niet-katholieke bevolkingsgroepen in Limburg.

Als opvolger van de heer M. J. J. G. Janssen werd benoemd de heer J. J. Loos als vertegenwoordiger

van de Gewestelijke Arbeidsbureaux in Limburg. Als opvolger van Drs. H. P. A. van Roosmalen werd benoemd Drs. J. C. M. Ponten, directeur van en vertegenwoordigend het Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Als opvolger van de heer J. Bardoel werd benoemd tot vertegenwoordiger van de Sociale Raden in Limburg Mr. P. J. J. Ballieux.

Het Dagelijks Bestuur vergaderde in het afgelopen jaar enige malen. De nieuwe organisatie van het bureau, de toekomstige personeelsuitbreiding en de financiële reorganisatie vormden het zwaartepunt van deze besprekingen.

Met de voorzitter, de secretaris en de penningmeester werd gedurende het jaar 1962 voortdurend contact onderhouden ter bespreking van de lopende vraagstukken. In dit verband dient speciaal het aandeel van de secretaris, Pater Dr. Remigius Dieteren O. F. M., te worden gememoreerd, die juist in deze overgangperiode met inzet van heel zijn persoon aan de financiële akties leiding gaf en dank zijn aanhoudend ijveren de plannen tot een goed einde wist te voeren. Voor dit alles zij hem gaarne oprecht dank gebracht.

Voor de samenstelling van het Bestuur verwijzen wij naar de lijst, opgenomen aan het einde van dit jaarverslag.

Hoofdstuk III: Bureau

De samenstelling van het personeel bleef in het afgelopen jaar ongewijzigd, Drs. J. F. R. Philips, directeur; de heer J. Wachelder, assistent; de heer C. Vogels, administratief employé. Om enigszins in het gebrek aan personeel te voorzien, was bij het Centrum gedurende een aantal maanden werkzaam een studente in de geschiedenis, die zich speciaal heeft bezig gehouden met een onderzoek naar enige Limburgse kranten uit de vorige eeuw. Verder was in de bibliotheek werkzaam een stagiaire, die ter opleiding van assistent-bibliothecaris tijdelijk is inge-

schakeld bij verschillende werkzaamheden op bibliotheekgebied. Voorts ontving het Centrum van de Hooogerwaarde Pater Provinciaal van de Paters Franciscanen tijdelijk de belangeloze medewerking van Br. Paduanus Crijns O. F. M. Sinds september 1962 is deze ter overbrugging van de achterstand bij het ordenen van de literatuur aan de vervulling van deze taak werkzaam. De voorgenomen uitbreiding van de personeelsbezetting, met name door het aanstellen van aparte krachten voor de ordening en het beheer van het archief en de bibliotheek, zal in de loop van 1963 plaats vinden, nu de financiële middelen daartoe dank zij de subsidieverhogingen zijn gevonden. De eerste onderhandelingen daarover zijn reeds gaande. Door bemiddeling van de Dienst van Sociale Zaken van de Gemeente Maastricht kon ook in het afgelopen jaar wederom een dankbaar gebruik worden gemaakt van de werkkraft van een aantal hoofdarbeiders, die in belangrijke mate er toe bijdroegen, dat het instituut zich ondanks de gebrekige personeelsbezetting verder kon ontplooiën. Het aantal tewerkgestelde hoofdarbeiders daalde van 10 tot 8 personen. Over de toewijding en ijver, waarmede deze medewerkers hun taak verrichten, heeft het Bestuur niets dan lof. Voor de medewerking, die het Centrum op deze wijze geniet, wil het Bestuur graag zijn erkentelijkheid uitspreken jegens het Gemeentebestuur van Maastricht en het betrokken Hoofd van Dienst, de heer F. Huizinga.

Hoofdstuk IV: Huisvesting

Na de vele klaagzangen in vorige jaren is het Bestuur blij, thans een verheugend geluid omtrent dit onderwerp te kunnen laten horen. Zoals gezegd, betrok het Centrum in de maand juli het nieuwe pand op het O. L. Vrouweplein. Een bijzonder woord van waardering mogen wij op deze plaats richten tot het Gemeentebestuur van Maastricht, dat dit huis voor ons instituut beschikbaar stelde. De overplaatsing van ons kantoor was uiteraard een langdurige en om-

vangrijke arbeid. In het begin van de maand juni werd reeds begonnen met de ontruiming van het pand in de Kapoenstraat. De oude provisorische rekken werden afgebroken en de grote hoeveelheid boeken en tijdschriften, de verzamelde archieven en het documentatiemateriaal werden systematisch ingepakt. Tegelijkertijd begon de inrichting van het kantoor aan het O. L. Vrouweplein, nadat dit huis grondig was opgeknapt, de elektrische installatie was aangebracht en een grote schoonmaakbeurt had gekregen. Een groot aantal nieuwe stalen rekken werd aangekocht benevens enig nieuw meubilair. Het uitpakken en opnieuw plaatsen van het overgebrachte bronnenmateriaal vereiste geruime tijd en geschiedde door eigen personeel onder eigen leiding.

Op het einde van de maand augustus waren deze werkzaamheden zo ver gevorderd, dat de normale arbeid weer kon worden opgevat. Overigens was ook in de voorafgaande maanden getracht om de activiteiten van het bureau zo weinig mogelijk te doen stagneren. Bij gelegenheid van de algemene vergadering van het Bestuur op 27 september 1962 werd het pand onofficieel in gebruik genomen.

De vreugde om het betrekken van dit nieuwe gebouw doet overigens geen afbreuk aan onze verwachting, dat de verder gerijpte plannen tot een gemeenschappelijke huisvesting met Stadsarchief en -Bibliotheek en Openbare Leeszaal en Bibliotheek, die wij reeds in vroegere jaarverslagen hebben vermeld, met bekwame spoed zullen worden gerealiseerd.

Hoofdstuk V: Financiën

Zoals reeds in de inleiding gememoreerd, zijn de plannen tot financiële reorganisatie grotendeels geslaagd. Het instituut beschikt thans over een ruimere financiële steun, welke het mogelijk maakt de activiteiten op een verantwoorde manier uit te bouwen.

Bij besluit van Provinciale Staten van 16 juli 1962 werd het provinciaal subsidie in evenredigheid ge-

bracht met de verrichte werkzaamheden en bedraagt thans een derde van de exploitatie-uitgaven. Ook het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ging er toe over om het Rijkssubsidie belangrijk te verhogen; op de begroting voor het jaar 1963 is voor het Sociaal Historisch Centrum een bedrag uitgetrokken van f 20.500, --. Met de Limburgse gemeenten werden onderhandelingen gevoerd om het subsidie op te voeren tot $1\frac{1}{2}$ cent per inwoner. Het resultaat van deze laatste actie is behoudens enige gevallen nog niet bekend. Het Bestuur hoopt evenwel dat de gemeentebesturen aan dit verzoek zullen willen voldoen; het provinciaal belang van een instituut als het onze is immers ook bij uitstek een gemeentelijk belang!

Deze hogere overheidssubsidies kon het Centrum bepleiten, omdat ook de bijdragen uit de particuliere sector belangrijk zijn gestegen. Met grote erkentelijkheid heeft het Bestuur de hogere bijdragen van bedrijfsleven, organisaties en instellingen tegemoet gezien. Deze toezeggingen waren temeer verheugend, omdat juist de particuliere bijdragen in de uiteindelijke inkomensstijging zijn voorop gegaan. Het deed het Bestuur bijzonder genoeg, dat zoveel onmiddellijk spontaan op ons verzoek hebben gereageerd zonder een verhoging van de overheidssteun af te wachten.

Deze demonstratie van de wil om het Centrum in stand te houden, is ongetwijfeld voor de overheid een stimulans geweest om op onze verzoeken gunstig te reageren. Ook in de nieuwe subsidieverhouding blijven de bijdragen uit de particuliere sector en de subsidies van de gemeenten de hefboom, waarmee het overheidssubsidie kan worden opgevoerd.

Een verheugende vooruitgang gaf ook het aantal contribuanten te zien, dat steeg tot een getal van ca. 350. Het vooruitzicht bestaat dat dit getal binnen enige jaren tot rond 500 kan worden opgevoerd, hetgeen voldoende is om als vaste basis te dienen voor onze publikaties. De retributies voor verleende opdrachten en diensten bleven op hetzelfde niveau ge-

handhaafd. Dit vormde de reden, dat het jaar 1962 met een nadelig saldo moest worden afgesloten. In de nieuwe financiële situatie is gelukkig voorkomen, dat deze post nog langer de sluitpost van de rekening vormt.

Verheugend is de veelzijdigheid van de subsidies en bijdragen, die jaarlijks bijeen worden verzameld. Naast de financiële steun van de overheid waren er vele bedrijven, organisaties, instellingen, verenigingen en personen, die hun steun hebben gegeven aan het instituut. Aan het einde van dit verslag zijn zij in een afzonderlijke lijst vermeld. Het Bestuur zegt allen graag dank voor hun verleende bijdragen.

Bijzonder erkentelijk is het Bestuur voor de belangrijke medewerking van het Provinciaal Bestuur, het Ministerie van Onderwijs en de Gemeentebesturen van de tachtig subsidiërende gemeenten, welke hun waardering voor het werk in een subsidie tot uiting hebben gebracht.

Hoofdstuk VI: Interne werkzaamheden

Archivalia

Dank zij verbetering van de financiële mogelijkheden zal ons instituut binnenkort kunnen overgaan tot het geheel vrijmaken van een medewerker om systematisch de zorg voor de aanwezige archiefcollecties op zich te nemen. In het afgelopen jaar kon helaas niet de aandacht gegeven worden aan de ordening en inventarisering van de verzamelingen, welke vereist zou zijn. Voorlopig heeft men slechts een tijdelijke indeling aangebracht en de collecties naar globale groepering in portefeuilles opgeborgen.

Enige belangrijke nieuwe aanwinsten werden ontvangen:

Van het Bestuur van de Diocesane Standorganisatie van de R. K. Werknemende Middenstand ontving het Centrum het aaneensluitend archief van deze organisatie, met uitzondering van de laatste jaren. Daarbij bevond zich waardevol materiaal uit de be-

ginperiode en tevens de complete verzameling van het tijdschrift DE STEM VAN DE W.M. en enige andere periodieken. Dit archief vormt een vruchtbare bron voor de sociale geschiedschrijving der laatste jaren.

Een grote hoeveelheid archiefstukken ontvingen wij voorts van de heer Ir. F. C. M. Wijffels, welke betrekking hebben op de diverse activiteiten en functies, welke hij in het sociaal-economisch leven na de oorlog heeft bekleed. Verder stelde hij het Centrum in bezit van een aantal naar onderwerp geordende artikelen en tijdschriften over sociale vraagstukken, welke een welkome aanwinst vormden van reeds aanwezige periodieken.

Van de Z. E. Heer J. Colsen C. M. kreeg het Centrum een aanzienlijk aantal kranten, vakbladen en tijdschriften ten geschenke, welke voornamelijk dateren uit de jaren 1920-1939, benevens een aantal mappen met sociaal documentatie-materiaal.

Van de heer Jos. Ritzen te Helmond ontvingen wij een aantal aanvullende documenten betreffende het archief van zijn broer, Pater Dr. Renatus Ritzen O. F. M.

Door bemiddeling van Br. Sigismund Tagage verkreeg het Centrum een stipaelregister van de vaste goederen, toebehorend aan de heer Willem Thiesen te Maastricht uit het begin van de vorige eeuw. Van de heer L. J. E. Daenen, oud-voorzitter van het Oranje-Comité te Maastricht, ontving het Centrum enige archiefstukken betreffende de organisatie van de feestelijkheden bij gelegenheid van het bezoek van H. M. Koningin Juliana en Z. K. H. Prins Bernhard aan Maastricht op 24 april 1950.

Tenslotte kon een eerste begin worden gemaakt met de opbouw van een film-archief door de schenking, welke het Centrum van de heer P. C. A. 't Hoen ontving, van een film over de officiële opening door Minister Mr. C. P. M. Romma op 10 maart 1938 van de Peel-ontginning.

Aan allen, die het instituut archiefstukken overdroegen, betuigt het Bestuur gaarne zijn oprechte dank.

Bibliotheek

De bibliotheek van het Sociaal Historisch Centrum, welke ondanks zijn beperkte omvang een waardevol bezit vertegenwoordigt aan historische en actuele literatuur van sociaal economische aard, onderging in het afgelopen jaar een verdere uitbreiding. Bijzondere vermelding verdient het feit, dat in verband met het betrekken van een nieuw gebouw en de aanschaf van nieuwe stalen rekken de bruikbaarheid van de bibliotheek belangrijk verhoogd werd.

Doordat van oude houten rekken werd overgeschakeld op moderne verstelbare "Stabilum"-rekken, kon een plaatsing naar formaat worden toegepast, waardoor veel ruimte werd gewonnen. Dit vereist echter een geheel nieuwe indeling van de boeken en de tijdschriften, hetgeen een langdurige en tijdrovende arbeid is. In het afgelopen jaar werd een begin gemaakt met het catalogiseren van de aanwezige tijdschriften en periodieken, welke thans voor het eerst een duidelijke en aangepaste plaats krijgen. Wanneer deze werkzaamheden beëindigd zijn, zal een begin worden gemaakt met het catalogiseren van de boeken volgens hetzelfde schema.

Door de verbeterde huisvesting heeft het Centrum thans de beschikking over een studie-vertrek, waar bezoekers ongestoord de cartotheek kunnen raadplegen en de archieven en literatuur kunnen bestuderen. In dit studie-vertrek zijn verder alle lopende tijdschriften uitgestald. Hier heeft ook de uitleen plaats, welke uiteraard door zijn speciaal karakter een andere plaats inneemt dan bij openbare bibliotheken. Van het boekenbezit werd behalve intern vooral door universiteits- en hogeschoolstudenten een druk gebruik gemaakt.

In het verstreken jaar hadden enige bijeenkomstenplaats van vertegenwoordigers van de grotere wetenschappelijke bibliotheken in Maastricht (het Canisianum, de Stadsbibliotheek, de Provinciale Bibliotheek, het Rijksarchief en de Broeders van de

Beyart) waaraan door ons instituut gaarne werd deelgenomen, omdat het deze vorm van samenwerking zeer hoog op prijs stelt. Concrete resultaten van deze samenwerking zullen niet lang op zich laten wachten. Daarnaast zal het Sociaal Historisch Centrum nog naar verdere mogelijkheden zoeken tot een nauwer samengaan in de toekomst met Stadsarchief en -bibliotheek om bij een gezamenlijke huisvesting onmiddellijk het werkterrein zo goed mogelijk op elkaar te kunnen afstemmen.

Het boekenbezit werd wederom door een groot aantal schenkingen uitgebreid. Daarnaast was het Centrum door de verhoging van haar subsidies in staat verschillende nieuwe werken aan te kopen. Nu de financiële mogelijkheden zijn verbeterd, zal in de toekomst een gericht aankoopbeleid gevoerd worden om de bibliotheek op peil te houden en uit te bouwen. Dit is temeer noodzakelijk, omdat de ervaring leert, dat onder de schenkingen vaak dubblures voorkomen van reeds aanwezige boeken en de kans gering is langs die weg zeldzame en gezochte exemplaren te verwerven, zodat er altijd een budget voor aankopen noodzakelijk blijft. In totaal ontving de bibliotheek van 200 personen en instellingen schenkingen van enigerlei vorm. Als belangrijkste schenkers wil het Centrum gaarne memoreren de aanwinsten, die het ontving van:

Dr. H. C. W. Roemen, Maastricht
 Bestuur Limburgse Katholieke Arbeidersbeweging, Heerlen
 Ir. F. C. M. Wijffels, Brunssum
 Mevr. Telders-Schreinemacher, Maastricht
 Jos. Maenen, Heerlen
 Pater Dr. Remigius Dieteren O. F. M.,
 Maastricht.

Schenkingen waren voorts afkomstig van:

Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omgeving	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo
Centrale van Woningbouwverenigingen "Ons Limburg"	Heerlen
Openbare Werken	Maastricht
Mr. W. Baron Michiels van Kessenich, burgemeester	Maastricht
Ver. Moederschapszorg (Vroedvrouwenschool)	Heerlen
H. B. A. Bokern	Maastricht
L. Speth	Maastricht
Kath. Arbeidersbeweging Limburg (K. A. B.)	Heerlen
Dr. Fr Maenen	Maastricht
Districtsbureau v. d. Arbeidsvoorziening in Limburg	Maastricht
Stichting Kath. Gezinszorg v. h. Dekenat Gennep	Gennep
Gemeentebestuur	Sittard
J. A. H. Cremers	Breda
Jos. Maenen	Heerlen
Stichting Dioc. Kath. Gezinszorg	Roermond
St. Joseph-Ziekenhuis	Heerlen
Gemeentebestuur	Venlo
Vereniging v. Vreemdelingenverkeer "Het Geuldal"	Valkenburg
Dr. Poelsschichting	Heerlen
R. K. Koloniehuis "Overbunde"	Bunde
Economisch Technologisch Instituut Limburg (E. T. I. L.)	Maastricht
N. V. Staalwerken "De Maas"	Maastricht
Dhr. Wijffels	Heerlen
Restauratiestichting Limburg	Maastricht
Bedrijfschap voor de Steenkolenmijnindustrie	Heerlen
Provinciale Planologische Dienst Limburg	Maastricht
Ned. Kath. Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
M. J. A. R. Dittrich	Meerlo
Mevr. Telders-Schreinemacher	Maastricht
Centrale Cultuurtechnische Commissie	Utrecht
Provinciaal Opbouw Orgaan Limburg	Roermond
Geref. Centrum v. Maatschappelijk Werk in Limburg	Heerlen
Interpar. Sociaal Caritatief Centrum	Weert
Provinciaal Bestuur	Maastricht
Raad van Arbeid	Maastricht
Drs. G. van Thiel	Maastricht
Gemeenschapsdienst	Kerkrade
Zuid-Limburgs Drankweer Comité	Heerlen
Onderlinge Verzekerings-Maatschappij	Roermond
Stichting Studiefonds Limburg	Maastricht
Interparochieel Caritatief Sociaal Centrum	Gulpen-
	Wijlre
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer	Valkenburg
Rijksarchief in Limburg	Maastricht
Limb. Prov. Commissie voor de ongehuwde moeder en haar kind	Maastricht
De Maastrichtse Stichting voor Volkscrediet	Maastricht
Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond	Heerlen
Spaarbank St. Pancratius	Heerlen
Kath. Stichting Huishoudelijk Onderwijs	Heerlen
Interparochieel Sociaal Caritatief Centrum	Brunssum
Gemeentebestuur	Bergen
Vereniging v. d. Staathuishoudkunde	's-Gravenhage

Drs. Sjef Notermans	Maastricht
Sociale Raad, Mijnstreek	Heerlen
Diocesaan Sociaal Caritatief Centrum in het Bisdom Roermond	
Provinciale Waterstaat (Ir. H. O. J. H. Bauduin)	Roermond
Volkshogeschool Geerlingshof	Maastricht
Provinciale Waterstaat in Limburg	Valkenburg
Stichting Helpend Limburg	Maastricht
Nederlands Economisch Historisch Archief	Heerlen
Mater Amabilisschool	's-Gravenhage
N. V. Limburgsche Tramweg Maatschappij	Bergen
Vereniging v. R. K. Gezinsvoogdij en Patronage in het Arrondissement	Heerlen
Coöperatieve Roermondse Eiermijn G. A.	Maastricht
Geologische Stichting	Roermond
Sociale Raad	Heerlen
Gemeentebestuur	Maastricht
Diocesane Stichting voor Mater Amabilisscholen in Limburg	Heerlen
Gemeentebestuur	Sittard
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis	Maastricht
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij (P. L. E. M.) N. V.	Amsterdam
Gemeentebedrijven	
Stichting "Werk en Vreugde"	Maastricht
Werknemende Middenstand Diocees Roermond	Heerlen
R. K. Stichting Zwakzinnigenzorg	Heerlen
Stichting Geestelijke Gezondheidszorg Westelijke Mijnstreek	Roermond
N. V. Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolennijnen, genaamd Oranje-Nassau Mijnen	Maastricht
Drs. J. H. A. E. Cornips	
Stichting Geestelijke Gezondheidszorg Midden- Limburg	Sittard
Ministerie van Maatschappelijk Werk	
Stichting Borgstellingsfonds voor de Middenstand	Heerlen
Algemeen Centraal Ziekenfonds in het bisdom Roermond	Maastricht
Stichting Borgstellingsfonds voor de Middenstand (District)	
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Geestelijke Gezondheidszorg in Maastricht en Omgeving	's-Gravenhage
N. V. Waterleiding Maatschappij Midden- en Noord- Limburg	Venlo
Bremers (redacteur "Oostermaas")	Sittard
Centrale Caritas, Dekenat Thorn	
C. A. A. Linssen	Maastricht
Limburgse Scheepsvaartvereniging	Maastricht
Raad v. Beheer N. V. Werf "Gusto" v/h fa. Smulders	Schiedam
Maastrichts Mannenkoor	Maastricht
V. E. G. E. Coöp. Verkoopcentrale v. Eieren G. A.	Roermond
Het Limburgse Groene Kruis (afd. Heerlerheide, Treebeek)	
Basiliek van Onze Lieve Vrouwe	Heerlen
De Katholieke Arbeiders Vrouwenbeweging	Maastricht
De Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging	Heerlen
Theresiaberichten	Utrecht
Heemkunde-Vereniging "Gaöl"	Maastricht
Kon. Zangvereniging "Maastreechter Staar"	Geulle
Eerste Nederlandse Cement Industrie (E. N. C. I. E.)	Maastricht
Stichting Centr. Fonds v. Kath. Hoger Onderwijs	Maastricht
	Den Bosch

Algemene R. K. Ambtenarenvereniging	's-Gravenhage
Bisdom Roermond	Roermond
Katholiek Weekblad voor Groot Maastricht	Maastricht
Stichting "Weerbaar en Paraat"	Maastricht
Katholiek Instituut voor Sociaal Onderzoek (K. A. S. K. I.)	's-Gravenhage
Bibliotheek Provinciale Griffie	Maastricht
Ministerie van Economische Zaken	's-Gravenhage
Nederlandse Katholieke Middenstandsbond	's-Gravenhage
Bureau Staatsmijnen	Heerlen
Fa. Wagemans en v. Tuinen	Maastricht
R. K. Middenstandsvereniging	Venlo
Gemeentebestuur	Simpelveld
P. Kaanen	Heerlen
Sociaal Economische Raad	's-Gravenhage
Steenkolenmijnen Laura en Julia	Eygelshoven
N. V. Nederlandse Steenkolenmijnen Willem-Sophia	Spekholzerheide
N. V. Spijker- en Draadnagelfabriek v/h Th. Regout & Co.	Maastricht
Maastrichter Fanfare "St. Jozep"	Maastricht
St. Adelbertvereniging	Utrecht
"De Zuid-Limburger"	Kerkrade
Wesly & Cie N. V. Papierfabriek	Maastricht
Prot. Chr. Vereniging v. Mijnbeambten	Heerlen
Kath. Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
Katholieke Sociale Academie	Sittard
Bouwvereniging "St. Mathias"	Maastricht
Katholiek Vrouwengilde	Maastricht
Hollandse Bank-Unie N. V.	Amsterdam
Uitgeverij N. V. "De Arbeiderspers"	Amsterdam
Kath. Gezinsbeweging in Nederland	Arnhem
Kath. Gerepatrieerdenzorg (Landelijk)	's-Gravenhage
Sociaal Charitatief Centrum	's-Gravenhage
Vereniging v. afgestudeerden v. a. Nederl. Econom. Hogeschool	Rotterdam
Tilburgse Academische Economische Kring	Tilburg
Nederl. Mij. voor Nijverheid en Handel	Haarlem
Stichting instituut v. genealogie en streekgeschiedenis	Roermond
Econom. Technol. instituut voor Noord-Brabant	Tilburg
Bedrijfsapostolaat	Maastricht
Centraal Sociaal Werkgeversverbond	's-Gravenhage
Mater Amabilisschool	Maastricht
Stichting Centrale Caritas	Maastricht
Kon. Sphinx-Céramique v/h Petrus Regout N. V.	Maastricht
Kath. Reclaseringsvereniging	Maastricht
Zuid-Nederlandsche Hypotheekbank N. V.	Maastricht
Coöp. Vereniging "Ons Dagelijks Brood"	Heerlen
Waterleidingmij. voor Zuid-Limburg	Maastricht
Pater Dr. Remigius Dieteren O. F. M.	Maastricht
Reclaseringsraad	Maastricht
Limb. Mij. voor Gasdistributie (Limagas) N. V.	Heerlen
Alg. Ned. Bedrijfsbond in de Mijnindustrie	Heerlen
Limburgsche Groene Kruis	Sittard
Gebr. Vermeulen	Weert
Rijkdienst v. h. Nationale Plan	's-Gravenhage
Limb. Geschied- en Oudheidkundig Genootschap	Maastricht
Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid	's-Gravenhage
Kath. Economische Hogeschool	Tilburg
Culturele Dienst K. A. B. Limburg	Heerlen
Staatsmijnen in Limburg	Heerlen
Katholieke Arbeidersbeweging	Maastricht

Porselein- & Tegelfabriek "Mosa" N. V.	Maastricht
Gemeentelijk Bureau voor Huisvesting	Maastricht
Gemeentebestuur	Valkenburg- Houthem
Mater Amabilisschool	Gennep
Bataafse Rubberindustrie "Radium" N. V.	Maastricht
Limb. Diocesane Bond "Credo Pugno"	Heerlen
Protestants Christelijke Mijnwerkersbond	Heerlen
Katholieke Arbeidersjeugd Limburg	Heerlen
Alg. Bond van Werkers in het Mijnbedrijf	Heerlen
Kon. Ned. Papierfabriek N. V.	Maastricht
E. H. van Oppen	Maastricht
Ministerie v. Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	's-Gravenhage
Christelijk Nationaal Vakverbond	Utrecht
Kath. Verbond v. Overheidspersoneel	's-Gravenhage
Ned. Kath. Bond v. Administratief-, Verkoops- en Ver- zekeringpersoneel	Amsterdam
Gemeentepolitie	Heerlen
Katholieke Emigratiestichting.	's-Gravenhage
Katholieke Bond v. h. Gezin	Amsterdam
Centraal Bureau "Sobrietas"	Utrecht
Alg. Ziekenfonds Zuid-Limburg	Sittard
Centraal Comité v. d. R. K. Universiteit	Nijmegen
Kath. Vrouwelijk Jeugdwerk in het Bisdom Roermond	Meerssen
Het Kath. Onderwijzersverbond in Nederland	's-Gravenhage
Kon. Ned. Boeren- en Tuindersbond	's-Gravenhage
R. K. Werknemende Middenstand	Utrecht
Ned. Verbond v. Vakverenigingen (N. V. V.)	Amsterdam
Gemeentelijke Volkscredietbank	Geleen
Westlandsche Hypotheekbank N. V.	's-Gravenhage
Utrechtsche Hypotheekbank N. V.	Utrecht
Kath. Centrale Vereniging voor geestelijke Volksge- zondheid	Utrecht
Trichtsche Bank N. V.	Maastricht
De Centrale Volksbank	Utrecht
Stichting Kath. Gezinsverzorging en Gezins hulp	Maastricht
Keuringsdienst voor Waren	Maastricht
Bouwvereniging "St. Servatius"	Maastricht
J. H. Maassen	Maastricht
Sociale Raad	Roermond
Alg. Mijnwerkersfonds v. d. Steenkolenmijnen in Limburg	Heerlen

Het Bestuur betuigt gaarne alle gevers hartelijk dank voor de aanwinsten, die het Centrum in het afgelopen jaar van hun mocht ontvangen.

Documentatie

Het voortzetten van het literatuuronderzoek heeft aan de activiteit van het Sociaal Historisch Centrum een waardevolle uitbreiding gegeven. Sedert enige jaren heeft ons instituut zich bijzonder toegelegd op het documenteren van boeken, tijdschriftartikelen en andere literatuur, welke van belang kunnen zijn bij de bestudering van de sociaal-economische geschiedenis in het algemeen en die van Limburg in het bijzonder. Deze literatuur, die uit de meest uiteenlopende bronnen werd geput (lexica, literatuur- en aanwinstenlijsten, catalogi enz.) heeft een verwijzing naar werken, die in de eigen bibliotheek niet aanwezig zijn, maar bij de bestudering niet kunnen worden gemist. Op deze manier hoopt het Centrum zijn dienstverlenende taak voor de verschillende onderzoekers vruchtbaar te kunnen uitbreiden. De fiches, waarop deze literatuur wordt genoteerd, worden systematisch in een aparte cartotheek geordend. Behalve deze algemene documentatie, die een breed terrein omvat, worden ook speciale literatuurlijsten samengesteld over afgeronde onderwerpen. De literatuur over de landbouwgeschiedenis van Limburg, opgenomen in deel VII van de "Studies" is een voorbeeld van deze opzet. Het ligt in de bedoeling om nog meer onderwerpen volgens hetzelfde systeem te behandelen.

Daarnaast werd ook in het afgelopen jaar wederom veel aandacht gegeven aan de verdere uitbreiding van onze collectie kranten- en tijdschriftartikelen, welke nog steeds door binnenkomende schenkingen wordt aangevuld. Over de laatste eeuw worden reeds zeer vele berichten en beschouwingen verzameld, doch een enorme uitbreiding is op dit gebied nog mogelijk. Hier ligt voor ons instituut een taak, waarvan dankbaar zal worden gebruik gemaakt, omdat het voor een particuliere onderzoeker een bijna onmogelijke opgave betekent deze aanvullende geschiedbronnen zelf op te sporen. Om ook voor de

toekomst deze collectie bruikbaar te houden, worden ook de hedendaagse artikelen in dag- en weekbladen in dit systeem verwerkt, hetgeen bovendien van belangrijke waarde kan zijn voor al diegenen, die zich bezig houden met de studie van actuele sociale of economische vraagstukken.

Op het einde van het verslagjaar moest de uitgave van het documentatieblad "Spiegel van Limburg" worden gestaakt in verband met de moeilijke personeelsbezetting en de geringe uitbreiding van het aantal abonnementen. Deze factoren noopten tot het besluit aan andere werkzaamheden voorrang te verlenen. Incidenteel zullen er echter in de toekomst nog losse nummers verschijnen, wanneer bijzondere gebeurtenissen of vraagstukken daartoe aanleiding geven.

Hoofdstuk VII: Externe werkzaamheden

Opdrachten en publicaties

In de loop van de maand december 1962 verscheen in druk het gedenkboek over de gemeente Stein, dat in het vorig jaarverslag reeds werd aangekondigd. Het boek, verschenen onder de titel: "Stein, een achterland werd bruggehoofd", werd op voortreffelijke wijze uitgegeven en kreeg een behoorlijke verspreiding, niet enkel binnen de gemeente, maar ook elders in de provincie. De heer M. Vroemen te Maastricht verzorgde de lay-out; het boek werd gedrukt door de firma J. Huntjens te Stein. Het Sociaal Historisch Centrum is verheugd, dat deze eerste poging tot het samenstellen van een sociaal-economische streekgeschiedenis met grote welwillendheid werd ontvangen. In de toekomst zal er wellicht nog vaker een beroep worden gedaan op de medewerking van ons instituut bij het schrijven van een sociaal-economische bijdrage over de geschiedenis van een gemeente. Reeds in het afgelopen jaar ontving het Centrum het verzoek een dergelijke bijdrage te leveren voor een uit te geven gedenkboek over

de gemeente Munstergeleen. Na een uitvoerig archiefonderzoek hebben wij een uitgebreid artikel samengesteld over de sociaal-economische aspecten van het dorpsleven in de periode 1795-1935. Dit artikel zal worden opgenomen in het gedenkboek, dat in de loop van 1963 zal verschijnen. Na deze twee studies, welke zich opzettelijk beperkten tot het territorium van een gemeente, hopen wij straks deze vorm van geschiedschrijving te kunnen uitbreiden tot een ruimer gebied om zodoende de verschillende facetten meer in hun onderlinge samenhang te kunnen plaatsen. Deze opzet lijkt ons meer gemotiveerd, omdat zij niet alleen aan elke gemeente afzonderlijk, maar ook aan de historisch gegroeide streekverbondenheid meer recht doet. Een praktisch voordeel is ook, dat langs die weg eerder en beter een samenvattende geschiedenis van onze provincie in zijn samenstellende delen mogelijk wordt.

Het Sociaal Historisch Centrum zal zich echter niet tot deze streekgeschiedenis uitsluitend kunnen bepalen, omdat de functionele aspecten van de sociaal-economische geschiedenis - onafhankelijk a. h. w. van hun geografische relatie - evenzeer onderwerp van bestudering dienen te zijn. Daarbij gaan onze gedachten in de eerste plaats naar een intensievere studie van de agrarische geschiedenis in de 18e en 19e eeuw, welke een sleutel vormt voor een nader inzicht in de sociale, culturele en politieke ontwikkeling van onze gewesten. Ter aanmoediging van een dergelijke studie werd in ons Jaarboek in enige artikelen hieraan nader aandacht besteed en o. a. een lijst opgenomen van landbouw-literatuur.

Een belangrijk werkterrein is voorts ook de geschiedenis van het bedrijfsleven in Limburg, al is dit in zijn moderne industriële vorm nog maar van recente datum. Nochtans liggen op dit terrein voldoende boeiende onderwerpen, die een beeld kunnen geven van de enorme structuurveranderingen in het jongste verleden. De waarde van de bedrijfsgeschiedenis behoeft voor het Centrum geen betoog meer,

nadat het enige jaren intensief betrokken was bij de voorbereiding van een interne bedrijfsgeschiedenis over een der grote bedrijven in Maastricht, welke studie in de eerste maanden van 1963 zal zijn voltooid. Het Centrum hoopt oprecht, dat er nog meer soortgelijke studies over ondernemingen in de toekomst zullen volgen. Het was ons instituut een genoegen in het afgelopen jaar een bijdrage te hebben mogen leveren voor de schitterende verzamelbundel "Miscellanea Trajectensia", welke een aantal verzamelde opstellen bevat over de geschiedenis van Maastricht, en werd uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Stadsbibliotheek. Vanwege de prettige relaties, die het Centrum met de Maastrichtse Stadsbibliotheek onderhoudt, waren wij gaarne bereid een artikel voor deze bundel te leveren. Daarvoor kozen wij als onderwerp de bevoegen sociale geschiedenis van Maastricht in de jaren 1880-1890. Een vervolg op deze periode ligt in het - hopenlijk niet te verre - verschiet.

Zoals uit de voorgaande opsomming blijkt, konden in het afgelopen jaar door de vele financiële en organisatorische beslommeringen niet alle studies, die onderhanden waren, op het gewenste tijdstip worden afgesloten. Wel was de bestudering van enige lopende opdrachten zover gevorderd, dat de manuscripten van deze studies in het begin van 1963 zullen zijn voltooid. In de publicistische arbeid kwam bovendien minder voortgang, omdat het verlenen van diensten en inlichtingen aan andere onderzoekers in steeds sterkere mate beslag legt op de beschikbare tijd, zodat een uitbreiding van de staf dringend gewenst is om aan beide terreinen van werkzaamheid meer aandacht te kunnen besteden. Concrete plannen bestaan om in de loop van 1963 hierin te voorzien, zodat op de duur een uitbreiding van onze publicaties mag worden verwacht.

Behalve deze uitgebrachte studies dient in dit jaarverslag nog te worden gewezen op enige opdrachten van sociografische aard. Voor de gemeen-

te Valkenburg-Houthem had wederom een uitgebreide registratie en verwerking plaats van de toeristenformulieren, hetgeen resulteerde in een statistisch overzicht van het toeristisch bezoek in 1962. Voorts was het Centrum betrokken bij de voorbereiding van een groots opgezet motivation-onderzoek omtrent de achtergronden van het toerisme en het gedragpatroon der vreemdelingen. Voor de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond had de verwerking plaats van een enquête naar de opleiding van mijnwerkerskinderen en het bergingsprobleem in woningen van mijnwerkersgezinnen. De uitkomsten van deze enquête zullen nog nader in een rapport worden bewerkt. Voor de K. A. B. - Limburg had wederom de jaarlijkse verwerking plaats van de ledenlijsten, gesplitst naar vakgroepen en afdelingen.

Studies

In de loop van december 1962 verscheen deel VII van de jaarlijks verschijnende "Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg". Deze serie wordt toegezonden aan de contribuanten en begunstigers van het Sociaal Historisch Centrum. Momenteel bedraagt het aantal vaste abonnementen 350. In het afgelopen jaar had er per saldo wederom een uitbreiding plaats van de oplage door de aanwinst van nieuwe abonne's. De verzorging van de uitgave kon wederom buiten het budget geschieden door de welwillende medewerking van de betrokken onderneming, die voor de vermenigvuldiging zorg draagt. Het Sociaal Historisch Centrum hoopt nog even van deze belangrijke subsidie in natura te kunnen profiteren om na één of twee jaar tot een uitgave in druk te kunnen overgaan. Er was voldoende copie beschikbaar om een variërend geheel van opstellen te kunnen plaatsen. Met genoegen heeft de redactie een artikel opgenomen van onze voorzitter Ir. C. Raedts over de mijnbouwkundige Goossen van Vreeswijk.

De samenwerking, welke in het vorig jaarver-

slag werd gememoreerd met de serie "Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het zuiden van Nederland", leidde in het afgelopen jaar nog niet tot het resultaat, dat er reeds een deel aan de contribuanten van het Centrum kon worden toege-
stuurd. Het ligt echter in de bedoeling, dat er in 1963 meerdere delen zullen verschijnen - waaron-
der ook één of meer monografieën over Limburg -
welke alle aan onze abonné's zullen worden toege-
zonden. Voorts ligt het in de bedoeling, dat de serie
zal worden uitgebreid tot de algemene geschiedenis
van het zuiden van Nederland, hetgeen aan de waar-
de en de leesbaarheid van deze reeks zeer ten goede
zal komen. De contribuanten zullen omtrent deze
plannen nog concrete mededelingen in de loop van
1963 bereiken.

Diensten en inlichtingen

De taak van het Sociaal Historisch Centrum als
documentatie-centrale heeft in de afgelopen jaren
een grote uitbreiding ondergaan. Het aantal perso-
nen, dat zich tot ons instituut wendt om inlichtingen
of medewerking, neemt regelmatig toe. Het meren-
deel van deze aanvragers waren universiteits- of
hogeschoolstudenten, die in verband met hun scrip-
ties advies inwonen. Ook aan promovendi en ande-
re onderzoekers wordt geregeld medewerking gebo-
den. Vaak konden belangrijke gegevens worden ver-
strekt uit eigen bibliotheek- en archiefverzamelin-
gen; vaak ook werd met vrucht verwezen naar el-
ders aanwezige literatuur- en archiefbronnen. Dank
zij de goede contacten met de bibliotheken en ar-
chiefbewaarplaatsen in onze provincie konden de in-
formanten op prettige en efficiënte wijze bij deze
instellingen worden geïntroduceerd. Het contact met
de hoogleraren, onder wiens leiding tal van studies
tot stand komen, zag ons instituut in de toekomst
gaarne verstevigd. Wellicht kan op de duur een be-
paalde vorm hiervoor gevonden worden. Aangezien
de meeste studies niet worden uitgegeven of eerst in

een later stadium verder worden uitgewerkt, willen wij hier volstaan met het aanstippen van de onderwerpen, waarvoor onze medewerking werd ingeroepen. Inlichtingen en adviezen werden gevraagd over de volgende studie-objecten: de godsdienstige situatie te Maastricht in de vorige eeuw, het bejaardenvraagstuk in Limburg, de vindplaatsen van lood, koper en zink in Zuid-Limburg en hun vroegere exploitatie, het gemiddeld kindertal en de huwelijksbeleving in enige plaatsen in de Mijnstreek, de economische geest in Maastricht in de vorige eeuw, de invloed van het socialisme op het ontstaan van de katholieke arbeidersbeweging in het zuiden van Nederland, de Maatschappij van Landbouw in Limburg, de activiteit van Henri Hermans, het dialect van de Peel, de geschiedenis van de drankbestrijding en reclassering in Limburg, de sociale structuur van Griendtsveen, de samenstelling in het verleden van Provinciale Staten van Limburg en de daarover gevoerde debatten, de industrialisatie van Noord-Limburg en zijn historische wortels, sporen van publieke opinie te Maastricht tussen 1815 en 1830, de ontwikkeling van het vervoer in de Mijnstreek en de groei van middenstand en detailhandel in de centra en gemeenten van de oostelijke en westelijke Mijnstreek. Hoewel niet alle genoemde studies tot een afgeronde publicatie zullen uitgroeien, is het Centrum verheugd over de grote wetenschappelijke activiteit, die door zovele studenten en andere onderzoekers ontplooid werd. Interessant is te vermelden, dat het Sociaal Historisch Centrum blijkbaar ook in onze zusterprovincie Belgisch Limburg bekendheid geniet, gezien de toenemende belangstelling en informatie van die zijde.

Traditiegetrouw werden wederom aan een aantal instellingen, organisaties en gemeenten inlichtingen van uiteenlopende aard verschaft over tal van onderwerpen.

Voorts dient te worden aangestipt de prettige contacten met de pers en de Regionale Omroep Zuid.

Besluit

Aan het einde van dit jaarverslag past het ons een hartelijk woord van dank uit te spreken jegens allen, die ons instituut, op welke wijze dan ook, hun steun hebben verleend. Wij zijn er van overtuigd, dat zij in de voortvarende groei en uitbouw van het Centrum, welke zij mede hebben mogelijk gemaakt, een bewijs zullen zien, dat hun medewerking welbesteed was. Voor het instituut zal dit een blijvende aansporing zijn om met nog meer energie en ijver op de ingeslagen weg te blijven voortgaan.

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR
LIMBURG

DAGELIJKS BESTUUR

Ir. C. E. P. M. Raedts	Voorzitter Valkenburgerweg 167, Heerlen
Dr. G. W. A. Panhuysen	Vice-Voorzitter p/a Rijksarchief Pieterstraat 7, Maastricht
P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M.	Secretaris Tongersestraat 28, Maastricht
Drs. J. H. A. E. Cornips	Penningmeester p/a Stichting Bijz.Soc. Zorg, Maastricht Heidenstraat 8, Maastricht
H. M. J. Dassen, Burgemeester	Lid R. v. Lenneplaan 34, Sittard
P. C. A. 't Hoen	Lid p/a Prov. Plan. Dienst Bouillonstraat 8, Maastricht
Dr. H. C. W. Roemen	Lid p/a E. T. I. L., St. Servaasklooster 39 Maastricht

ALGEMEEN BESTUUR

Mr. P. Ballieux	O. L. Vrouweplein 3, Maastricht
J. Bremmers	Parklaan 16, Sittard Adm. Dir. Limb. Groene Kruis, Sittard
Chr. R. Broeckers	Bisschop Boermans- straat 55, Roermond
E. G. Courrech Staal	Hoge Kanaaldijk 12, Maastricht
F. J. Crombag	Hogeweg 8a, Voerendaal
P. Dr. A. W. J. Gerats MSC.	Gasthuisstraat 45, Heerlen
Drs. L. E. M. A. v. Hommerich	St. Annalaan 25, Heerlen
Drs. A. J. Hutsche- maeckers	Kapellerlaan 177, Roermond
J. H. Janssen	Lange Raarberg 12, Meerssen
Drs. P. C. J. Lebens G. J. Loos	Buchten-Born Koningswinkel p/a Aylvalaan 28 Maastricht
Drs. R. M. H. G. Nadaud	St. Servaasklooster, Maastricht
Drs. J. M. C. Ponten	Lindanusstraat 4, Roermond
Mgr. K. W. A. Roncken	Caumerdalsestraat 7, Heerlen
Mr. E. G. M. Rutten	Burgemeester, Tegelen
Jhr. Mr. R. A. Th. M. van Rijckevorsel	Burgemeester, Gulpen
Drs. M. P. G. Spiertz	Berg en Dalseweg 56, Nijmegen

Prof. Dr. Th. L. M.
Thurlings

J. M. Weijers

J. A. A. G. Winckers

Dr. W. A. C. Zwanikken

Diedenweg 18,
Wageningen
Seringenstraat 9,
Passart-Heerlen
Muntstraat 19
Maastricht
Jhr. Ruys de Beeren-
brouckstraat 49,
Sittard

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Aannemings- en Wegenbouw Mij.	
"Limburg" N. V.	Heerlen
Abbenhuis mr C. W. E.	Maastricht
Adams G., Aalmoezenier	Heerlen
Adriaens F.	Roermond
Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf	Heerlen
Algemene Culturele Raad	Heerlen
Algemeen Mijnwerkersfonds	Heerlen
Algemene Nederlandse Bedrijfsbond in de Mijnindustrie	Heerlen
Amsterdamsche Bank N. V.	Maastricht
Andeno N. V.	Venlo
Baeten mr A. M. L. H.	Maastricht
Banens drs J. H. M.	Maastricht
Bank van Haffmans en Steegh	Venlo
Bartels J. C., Bouw- en Betonbedrijf	Maastricht
Bataafse Rubberindustrie Radium	Maastricht
Bates Cepro Zakken Maatschappij N. V.	Maastricht
Beaujean-Voncken, Fa. Wed. H.	Heerler- heide
Beaumont-Ebbink H. A. J.	Heerlen
Be-Ce Ateliers N. V.	Maastricht
Bedrijf Openbare Werken	Maastricht
Berenschot A.	Maastricht
Bibliotheek Groot Seminarie	Roermond
Bibliotheek Paters Franciscanen	Maastricht
Bierbrouwerij "De Leeuw"	Valken- burg
Bierbrouwerij "De Ridder"	Maastricht
Bisdom Roermond	Roermond
Bisschoppelijk College	Sittard
Bisschoppelijke Kweekschool	Roermond
Bisschoppelijke Kweekschool "Christus Magister"	Heerlen
Boekhandel "Veldeke"	Maastricht
Bommel W. J. G. van, pastoor-deken	Weert
Bouwmaatschappij Gebr. Janssen N. V.	Venray

Bouwmaatschappij Melchior Brand's Bierbrouwerij "De Kroon" Broeders, Eerw. van de Onbevleete Ontvangenis	Maastricht Wylré
Brok, A. F. den Bronzwaer mr N. W. J. G. Brorens F. M. C. Brouwers P. J. H., notaris Brouwers H. J. G. Bruins C., Zuid-Ooster Autobus- diensten	Maastricht Venray Maastricht Geleen Heerlen Maastricht
Burgerlijk Armbestuur Bijzondere Kweekschool	Gennep Maastricht Echt
Can van, A. J. M. L. Centrale Caritas Chambille de Beaumont P. Chemische Fabriek L. v. d. Grinten N. V. Chemische Fabriek N. V. v/h Dr. A. Haagen	Tilburg Maastricht Maastricht Venlo
Claessens Th. J. A. H. Clichéfabriek "Maastricht" Cluitmans, drs J. H. Coebergh drs P. M. Coenen L. W.	Roermond Oirlo Maastricht Swalmen Maastricht Hoens- broek
Colsen J. H. M., architect B. N. A. Congregatie H. Catharina van Siëna Coöperatie "Ons Dagelijks Brood" Coöperatie "Tegelen" Coöperatieve Roermondse Eier- mijn G. A.	Venray Reuver Heerlen Tegelen
Coöperatieve Zuivelvereniging "Zuid Limburg" G. A. Corten Alb. J. A. M. Cox drs C. W. H. Crouzen dr A. M. F. B. Crouzen & Zn Culturele Raad Limburg	Roermond Sittard Heerlen Tilburg Heerlen Maastricht Maastricht

Daenen N.	Maastricht
Dagblad voor Noord-Limburg	Venlo
Dakpannen- en Kleiwarenindustrie "De Valk"	Echt
Dassen mr. dr. J. M. H.	Heer
Dekkers dr. H. C. s. s. R.	Wittem
Delissen Th. M. J.	Sittard
Delnoz M. H., Constructie Werk- plaats N. V.	Maastricht
Dewez dr. J. Th. M.	Sittard
Diederer drs J. A. M.	Naarden
Directeur van het Telefoondistrict	Maastricht
Dittrich drs M. J. A. R.	Maastricht
Doesborgh en Zn., fa. W.	Tegelen
Dohmen F. S.	Heerlen
Dom van den Bergh	Maastricht
Driessen Th. W. J., pastoor	Mook-Mid- delaar
Eerste Nederlandsche Cement Industrie N. V.	Maastricht
Electro Industrie Krumm	Heerlen
Ensinck J. H.	Maastricht
Ernst P. J. H.	Kerkrade
Economisch Technologisch Instituut Limburg	Maastricht
Eyck drs F. A.	Maastricht
Fanchamps dipl. ing J. J.	Kerkrade
Fisette N en Zn	Maastricht
Franck J., pastoor	Greven- bicht
Frantzen J. W. H.	Sittard
Fréling ing. L.	Heerlen
Frusch H. J. M.	Kerkrade
Gelissen, prof. dr. ir. H. C. J. H.	Maastricht
Gelissen dr. M. G. H., pr.	Tilburg
Gemeentebestuur Amby	Amby
Gemeentebestuur Amstenrade	Amsten- rade

Gemeentebestuur Arcen en Velden	Arcen en Velden
Gemeentebestuur Baexem	Baexem
Gemeentebestuur Beegden	Beegden
Gemeentebestuur Beek	Beek
Gemeentebestuur Beesel	Reuver- Beesel
Gemeentebestuur Belfeld	Belfeld
Gemeentebestuur Bemelen	Bemelen
Gemeentebestuur Berg en Terblijt	Berg en Terblijt
Gemeentebestuur Bergen	Bergen
Gemeentebestuur Born	Born
Gemeentebestuur Broekhuizen	Broek- huizen
Gemeentebestuur Brunssum	Brunssum
Gemeentebestuur Echt	Echt
Gemeentebestuur Eysden	Eysden
Gemeentebestuur Elsloo	Elsloo
Gemeentebestuur Eygelshoven	Eygelshoven
Gemeentebestuur Geleen	Geleen
Gemeentebestuur Gennep	Gennep
Gemeentebestuur Grevenbicht	Greven- bicht
Gemeentebestuur Gronsveld	Gronsveld
Gemeentebestuur Grubbenvorst	Grubbenvorst
Gemeentebestuur Gulpen	Gulpen
Gemeentebestuur Haelen	Haelen
Gemeentebestuur Heel en Panheel	Heel en Panheel
Gemeentebestuur Heer	Heer
Gemeentebestuur Heerlen	Heerlen
Gemeentebestuur Helden	Helden
Gemeentebestuur Herten	Herten
Gemeentebestuur Heythuizen	Heythui- zen
Gemeentebestuur Hoensbroek	Hoens- broek

Gemeentebestuur Horn	Horn
Gemeentebestuur Horst	Horst
Gemeentebestuur Hulsberg	Huls- berg
Gemeentebestuur Kerkrade	Kerk- rade
Gemeentebestuur Kessel	Kessel
Gemeentebestuur Klimmen	Klimmen
Gemeentebestuur Limbricht	Limbricht
Gemeentebestuur Linne	Linne
Gemeentebestuur Maasbracht	Maas- bracht
Gemeentebestuur Maasbree	Maas- bree
Gemeentebestuur Maastricht	Maastricht
Gemeentebestuur Meerlo	Meerlo
Gemeentebestuur Meerssen	Meerssen
Gemeentebestuur Meyel	Meyel
Gemeentebestuur Melick en Herken- bosch	Melik en Herken- bosch
Gemeentebestuur Merkelbeek	Merkel- beek
Gemeentebestuur Montfort	Montfort
Gemeentebestuur Mook-Middelaar	Mook-Mid- delaar
Gemeentebestuur Munstergeleen	Munster- geleen
Gemeentebestuur Nederweert	Neder- weert
Gemeentebestuur Neer	Neer
Gemeentebestuur Nieuwenhagen	Nieuwen- hagen
Gemeentebestuur Nuth	Nuth
Gemeentebestuur Ottersum	Ottersum
Gemeentebestuur Posterholt	Poster- holt
Gemeentebestuur Roermond	Roermond
Gemeentebestuur Roggel	Roggel
Gemeentebestuur Schaesberg	Schaesberg

Gemeentebestuur Schinnen	Schinnen
Gemeentebestuur Schinveld	Schinveld
Gemeentebestuur Sevenum	Sevenum
Gemeentebestuur Simpelveld	Simpel- veld
Gemeentebestuur Sint Odiliënberg	Sint Odi- liënberg
Gemeentebestuur Sittard	Sittard
Gemeentebestuur Spaubeek	Spaubeek
Gemeentebestuur Stein	Stein
Gemeentebestuur Stramproy	Stramproy
Gemeentebestuur Susteren	Susteren
Gemeentebestuur Swalmen	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen	Tegelen
Gemeentebestuur Ubach over Worms	Ubach over Worms
Gemeentebestuur Urmond	Urmond
Gemeentebestuur Vaals	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem	Valkenburg- Houthem
Gemeentebestuur Venlo	Venlo
Gemeentebestuur Venray	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal	Voeren- daal
Gemeentebestuur Wanssum	Wanssum
Gemeentebestuur Weert	Weert
Gemeentebestuur Wessem	Wessem
Gemeentebestuur Wittem	Wittem
Gemeentebestuur Wylré	Wylré
Gemmeke drs. Ch. E. A.	Maastricht
Gerrits H. P., aalmoezenier	Sittard
Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg	Heerlen
Gieskens drs. J. H. H.	Sittard
Glasmaatschappij N. V.	Heerlen
Globe, De N. V.	Tegelen
Grand Bazar N. V.	Maastricht
Grondmaatschappij "Tijdig"	Heerlen
Groothoff dr. ir. Ch. Th.	Valken- burg
Gulpener Bierbrouwerij	Gulpen

Haas J. H.	Heerlen
Haas L. W.	Heer
Habets J., pastoor	Eygelshoven
"Haco" N. V.	Maastricht
Haffmans mr. F. M. A.	Helden
Hansen drs. J. H. W. M.	Roermond
Hardy L. V. H.	Heerlen
Heggen M. H. M.	Hoensbroek- Treebeek
Hendriks W. Th. M.	Venlo
Henric van Veldeke-College	Maastricht
Hermans M. J. D. A.	Sittard
Heijboer drs. H. J.	Heerlen
Heijen drs. F. J.	Kerkrade
Hoefer F. J., notaris	Maastricht
Hogere Technische School	Heerlen
Höppener mr. R. G. A.	Roermond
Hundscheid dipl. ing. F. J.	Heerlen
Hustinx mr. F. P. J.	Maastricht
Huurman mr. M. G. J. Fr.	Maastricht
Huyben's Bierbrouwerij "De Kroon"	Horn
Internationale Autobusonderneming	Nieuwen- hagen
Jacobs J. H. M.	Geleen
Janssen mr. C. M. J. M.	Heerlen
Janssen J. Th.	Heerlen
Janssen J. H.	Meerssen
Jelinger A. J.	Maastricht
Jenneskens mgr. M.	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo

Kamm J. V. P.	Maastricht
Kapé, N. V.	Heerlen
Kath. Arbeidersbeweging Limburg	Heerlen
Kath. Limb. Middenstandsbond	Venlo
Kath. Standsorganisatie v. d. Werknemende Middenstand	Hoensbroek
Kath. Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
Kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Venray
Kets ir. J.	Horn
Kleijnen H. A. J.	Roermond
Kleuters mej. M. H. K.	Roermond
Klerkx P., meubelindustrie	Maastricht
Kon. Industrie Mij v/h Noury & v. d. Lande, N. V.	Roermond
Kon. Ned. Papierfabriek, N. V.	Maastricht
Kon. Papierfabriek van Gelder en Zn., N. V.	Maastricht
Kon. Sphinx-Céramique, N. V.	Maastricht
Kraayeveld drs. F. A.	Heerlen
Kreisarchiv Kempen-Krefeld	Krefeld(D)
Krens soc. drs. P. J.	Venlo
Kreijn M. H. M., notaris	Brunssum
Kristal Unie, N. V.	Maastricht
Kurstjens, Dakpannen- en Kleiwarenfabriek, N. V.	Tegelen
Laumans gebr.	Tegelen
Lemmens H. A.	Born
Leiter-Nypels, drukkerij en uitgeverij	Maastricht
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus	Maastricht
Limburgs Dagblad	Heerlen
Limburgse Economische Raad	Hasselt(B)
Limburgs Groene Kruis	Sittard
Limburgse Kaarsenfabriek	Maastricht
Limburgse Kath. Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Limb. Maatschappij v. Gasdistributie	Heerlen

Limburgse Tramweg Maatschappij, N. V.	Heerlen
Linssen drs. C. A. A.	Maastricht
Linssen drs. G. C. P.	Venlo
Litjens dr. H., pr.	Roermond
Lousse prof. E.	Blanden(B)
Lucassen ir. J. B. M.	Geleen
Lyceum "Immacolatae Conceptionis"	Venray
Maas- en Roerbode	Roermond
Maasgrind- en Zandexploitatie "Juliana"	Urmond
Maastrichtse Broodfabriek	Maastricht
Maastrichtse Spaarbank	Maastricht
Maastrichtsche Spijker- en Draad- nagelfabriek	Maastricht
Maastrichtsche Zinkwit Maatschap- pij, N. V., Kon.	Eysden
Maatman mr. Fr. P. L.	Geldrop
Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden "Carisborg"	Heerlen
Maatschappij v. d. Griendt's Land- exploitatie N. V.	Griendts- veen
Mabi N. V.	Maastricht
Machinefabriek en IJzergieterij P. Konings	Swalmen
Machinefabriek Tonnaer N. V.	Thorn
Maenen dr. A. J. Fr.	Maastricht
Maenen Jan	Heerlen
Maenen Jos	Heerlen
Maison Louis N. V.	Maastricht
Magazijn "London"	Maastricht
Mantel J. L.	Heerlen
Marcel Muyres' Aannemingsbe- drijven N. V.	Sittard
Marres P. J. Th.	Maastricht
Martens ir. A. H. W.	Heerlen
Maussen W. H., N. V.	Maastricht
Meelfabriek "Weert" gebrs. v. d. Venne	Weert
Mertens G. G. A.	Venlo- Blerick

Meijer ir. J. B. M. A.	Maastricht
Mey's Expeditie	Maastricht
M. Michaëla O. S. U.	Weert
Ministerie van Landbouw en Visserij	's-Gravenhage
Mosa N. V., Porselein- en Tegelfabriek	Maastricht
Mosapharm N. V.	Maastricht
Motké L., Meubelindustrie	Maastricht
Muysenbergh mr. C. W. F. H. v. d.	Goirle
Mulders W. P. A.	Heerlen
Munster drs. A. I. C. van	Maastricht
Musch H. van, C. M.	Susteren
Ned. Econ. Hogeschool	Rotterdam
Nadaud drs. R. M. H. C.	Maastricht
Nederlandsche Credietbank N. V.	Maastricht
Nederlandse Kath. Mijnwerkersbond	Heerlen
Nederlandsche Patent- en Kristal- dofabriek N. V.	Roermond
Nelissen J., S. M. S.	Hoensbroek
Nieuwhof C.	Hoensbroek
Noordman ir. H. G.	Heerlen
Notenboom drs. H.	Venlo
Notermans F.	Heerlen
Notermans drs. Jef	Maastricht
Onderwijsstichting "St. Bernardinus"	Heerlen
Onland mr. J. C. A. N.	Born
"Ons Limburg" vereniging	Heerlen
Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Maastricht
Oppen E. H. van	Maastricht
Ottenheym C.	Maastricht
Overste Paters Franciscanen	Maastricht
Overste Psychiatrische inrichting	Venray
Palmen mr. P. M. M. C.	Heerlen
Palmen Cl.	Schinveld
Pater Overste "Collegium Carolinus"	Valkenburg
Paters Jezuiten	Maastricht
Paters Montfortanen	Meerssen
Paulussen mr. Ch.	Maastricht

Paulussen J., notaris	Maastricht
Peeters drs. J. G. H.	Boxmeer
Pelzer prof. L. H., pr.	Roermond
Pex A., O. F. M.	Maastricht
Philips J. H.	Valkenburg
Pieters-Dortu, N. V.	Maastricht
Polane W., O. E. S. A.	Venlo
Pope's Draad- en Lampenfabriek N. V.	Venlo
Prot. Chr. Ver. van Beambten in het Mijnbedrijf	Heerlen
Provinciaal Minderbroeders	Weert
Prov. Limb. Electriciteits Maat- schappij	Maastricht
Provinciale Waterstaat in Limburg	Maastricht
Putzeist L., Cinema Royal	Maastricht
Receveur C. K. J. M.	Venlo
Rector Klooster Redemptoristen	Wittem
Rector Minderbroedersklooster	Heerlen
Regout ir. Petrus	Maastricht
R. K. Middelbare Landbouwschool	Horst
R. K. Schoolvereniging "St. Antho- nius"	Bleyer- heide
R. K. Vereniging "Het Limburgsche Groene Kruis"	Sittard
R. K. Openbare Leeszaal en Bi- bliotheek	Heerlen
R. K. Ziekenhuis "De Goddelijke Voorzienigheid"	Sittard
Roomans N. A. J.	Maastricht
Roosen W. H. dipl. ing.	Maastricht
Roosmalen's van, Transport- en Handelsmaatschappij	Maastricht
Roovers' Confectie Industrie N. V.	Maastricht
Rosenmüller R. B.	Eindhoven
Rotterdamsche Bank N. V.	Maastricht
Rottier drs. A. C. J.	Heerlen
Russel Tiglia Kleiwarenfabriek	Tegelen
Ruys de Beerenbrouck Jhr. mr. G. H. M. J.	Born

Sampermans N. V.	Maastricht
Sampers, F. J. W. A., aalmoezenier	Maastricht
Sanders prof. H.	Roermond
Savelkoul J., aannemingsbedrijf	Geleen
Schlösser, ir. J. C.	Heerlen
Schrammen M. H. A. J.	Maastricht
Schreuder firma	Maastricht
Schreinemaker mr. L. R.	Maastricht
Schreurs drs. J. J. G.	Valkenburg
Schrijnemakers J.	Nijmegen
Schure drs H. H.	Maastricht
Schwartz G. H. A. de	Nijmegen
Seelen Th. L. A. M.	Venlo
Simons H. G.	Maastricht
Simons ir. J. P. J.	Swalmen
Sint Bernardinuscollege	Heerlen
Sint Ignatiuscollege	Amsterdam
Slangen L. J.	Schaesberg
Sleebe J. C.	Maastricht
Sliepen W. L. A. G.	Geleen
Snel H.	Maastricht
Snoep J. A. M.	Eysden
Sociale Raad	Maastricht
Sociale Raad	Venlo
Speetjens, mr.dr. Th.	Venlo
Spitz E. J. C.	Maastricht
Staalwerken "De Maas" N. V.	Maastricht
Stadsarchief en -bibliotheek	Maastricht
Steegmans H., pastoor-deken	Meerssen
Stichting Bijzondere Sociale Zorg	Maastricht
Stokvis en Zn, R. S., N. V.	Maastricht
Storms J. H. H.	Roermond
Swinkels ir. A.	Maastricht
Technisch Bureau Vromen N. V.	Brunssum
Teeuwen Paul, N. V.	Tegelen
Ten Doeschate H.	Vught
Terhaer drs. H. G.	Groningen
Thurlings prof.dr. Th. L. M.	Wagenin- gen
Tomlow G. C. P. M., notaris	Heerlen

Tonnaer Jac. J. G.	Hoensbroek
Twentsche Bank N. V.	Maastricht
Vaessen L.	Bocholtz
Van de Sluis J.	Maastricht
Van Hall J. H. M., notaris	Eysden
Van Oppen mr. M. A. W.	Maastricht
Van Wessem, mr. J. J., notaris	Sittard
Verbeet drs. G. J. B.	Maastricht
Vencken F. J. W.	Roermond
Vissers' Wegenbouw- en Aannemings- bedrijf N. V.	Drunen
Volkshogeschool, Kasteel Chaloen	Valkenburg
Vroom en Dreesmann N. V.	Heerlen
Vroom en Dreesmann N. V.	Maastricht
Wagemans J. M. J.	Roggel
Wagemans en Van Tuinen N. V.	Maastricht
Waltmans dr. H.	Valkenburg
Wennekens T. H. A., notaris	Thorn
Westlandsche Hypotheekbank, N. V.	Maastricht
Wetzels mr. Nic. J.	Kerkrade
Wiel mr. M. H. J. van de	Heerlen
Wilma Aannemingsmaatschappij N. V.	Weert
Wijers drs. J. J. M.	Brunssum
Witlox drs. A. P.	Maastricht
Woe-Pen	Maastricht
Wolf & Hertzdahl N. V.	Maastricht
Zeekaf J.	Bergen (L)
Zeepfabriek Hustinx N. V.	Maastricht
Zuid Limburgsche Waterleidingmij.	Maastricht
Zuster Aquino, O. S. U., Serviam Lyceum	Sittard
Zuster M. Dorothee, O. S. U., Gymnasium "St. Angela"	Venray
Zusters Ursulinen	Maastricht
Zusters Ursulinen	Sittard
Zwanikken dr. W. A. C.	Sittard

S T U D I E S

OVER DE SOCIAAL-ECONOMISCHE
GESCHIEDENIS VAN LIMBURG

Verschijnt jaarlijks. Abonnementsprijs voor contribuanten min. f 7,50 per jaar. Verschenen delen, voor zover nog voorradig, f 5,-- per exemplaar.

Verschenen afleveringen:

Jaarboek 1955, deel I

J. F. R. Philips. Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de 19e eeuw.

J. Wachelder. Relatieve Limburgse bevolkingsgroei van 1830-1955.

Jaarboek 1956, deel II

J. F. R. Philips. Enkele grepen uit de geschiedenis van de industrialisatie van Limburg gedurende de laatste 60 jaren.

J. Wachelder. Het geboorte-overschot in Limburg in de laatste eeuw.

Jaarboek 1957, deel III

J. F. R. Philips. De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Venlo, in historisch perspectief, 1830-1955.

J. Wachelder. De Limburgse migratie in de laatste eeuw.

Jaarboek 1958, deel IV

P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M. De Migratie in de Mijnstreek, 1900-1935.

Jaarboek 1959, deel V

Enige aspecten van de historisch-demografische ontwikkeling van Limburg.

J. F. R. Philips. Sociale geschiedenis en Sociologie; een proeve tot terreinafbakening en samenwerking.

Jaarboek 1960, deel VI

P. Wilhelmus de Leeuw O. F. M., P. Dr. Renatus Ritzen O. F. M.

J. Wachelder. Het geboorteniveau in Limburg.

Th. J. A. H. Claessens. De ontwikkeling van de landbouw in Venray, Horst en Sevenum (1850-1914).

Jaarboek 1961, deel VII

De oorsprong van ons huidige kantoorgebouw; een greep uit de stadsgeschiedenis van Maastricht.

Ir. C. E. P. M. Raedts. Goossen van Vreeswijk. Een Nederlandse "Bergmeester" van grote betekenis.

Drs. Th. J. P. Verhagen. De ontwikkeling van de landbouw in Limburg op organisatorisch gebied.

Bibliografie betreffende de landbouwgeschiedenis van Limburg.

A F Z O N D E R L J K E M O N O G R A F I E N

P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M. Veertig jaar arbeiderswoningen in Limburg, "Ons Limburg", 1911-1951, Heerlen 1951.

Drs. J. H. A. E. Cornips. Vijftig jaar Bouwvereniging "St. Servatius", Maastricht 1952.

Drs. J. H. A. E. Cornips. Bijdrage tot de geschiedenis van de krankzinnigenzorg te Maastricht, Maastricht 1952.

P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M., "Mens en Mijn" Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, Heerlen 1953.

Drs. J. H. A. E. Cornips. De "sociale" Ruys, opgenomen in "De Nieuwe Mens", 4e jrg. nr. 12, maart 1953, apart nummer, gewijd aan Jhr. Mr. Charles Ruys de Beerenbrouck.

Drs. J. H. A. E. Cornips. Een provinciale school voor apothekers te Maastricht. Bijdrage tot de geschiedenis der pharmacie te Maastricht in de Franse tijd, Maastricht 1953.

Drs. J. H. A. E. Cornips. Honderd jaar Gemeentepaarbank voor Maastricht, Maastricht 1953.

P. Dr. Remigius Dieteren O. F. M. "In Dienst der Zieken". Het St. Joseph Ziekenhuis te Heerlen, 1904-1954, Bussum 1954.

R. K. Gesticht "De Nieuwenhof", voorheen R. K. Armenhuis. Geschiedkundige bijdrage ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan. Maastricht, 1955.

Rapport over de arbeid van de gehuwde vrouw buiten haar gezin, uitgebracht in opdracht van de Kath.

Arbeiders Vrouwenbeweging in Nederland, Maastricht 1957.

Gedenkschrift 40 jaar Katholieke Reclassering in Maastricht, Maastricht 1959.

P. Dr. Remigius Dieteren O.F.M., Vijf-en-twintig jaar Planologie in Limburg. Gedenkboek Prov. Planologische Dienst in Limburg, Maastricht 1959.

Drs. J.F.R. Philips. Vijftig jaar sociale gezondheidszorg in Limburg, de R. K. Vereniging "Het Limburgse Groene Kruis" in het Goud, 1910-1960. Roermond 1960.

P. Dr. Remigius Dieteren O.F.M. en P. Wilhelmus de Leeuw O.F.M. Vijftig jaar zielzorg rond de mijn 1910-1960, Heerlen 1960.

P. Dr. Remigius Dieteren O.F.M. en Drs. J.F.R. Philips, Stein, een achterland werd bruggehoofd. Stein 1961.

Statistisch overzicht van het toeristisch bezoek aan de gemeente Valkenburg-Houthem, Valkenburg 1957.

Drs. J.F.R. Philips. Een eeuw armen- en ziekenzorg in Venlo, Venlo 1961.

